

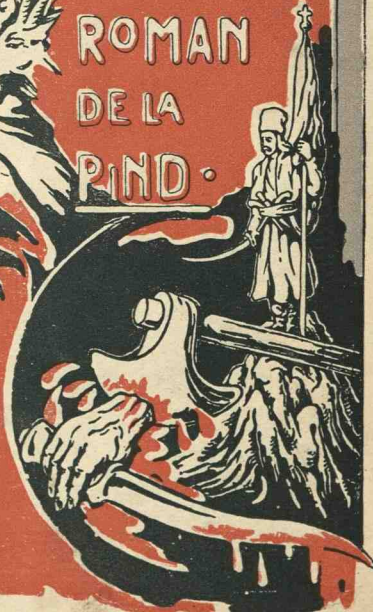
JULES BRUN ♡ ♡
♡ ♡ N. PAPA HAGI

MOSNEAGUL
DE LA
MUNTE

ROMAN
DE LA
PIND.

INST. GRAFIC
♡ ♡ MINERVA
BUCURESTI
1904

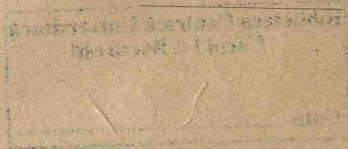
V. R. P.

MOSNEAGUL DE LA MUNTE

Inv. A. 24.518

JULES BRUN și N. PAPA-HAGI

49.357

MOȘNEAGUL DE LA MUNTE

Donajunea:
C. C. ARON

BUCUREȘTI

«MINERVA», Institut de arte grafice și editură. — Strada Regală, 6 (Hotel Union)

1904

8R-311.4 [0:39 (495)]

CONTINUT 1953

1951

1956

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota.....48304

DR 212/10

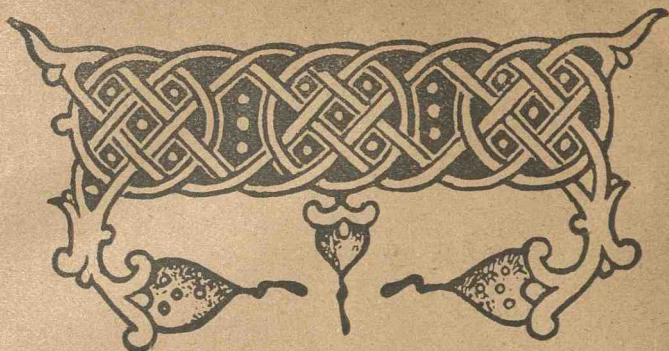
B.C.U. Bucuresti

C49357

Domnului Ioan Kalinderu

*Doctor al Facultății de drept al Universității din Paris
Președinte al Academiei Române, etc., etc.*

PREFAȚĂ

Familia românească.

O mamă are cinci fete,—noroc și voe bună lor !

Una, *România*, care are printre odoarele ei o coroană de oțel, și-a luat o sarcină de devotament și de dragoste — sau mai bine soarta i-a dat-o, căci au toate inima la fel — de a veghia asupra acestei mame adorate, de a o așeza la căminul ei cel mai liber din cele cinci. Sub acest acoperiș îngăduitor, se gândesc împreună la scumpele absente, cari au trebuit să urmeze legea soțului străin.

Cea d'ântâiu, *Transilvania-Banat*, acolo unde a fost odinioară casa părintească, rabdă răutatea *Maghiarului* gelos de limba armonioasă pe care

dânsa se încăpățânează a o vorbi, gelos de mândria originii sale, pe care dânsa o arată neconținut; el ar voi s'o silească să și uite trecutul, să se lapede de mamă și de surori, să gândească și să simtă ca dânsul. Incheeturile mâinilor îi sunt strivite, sânul îi e sfâșiat.

A doua, *Bucovina*, are un stăpân mai blând sau care, cel puțin, a renunțat la strășnicia de altă dată; ea ar fi fericită pe lângă dânsul, dacă ar putea să uite răpirea din 1777, când a fost luată, cu toate lacrimile ei, la căminul acestui Austriac, care astăzi nu o tratează rău.

A treia, *Basarabia*, a trecut prin multe: rând pe rând luată, apoi înapoiată, pe urmă luată iarăși, ea știe că a fost înlocuită în casa părintească printr'o rudă săracă, Dobrogea, o nepoată de departe care cu o bună-voință atingătoare, dar cam stângace, pune mâna la nevoile casei, fără a face ca absența să fie uitată. Bărbatul ei e puternic și bănuitor; *Muscalul* vrea să fie ascultat fără cârtire, cel puțin aceeași credință religioasă împinge la înțelegere această pereche.

Se știe perdută pentru familia ei, și foarte umilită, foarte resemnată, nu face să se auză cea mai mică plângere, își înăbușe chiar suspinele, nevoind să atragă *României* vre-o ceartă neplăcută, — căci fata care găzduște pe mama ațâță, prin aceasta, neîncrederea soților străini ai celor-l'alte patru surori.

A patra... Are un stăpân care diferă de dânsa,

tot atât cât și de cumnații săi, însă inima lui bună și generoasă compensează deosebirea mentalității lor; îi respectă cultul și se uită blajin la limba ei. Ea e departe de leagănul ei, sărăcuța, așa departe în cât nici nu mai gândește să'l revadă, și foarte sârguincioasă întru împlinirea datoriilor sale de soție, nu suferă de cât de urmările poligamiei lui *Osmanli*, ale cărui celelalte femei creștine se gândesc să părăsească domiciliul conjugal. *Armâna* e chinuită de acestea și mai ales de către Slava și Grecoaica, cari, făcând pe dracu în patru contra lui *Osmanli*, de dragul celor ce oftează după ele la Sofia și la Atena, expun pe *Armâna* să primească ea, nevinovata și credincioasa, câteva din ghionturile ce dă în dreapta și în stânga soțul originar din Asia, cam la întâmplare și apăsător pentru a cumiți pe cele două sgriptoroaice.

Salutare *României!* Dincolo de munții frățești, salutare *Transilvaniei-Banatului și Bucovinei!* Salutare *Basarabiei*, dincolo de Prutul care nu mai e blestemat! Dincolo de Dunărea albastră, salutare *Armânei!* Și mamei lor, de trei ori salutare!

*

Intr'o serie de romane, căroră *Cavalerii Toporului* (români și bulgari) vor fi servit de introducere ceva cam dibuitoare *), în scopul de a aduce *României* vești mereu proaspete de la scumpele ei

*) Acest roman a apărut în franțuzește, în românește și în grecește (1901).

surori, mi-am pus în gând să arunc o privire asupra fie-căreia din cele patru căsnicii ale lor, luând fie-care dată câte-o călăuză deosebită, care mă va duce supt ferestrele caselor lor, puindu-se piuă ca să pot privi în năuntru.

Pentru cea d'intâiu povestire am solicitat și obținut colaborarea unui român de la Pind, a d-lui Nicolae Papahagi, care își cunoaște bine țara; însă aceasta ar fi prea puțin, dacă n'ar fi avut și darul foarte rar de a mi-o explica.

Din această muncă comună, foarte îngrijită, foarte documentată, foarte conștiințioasă, a eșit lucrarea *Moșneagul de la munte*.

Amândouă autorii o depun cu un respect, cu o venerațiune cu totul fiască din partea celui de al doilea, — și de ce nu și din partea mea? de vreme ce și eu mă cobor din augusta străbună comună *Latinitate*, — la picioarele acestei Mame cu cinci fete, *Națiunea română*, chemînd asupra frunței lor aplecate gestul ei care bine-cuvintează... însă o bine-cuvântare a cărei solemnitate ar fi temperată printr'un zâmbet, căci ei vor fi încercat—și poate că vor fi isbutit — să spue lucruri adevărate, *totdauna* adevărate, grave *une-ori*, *totdauna* cu un aer vesel, glumeț *câte odată*, îndepărtînd tot ce politica are de supărător și învrăjbitor, privind la românii din peninsulă ce e trainic, ce a supraviețuit unor restriște ne mai pomenite: caracterul, moravurile, așezămintele.

Dar mai cu seamă cititorul să nu caute în

această carte un pamflet în contra *Elenismului*, fiind-că nu l'ar găsi, precum n'are să găsească, în lucrarea ce o prepar sub titlul *Dincolo*, o intențiune de a ocări pe unguri. Respectul și simpatia pentru un stat modern reînființat cu ajutorul românilor — al celor din Principate ca și al celor din Turcia — acest respect și această simpatie vor domina, *ori-ce s'ar zice*, această lucrare. Dar nu trebuie confundat *Elenismul* cu *Elenizarea*, de oarece într'un român din Pind se găsește neapărat rezistența Latinului contra vederilor ambițioase ale grecului. A introduce pe Apostol Mărgărit printre personagiile noastre, nu este a pătrunde aceste pagini de spiritul său?

Cartea aceasta e o carte de bună credință, e un roman care ar voi să fie citit pretutindeni, și care ar putea fi citit de toți, un roman cultural, împăcându-se foarte bine cu poveștile de haiduci extra-ordinare și autentice, cari sânt, după spusa distinsului meu colaborator Nicolae Papahagi, un fel de «Carnet mondain» pentru frații săi de peste Dunăre.

JULES BRUN.

PARTEA I

PĂSTORI I

CAP. I

Un semn pe cer.

Era în noaptea nașterii Sf. Ioan Botezătorul a anului 1903,—cel puțin, pentru Macedonia, n'am îndrăzni să spunem anul mântuirii vorbind de ultima rotație săvârșită de sărmana noastră planetă în jurul soarelui nepăsător, care lucește pentru cei buni ca și pentru cei răi, pentru cei pacinici, căroră Hristos le-a promis împărăția cerurilor ca și pentru cei neastâmpărați de felul lui Boris Sarafoff, ce umblă să cucească o provincie, fără să întrebe pe locuitorii ei îngroziți, asvârlind în aer bănci și trenuri.

Dar la 24-Iunie 1903, bătrânul păstor Simu, rezemat pe cârligul său, nu se gândea de fel la soarta împă-

rățiilor. Valea depărtată a Pindului unde păzea oile stăpînului său Mitri Samota, nu văzuse pe răsvrătitorii bulgari, nici pe protivnicii lor, acele poame alese numite bașibuzuci, cari, când s'apucă să restabilească ordinea fac mai mari dezordini, cum ar face bunioară ceva tovarăși d'ai lui Mărunțelu, dacă și-ar lua sarcina să îndrepteze nelegiuirile săvârșite de semenii lui Ion Pipa. Revoluționarii și bașibuzucii sânt două soiuri de jefuitori și de ucigași de o potrivă detestați de bunii români, resemnați în soarta lor și neavând altă dorință de cât să trăiască în pace sub scutul Sultanului, așa cum au trăit și părinții lor din vremurile cele mai îndepărtate, rugându-se lui Dumnezeu așa cum se pricep dânșii și păstrîndu-și limba, această sfântă moștenire rămasă de la părinți.

Bătrânul Simu căpătase destulă experiență. Fiind jignit și de unii și de alții, păstrase o amintire nu tocmai plăcută de pe vremea anului 1878, când Albanezii veniseră prin partea locului, ca să urmărească bandele lui Leonida și Jurcu, ale acestor români rătațiți de idei grecești, cari dădeau de furcă guvernului turcesc, crezând că fac fapte de patrioți, pe când în realitate nu săvârșeau de cât acte de tâlhărie.

Bietul om mulțumea lui Dumnezeu că, de astă dată cel puțin, Turcii și Bulgarii își răfueau socotelile la o depărtare de mai multe poștii de scumpii săi munți.

De bună seamă, el ar fi vrut mai bine ca toată lumea să fi trăit în pace. Cu toate acestea, în egoismul său naiv, de vreme ce nenorocirea vremurilor și nebunia oamenilor așa voiseră, adică să fie o răscoală în Macedonia, tot mai bine îi plăcea să nu o cunoască alt-fel de cât după spusele căraușilor cari veneau de p'acclo. Oilor le mergea bine, mieilor de

asemenea, iar câinii dormeau lângă turmă, dar numai c'un ochiu, așa cum se cade să doarmă un câine ciobănesc care își cunoaște datoria profesională; vremea era frumoasă, înstelată și nu prea răcoroasă. Ce mai poate dori un biet păstor?

Apoi bunul nostru Simu avea în acest moment un alt motiv de mulțumire, de o esență mai rară.

Ochii îi erau îndreptați cu îndărătnicie spre o țintă nevăzută, pironiți la un punct al zărei, dosit la câteva sute de metri d'acolo pe dup'o movilă împădurită. Vezi că dincolo de acest delușor se petrecea ceva foarte solemn, foarte însemnat pentru bătrânul servitor al familiei Samota.

În satul Șopote, spre care-i zbura gândul, fiul cel mai mare al stăpânului său, acel Toli atât de drăguț, care crescuse sub ochii săi, căruia îi făcuse în copilărie atâtea fluere de soc și atâtea cârlige scobite cu vârful cuțitului, Toli Samota lua de nevastă, tocmai în ziua aceea, pe drăgălașa Vasilichia Hagi-Steriu. Două-zeci și doi de ani de o parte, opt-spre-zece de cea-l'altă. Și păstorul care avea spiritul foarte pozitiv socotea mai întâi, că cele patru mii de oi ale lui Samota și cele trei mii cinci sute de oițe ale lui Hagi-Steriu făceau la un loc șapte mii cinci sute capete de vite. Și de vreme ce familia Samota avea trei copii, iar familia Hagi-Steriu patru,—și lucrurile n'aveau să meargă mai departe, căci o sporire nu i se mai părea cu puțință nici într'una, nici în cea-l'altă familie—cei doi miri *prețueau* la olaltă două săptămîni din șapte mii cinci sute de oi, adică... Dar s'a căznit mult bietul om ca să facă socoteala, adică, o mie o sută și un-spre-zece capete de vite, la care trebuia să mai puie pe d'asupra și o frântură, ceea-ce îi încurca mult

itele. Pentru ale-l'alte care trăgeau greu la cumpănă catări, cai, acareturi, scule, bietul păstor nici nu-și dădea osteneala să le prețuiască. Pentru dânsul oile alcătuiau adevărata bogăție statornică și pipăită. Pe rege, dânsul și-l închipuia ca pe un om care are o turmă nespuse de mare de behăitoare, iar pe un împărat, ca pe stăpânul a sute de mii de oi pe cari de geaba ar căuta omul să le numere.

Inveselit de aceste gânduri, Simu se așeză bine pe iarbă, scoase din teacă un cuțit grozav de mare, care, în înalta sa cingătoare de piele, sta alături de o sumedenie de lucruri nepotrivite. Apoi puse mâna în traistă și luă dintr'însa o cină cum nu se vedea în toate zilele la masa lui: un picior de miel fript, plăcintă și colac; căci nu fuseseră uitați oamenii casei pe cari datoria îi ținea departe de nuntă, și ce-i veni lui gustul să chefuiască, pentru a face ca cei de colea jos.

Câinele lui favorit, Caraman, mirosind pomana ce dase peste stăpânul său, veni numai de cât și se opri înaintea lui dând din coadă. Simu îi zâmbi amenințându-l în glumă cu degetul. Bietul Simu! cam semăna el cu un lup, însă n'avea pereche pentru bunătatea lui de inimă.

Păstorul începu să mănânce încet, nu ca oamenii cu gusturi subțiri sau ca cei cari se prăpădesc după bucate gustoase, ci mai de grabă pentru a trece vremea, a-și gonii somnul, de cât de poftă.

Cei-l'alți doi câini ai săi veniseră și ei să ia parte la acest neobișnuit ospăț de noapte, iar el le împărțea cu dârnicie mâncare la câte-și trei și le tot spunea: «Ei, ei, dulăilor, nu e nuntă în toate zilele!»

Pentru a încheia cina, își șterse mustața cu dosul

mâinei, se sculă în picioare și, întorcându-se spre Șopot, ridică plosca plină cu vin bun — încă o dovadă de bunătatea stăpânului său — și făcu această urare cu glas tare :

— Noroc și sănătate să dea D-zeu lui Toli și Vasilichiei Samota !

Și duse plosca la buze.

Dar când să bea, cât p'aci să-i scape plosca din mână, iar el rămase cu gura căscată privind cerul.

49.357 Avea de ce, bietul om. O lumină vie de un roșu ca sângele se revărsase de odată peste șes. Căinii începură să urle, iar oile ale căror clopote răsunau atât de duios, arătară oare-care neliniște. Un bolid spinteca bolta cerească de la apus spre răsărit și această mince de foc, enormă, orbitoare, se făcea nevăzută pe după tufișul de arbori de pe deal, tocmai în dreptul satului Șopote, unde nunta era în toiul ei, unde pușcile pocneau ca să arate veselie, unde vioara, clarineta, dairaua se luau la întrecere ca să înfierbânte hora, unde fără doar și poate — o imeneule ! — cei douăzeci de ani ai lui Toli Samota oftau după ceasul bine cuvântat de a rămânea singuri cu cei optsprezece ai Vasilichiei Hagi-Steriu... Ba nu, ai Vasilichiei Samota de oare-ce la ora asta bine-cuvântarea venerabilului preot, care-'i botezase, îi împreunase printr'o legătură nedesfăcută, când creștinește unul putea să spue celui-l'alt «carne din carnea mea» iar cel-l'alt să-i răspundă : «os din osul meu».

Intunericul se lăsase iar, impunător, tainic, des. Și bietul păstor Simu nu mai bea. Neclintit, tremurându-i mâinile, căscând ochii, ca și cum ar fi vrut să străbată pădurea și dealul, rămase acolo pironit locului în

mijlocul celor trei câini, cari tot mai mârâiau înăbușit. Deprins de a vorbi singur, șopti :

— Să ne ferească D-zeu de rău !

Dar se sperie de vocea lui și, pentru a-și face puțin curaj, bău din ploscă de mai multe ori, una după alta, pripit.

Însă vinul, acest vin minunat care-i venea de la nunta tânărului său stăpîn, i se păru amar ca fierea

Și bătrânul păstor, care numai fricos nu era, își făcu crucea repede de mai multe ori.

Apoi Simu cercetă stelele ; căci pentru dânsul cerul era ca și cadranul unui orologiu, pe care ochiul său citea ca în palmă, întocmai ca păstorii din Caldea de pe vremea lui Avram, cu care semăna așa de bine acest umil supus al M. S. Abdul-Hamid în aurora veacului al XX-lea. După ce-și plimbă privirile pe cer, păstorul care ca toți pustnicii avea obiceiul d'a vorbi singur, șopti printre dinți :

— A trecut de miezul nopții, dar nu ę încă unu. (Bine înțeles el făcea socoteala ceasurilor pe turcește.) Ași da bucuros cea din urmă megidie ca să aflu ce se petrece coalea jos !

Trebue să cunoști spiritul de economie al unui român de la Pind ca să guști farmecul acestei exclamațiuni.

Și într'un avânt al sufletului său simplu și crezător repetă :

— Să ne ferească D-zeu de rău !

Și se sili bietul Simu să se gândească la alt-ceva ; peste puțină.

Aruncă puține surcele în focul pe care păstorii români și-l aprind noaptea pe vârful munților. Flacăra se ridică zburdalnică, dar nici ea n'avu puterea să-l mai înveselească puțin.

CAP. II

Ciuntire și ultragiu.

Trecu ca la vr'un ceas, poate, când păstorul, adâncit în gânduri, auzi un zgomot depărtat, care făcu pe câini să-și ridice urechile, apoi să se scoale în picioare mirosind spațiul.

În tăcerea nopții, acest zgomot se desluși numai de cât: era un galop iute, amețitor, nebun, galopul a două vite zmintite, par'că ar fi fost urmărite de o haită de lupi.

Două vite năluci se iviră la marginea pădurei venind din spre sat. Însă câinii, cari la început săriră asupra lor, încetară de odată să mai latre, ca și când ar fi simțit niscai prieteni. Nu trecu mult și bătrânul Simu recunoscă doi catâri cu samarul pe ei.

Scările de la samar băteau șoldurile catârilor, cari veniau drept asupra păstorului într'un galop de vijelie, gâfâind, înspăimântați, alergând de par'că mincău pământul.

Păstorul era să se dea la o parte pentru a lăsa să treacă uraganul, deja neliniștit pentru oile sale, pe cari le împrăștia în dreapta și în stânga cu cârligul, când unul dintre catâri căzu la doi pași de dânsul. Cel-l'alt se opri de-odată, ca și când soarta sa ar fi fost legată de a tovarășului său de fugă.

Erau doi catâri ai stăpânului său.

Focul arunca destulă lumină, pentru ca să nu rămâie picurarului nici o îndoială despre asta. Se apropie după ce scormoni focul cu vârful cârligului... și

lasă să-i scape un strigăt de uimire urmat de o înjurătură strașnică.

Bietul om văzuse că amândoi catării aveau cozile tăiate tocmai de la rădăcină. Rana sângera urâcioasă și ciudată tot deodată..... dar ce semnificativă!

Cea mai mare necinste ce se poate aduce unui *celnic*¹⁾ român din Pind e tocmai această ciuntire făcută calului său de călărit. E un afront tot atât de grav ca și a-i tăia lui o mustață.

Și această ofensă sălbatică, de neertat, care face să se nască vendeta între doi oameni, între două familii, între două sate, care în vârful Pindului înarmează pe Capuleții contra Monteguților, cine-va i-o făcuse lui Mitri Samota, omului celui mai bogat și mai cu vază din Șopote...

Cine-va. Dar cine?

Și bătrânul Simu, punându-și capul între mâini, începuse să alerge înapoi și încolo ca un nebun strigând:

— Vai ce nenorocire! vai ce nenorocire pe capul nostru!

Apoi luă iute o hotărâre. Liniștindu-se de odată și făcând un semn poruncitor câinilor săi, atât de ascultători, ca să rămâie acolo pentru paza turmei, această credincioasă slugă îndrăzni ce nu îndrăsnise de patru-zeci de ani de când își păzea oile.

În mijlocul nopții lăsă în voia lui Dumnezeu oile și cei doi catării, prea spetiți pentru a încerca să încalce pe vre-unul din ei și, cu pași largi, se îndreptă, pe drumul cel mai scurt, spre satul Șopote.

¹⁾ *Celnic*, titlu onorific dat românilor din Pind, cari sânt posesori de numeroase turme de oi.

Abia făcuse jumătatea drumului, când se opri deodată lovindu-și fruntea.

— Las că știu eu acuma cine a făcut isprava asta!... Cu toate astea nu era greu de ghicit... Doamne, dar mult trebuie să mă fi prostit de când stau cu dobitoacele!... Mitri Samota n'are de cât un dușman, pe tatăl aceleia a cărei logodnă cu Toli a stricat-o, pentru că, pe la noi, nu prea e obiceiul să ia pe o fată a cărei mamă a fost destrăbălată... Da, isprava asta e făcută de Toma Strâmbu, de acest mișel, de acest viclan; nu e nevoie să fi vrăjitor ca să ghicești atâta lucru! Ah, ticălosul!

Și luând o hotărâre subită, bătrânul păstor apucă la dreapta în spre satul Gridali, de care era foarte aproape. Aci locuia familia Strâmbu.

Simu sosi îndată. Totul dormea în casa acestui mîrșav. I-a fost deci ușor păstorului să se strecoare fără să trezească pe nimeni în ograda unde caii erau legați de un pripon.

Numai un câine îl zări și era cât p'aci să dea de veste, însă Simu nu degeaba își petrecuse toată viața între oi și câini. Știu numai de cât să-l momească aruncîndu-i carnea de miel ce-i mai rămăsese în traistă. Ast-fel se apropie de un grup de catări, smulse cuțitul și, cu o iuțeală ne mai pomenită, până ai zice una, două, apucă coada unei vite, apoi încă una și le-o tăie tocmai din dreptul buclilor, fără șovăire, dintr'o singură lovitură dată cu o măestrie neîntrecută.

Și pe când cele două victime nevinovate, două vite tinere și mândre, rupând căpăstrul, o luară razna prin ogradă izbindu-se de gard, căzând și ridicîndu-se ne-bune de durere, înainte de a se ivi de sub un șopron un păzitor pe jumătate trezit, amorțit și care își freca

ochii neputând să-și dea seama de ce se petrecuse, voinicul Simu sări peste uluci cu ușurința unui tânăr și, folosindu-se de împrejurarea că casa dușmanului stăpânului său era la marginea satului, putu să se facă nevăzut fără a fi zărit de nimeni.

Era departe, când urechile-i fură izbite de strigăte de uimire și de furie. Intorcându-și ochii, văzu un felinar plimbându-se de colo până colo, întocmai ca un licuriciu, în curtea lui Toma Strâmbu.

Cu un minut înainte, ți-ar fi făcut groază cu fața-i vânătă de mânie, cu fălcile strânse de păreau că au să se sfărâme, cu mărgenele ochilor aruncând scântei sub tufa de sprâncene aproape albe. Acum însă trăsurile feței își reluară expresia lor obicinuită, iar păstorul respiră lung. Căci acest voinic, această slugă credincioasă a familiei Samota își simțea conștiința liniștită. Implinise o datorie imperioasă aplicând câtarilor nemernicului Strâmbu pedeapsa talionului ochiu pentru ochiu și dinte pentru dinte, sau mai bine zis: coadă pentru coadă.

Și învărti troteele pe cari le luase cu dânsul, aceste crâmpoie calde încă, din cari picura sângele, năclăind părul, făcându-l lipicios. Și învărtindu-le peste capul său, se simți mândru ca un Siu care a jupuit capul dușmanului său.

Cu toate astea, din cauza meteorului, a semnelui de pe cer, în loc să se întoarcă la oi, apucă drumul spre Șopote, după ocolul ce-l făcuse la infamul Strâmbu. Ii era de grabă să afle, dacă, în afară de ocară pentru care își răzbunase îndată ce a văzut-o, totul mergea bine în sat.

Și tocmai pentru că era superstițios, bătrânul tre-

mura de frică, căci, la urma urmelor, nu de dragul a două cozi de catâri își dedese osteneala cerul să facă o prevestire rea.

CAP. III

Unde sântem.

Sântem la niște frați,—frați ai românilor din Regat, din Banat, din Transilvania, din Bucovina, din Basarabia,—sântem la niște fii ai Romei, cari vorbesc o limbă ce se trage, ca și a noastră, din latinească rustică: sântem la verii buni ai italienilor, ai francezilor, ai spaniolilor, ai portugezilor.

Ridicând cortina asupra teatrului unde are să se desfășure acțiunea noastră, vom presupune că cititorul nu știe de fel cum sânt împrăștiați armîinii în peninsula balcanică.

Dar mai întâiu de toate, cum și de când se găsesc dânșii acolo? Căci de bună seamă nu se găsesc de când e lumea.

Ei au venit aci în două rânduri; unii, coloni romani aduși de-a dreptul din Italia pe timpul lui Paul-Emiliu (168 de ani înainte de Hristos); cei-l'alți, cei mai numeroși, veniți din Dacia, când Aurelian a retras legiunile (270 de ani după Hr.)—căci îndoită a fost mișcarea din câmpia dacică, de oare-ce emigranții au apucat unii spre Carpați, iar alții spre Pind. Aceste două lanțuri de munți despărțite prin aproape 150 de leghe în linie dreaptă, au fost ca două maluri uriașe, insubmersibile, între cari s'ar rostogoli valuri năprasnice, valurile năvălirilor barbare. Când apele s'au re-

tras, când albia râului s'a făcut mai strâmtă, Românii de la Nord și Românii de la Sud au putut să se coboare din munți.

Cercetând o hartă etnografică, ușor poate cine-va înțelege cum s'au format în Macedonia atâtea insule de Armâni, fie izolate, fie grupate într'un fel de arhipelaguri, înconjurate peste tot de popoare de alte neamuri, Turci, Bulgari, Albanezi, Greci.

Dacă însă se numără aproape un milion de români pe țărmul drept al Dunărei, dacă Armânii formează aproape un sfert din populația Macedoniei, a Epirului și a Albaniei, grupul lor cel mai compact se găsește în Pind — care e Făgărașul lor — stând călare pe două fruntarii. Aci ei formează, fără a fi amestecați cu alt neam, o masă de mai bine de 300.000 de oameni împărțiți pe amândouă laturile Pindului, în vr'o sută de orașele și de târguri, dintre cari mai bine de două treimi se găsesc pe teritoriu turcesc, în districtele Grebena, Mețova (Aminciu), Conița și Ianina, iar o treime aproape anexată Greciei, în urma tratatului din Berlin, cu toate protestările energice ale populației. Scriind un roman de aventuri și care tot odată e și un roman de moravuri, vom călca cât mai puțin în domeniul politicei. Personagiile noastre n'au să aprecieze și mai cu seamă să compare acțiunea guvernelor din București în Macedonia.

Această acțiune e îndreptățită nu numai de grija României pentru soarta fraților de peste Dunăre, (ceea ce ar fi numai sentiment) — ci trebuie s'o spunem curat — și de interesul regatului. Intr'adevăr, pentru ca România să aibă dreptul de a-și spune și ea cuvântul în treburile balcanice, nu poate să se bizue pe alt-
ceva înaintea Europei de cât invocând existența, în

acest ținut disputat de atâtea influențe, a unui element românesc, singurul în mijlocul atâtor alte elemente turbulente, care e devotat ordinei stabilite, dorind de sigur mai multă siguranță publică, dar urmărindu-și dezvoltarea în statul quo, și, contrar tuturilor celorlalte naționalități creștine, nehrănind nici un gând lăaturalnic de a se uni politicește cu vre-un stat vecin.

Trebue însă să spunem că, de și nu se poate tăgădui însemnătatea atâtor alte insulețe românești, răspândite în centrul și la răsăritul Macedoniei, dacă ar fi de făcut ceva în sensul articolului al treilea din nota austro-rusă, la Sud, în masivul Pindului ar fi mai ușor de aplicat în favoarea românilor — nu vom întrebuința nici odată cuvântul Cuțovlahi, care în Macedonia nu-i de loc în uz și care a fost fabricat de niște rău-voitori — aci, zicem, ar fi mai ușor de aplicat dispozițiunile cari prevăd «modificarea delimitațiunilor teritoriale ale unităților administrative, în vederea unei grupări mai regulate a diferitelor naționalități».

Dar cât p'aci să uităm că cititorul așteaptă de la noi alt-ceva de cât disertațiuni. Să fixăm iute mediul adevărat în care au să se miște personagiile noastre ; — vor fi destul de adevărate ele înșile pentru ca să nu pară de loc ciudat că neuitatul Apostol Mărgărit vine să se amestece printre ele, acest bătrân a cărui înmormântare a fost atât de mișcătoare și care va fi trăit destul pentru a se găsi, ca naș la nuntă, în satul Șopote, la 24 Iunie 1903.

Va fi ultima sa excursiune.

Șopote este un sat de patru sute case, așezat la o înălțime de 1200 de metri, în sînul unei naturi alpestre, încă mai sălbatică de cât a regiunii Siraia, în partea sud-vestică a județului Grebena, în apropiere

de satul Avdela, — focarul patriotismului românesc, care a fost patria lui Averchie, cel d'ântâiu apostol al românismului în Macedonia, și patria lui Apostol Mărgărit, acest titan al redeşeptărei naționale în Turcia.

Nu vei vedea aci case cu pridvor ca la noi în țară, acoperite cu șindrilă și construite mai adese ori destul de ușor. Clădirile confortabile, dar severe, formează un pătrat de piatră masiv, cu acoperișuri de ardezie, unele chiar numai de scânduri.

Catul de locuit se ridică de-asupra unei tinde, în care se deschide o ușă unică dând intrare la scară, cu niște ferestruie mici semănând mai mult a meterezuri pentru a lumina pivnițele, căci proprietarii au toate cuvintele pentru a nu-și împrăștiia avutul.

Ast-fel ei își au totul în siguranță în casele lor, cari seamănă a cetățui, cu ferestrele sub streșini întărite cu drugi de fer, și cu obloane pe dinăuntru.

Tot astfel, nevoia de a se apăra — nevoie care a strâns odinioară, într'o incintă strâmtă, în jurul catedralei lor, orașele evului mediu în Occident — de a înfrunta loviturile îndrăznețe ale haiducilor nu îngăduie aici curțile spațioase. Aci nu vei găsi ziduri comune ca la *lipscanii* noștri; însă, pentru siguranța reciprocă, casele, cari nu-i chip ca să fie răzlețite ca la noi, au pe lângă ele câte o grădiniță închisă cu uluci, unde se cultivă ce ar putea crește, ca flori, legume, la o înălțime care întrece pe a celui mai înalt sat din România.

În tot cazul, la marginea acestei împrejurări se găsește oare-care edicul care răspunde la nevoile cele mai vulgare ale animalității noastre, ... cititorul va afla mai târziu pentru ce migăloșia noastră se coboară până la această indicațiune.

În aceste case, ale căror încăperi sunt toate văruite, nu se găsește nici o podoabă pe pereți, afară de icoanele înaintea cărora arde o candelă. Mobilierul e foarte simplu; câte-va scaune, lăzi, mese de mîncare ca acelea cari se mai vînd încă pe la Moși, rotunde și cu picioarele scurte, în jurul cărora se așează turcește la vremea mîncărei.

Paturi nu se găsesc, cel mult la *celnici* niște divanuri dealungul pereților. De obicei, chiar aceia cari-s bogați în turme de oi, dorm acoperiți cu velințe și întinși pe niște scoarțe groase cu fel de fel de fețe și cu desenuri foarte drăguțe, aruncate pe podeala de scânduri sau pe așternuturi de pae.

Așa dormeau încă de pe timpul lui Omer, — de unde și numele de *hamevnoi*, dat de poetul grec locuitorilor Epirului. Covoarele sînt singurul lux al romînilor. Sobe, nici că se pomenesc, și de alt-fel pentru ce ar fi, de oare-ce, după cum o vom spune îndată pe larg, iarna au s'o petreacă în cîmpiile Tesaliei; vetrele sunt de ajuns pentru zilele friguroase, cam dese de alt-fel, între Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru.

Așa dar sunt în satul Șopote vr'o patru sute de case unele așa de încăpătoare — fiind-că atunci când nevoia o cere, se mai adaogă la corpul principal al clădirei câte o aripă sau două — în cât ori-ce *pater familias*, care aci își exercită încă ca pe timpul romanilor autoritatea sa despotică asupra a lor săi, poate să ție la un loc bunioară cinci-șase fii cu nevestele lor și cu vr'o două duzini de nepoți. Totul este comun între dînșii, atît avutul cât și masa. Soacra împarte treaba la nurori, cari îi sunt foarte supuse și foarte muncitoare. Când dânsa rămâne văduvă, conservă o supremație mai mult nominală, căci legăturile dintre

copii mai slăbesc, în urma împărțirii moștenirii, care se face atâtea părți câți sunt moștenitorii și se trag la sorti. Unele dintre perechi roiesc; cele cari rămân sub acoperișul părintesc vor duce de acum înainte o viață mai independentă, ocupând fie-care două încăperi, una servind de bucătărie și tot-d'odată de sufragerie — căci fie-care căsnicie își va lua deosebit masa, — iar cea-l'altă ținând loc de odă de dormit. Cât pentru sala în care dau apartamentele particulare, ea va fi comună tuturilor și va servi de cameră de primire, ca să nu zicem de salon, căci prea ar fi pretentios cuvântul aci.

CAP. IV

Care este urmarea capitolului precedent.

Dacă nevoia de a se apăra grămădește locuințele într'un perimetru restrâns, în schimb o altă nevoie poruncește ca în mijlocul satului să fie lăsat liber un spațiu vast. E un fel de piață centrală, de formă ovală, înconjurată de bănci și adumbrită de platani mândri în ciuda înălțimei.

Salutați forul din Șopote: aci, se vor dezbate liber toate interesele comunei, căci, contrar părerei preconcepute a celor cari sânt puțin în curent cu viața românilor din Fınd, în această regiune a Turciei ca și în multe altele, comuna se bucură de un fel de self-guvernament, pe care l-ar invidia țările din Apus unde bântue cea mai păcătoasă centralizare.

Nici un reprezentant permanent al autorității turcești. Agentul fiscoșului are să vie odată pe an, are să

stea două, trei zile pentru recensământul populației: decese, nașteri, emigrațiuni. Odată impozitul stabilit, el pleacă. Restul e treaba primarilor, — nu o primărie centrală, ci primari sau mai bine zis perceptori după cartiere, trei sau patru, plus consilieri comunali, cari formează așa zisul *aușatic*, consiliul bătrînilor. Titularii au să adune contribuțiunile după un sistem, care în teorie e cam greșit, nu-i vorba, de vreme ce ele nu sunt proporționale cu veniturile fie-căruia, dar care își găsește un corectiv în faptul că dările sunt destul de mici: taxa de răscumpărare din serviciul militar bunioară, (de oare-ce creștinii nu fac armata în Turcia) este de vre-o zece franci de cap pentru toți oamenii de sex bărbătesc de la naștere până la vârsta de 60 de ani; taxa pentru drumuri și șosele este de patru franci, cu scutire nu numai pentru femei, ci și pentru preoți și învățători; o patentă variabilă, dar în tot cazul ușoară, pentru exercitarea profesiunilor: crescători de vite, morari, dârstari, jogari, băcani, negustori de mărunțișuri, cizmari, cârciumari, toată industria și tot comerțul ce poate fi într'un sat ca Șopote.

Pentru trebuințele intelectuale și morale sunt trei biserici parohiale și două școli, una românească, cealaltă grecească, pentru grecomani, adică pentru cei cari au sumuri grecești, dar cari cu toate acestea grecează cât ar latiniza un Român de la noi care ar fi urmat cursurile unui liceu clasic, în tot cazul mult mai puțin de cât e lumea franțuzită, cum s'ar putea zice, în România. Căci ori-cât ar fi primit el binefacerile educației într'o școală grecească, un român de la Pind, căruia i-ar veni gustul să vorbească în familie sau în viața de toate zilele limba pocită a lui

Xenofonte sau a lui Plutarh, s'ar face de răs și de ocară.

Fie-care din aceste două școli, frecventate de ambele sexe, au câte un învățător și o învățătoare; ele sânt întreținute din veniturile comunei sau din subvențiuni venite din afară (România și Grecia), fără a se plăti nici o taxă școlară de către școlari.

În afară de grădinița fie-căruia, mai că nu există proprietate de pământ individuală; e un fel de comunism agrar aproape complet, mai mult apropiat de socialismul integral de cât *mirul* rus, căci mujicul pentru un timp oare-care este uzufructierul pământului pe care îl va fi cultivat. În satele Pindului însă nu sânt de cât imașuri, în afară de frumoasele păduri de pini, de brazi și de fagi, cari aparțin statului, dar unde, de altfel, fie-care poate să taie câte lemne de încălzit și câtă cherestea i-o plăcea, ba chiar, până mai acum câți-va ani când statul turcesc, în ne mai pomenita lui marinimie, nu prea se interesa așa de aproape de soarta pădurilor, putea fără să plătească un gologan să taie atâția arbori câți putea să prefacă în scânduri ferestraelor ce era liber să-și așeze cine-va ori-unde ar fi vrut. Aceste scânduri pe urmă erau transportate în diferitele orașe din Epir, Macedonia și Tesalia pe catări, căci nici vorbă că nici un fel de trăsură nu s'a pomenit de când lumea pe potecile atât de primejdioase sau mai bine zis pe aceste drumuri de oi, cărări abia desemnate, cari duc în satele românești așezate ca niște cuiburi de vulturi pe vârfurile munților.

Așa dar dreptul de pășunat este absolut. Poți să ai patru oi, sau patruzeci, sau patrusute, sau patru mii ca familia Samota, și să ai voie să le duci să pască unde ți-o plăcea, cu singura restricție că anumite părți

unde iarba crește mai deasă și care se chiamă *mire* sânt rezervate pentru vitele de povară, cari, după munca grea ce sânt nevoite să facă transportând fel de fel de mărfuri precum și pe călători în ținuturi adesea foarte îndepărtate și timp de mai multe săptămîni sau luni, au nevoie de a se mai întări cu iarbă grasă și neatinșă. Aceste părți sânt alese și hotărîte în adunări publice, după propunerea primarilor și a consiliului de bătrîni, și mai totdeauna aceste întruniri sînt sgomotoase, ba uneori discuțiunile degenerază în bătăi sângeroase sub ochii femeilor și copiilor, cari formează galeria dincolo de marginile pieței.

Cu toată întinderea razei comunelor — ar trebui să umbli una sau două zile pentru a face ocolul terenu-lui aparținînd unui sat românesc — pășunatul este de multe ori neîndestulător pentru suma totală a oilor dintr'un sat, unde se găsesc mai multe zecimi de mii. O parte din ele sânt mînate atunci în ținuturi depărtate, pe la proprietățile beilor musulmani, cari sânt stăpîni pe anumiți munți. Și pentru aceasta sânt plătiți nu în bani, ci în ocale de unt, după învoială, 500 sau 1000 de ocale.

Toate astea se referă bine înțeles la periodul care se întinde de pe la jumătatea lui Aprilie pînă la sfârșitul lui Octombrie, de oare-ce, cum se apropie iarna, care în unele părți ale Pindului este foarte aspră și întrerupe orice comunicație, oare-cari sate (vr'o trei, sau patru, foarte mari) ca Șopote, ba și de trei ori mai mari, sânt cu desăvârșire părăsite de locuitori. Plecînd, încredințează paza satelor la câți-va inși și se coboară cu arme și bagaje în câmpiile Tesaliei unde zăpada cade rar, ține numai câte-va ceasuri și unde, în schimbul unei plăți destul de însemnată, plă-

tită în bani, și vai! a unui impozit pentru fiscul grecesc — una din cauzele pentru cari românii blestemă tratatul de la Berlin — turmele vor găsi un pășunat îmbelșugat pentru iarnă.

CAP. V

La cine sântem.

Sântem la Laban sau la așa ceva — însă un Laban care se mai pricepe și la alt-ceva de cât la mulgerea și la tunsul oilor. Stăruitor și desghețat, înzestrat cu darul de a învăța mai multe limbi, nu ca apostolul pentru a răspândi buna vestire, ci ca fenicianul pentru apropierea dintre popoare prin schimbul comercial, afară numai că nu apucă mai de loc drumul periculos al mărilor, Armânul de la Pind își stabilise odinioară contoarele sale până la Viena, la Moscova, la Breslau, la Lipsca, la Amsterdam, la Palermo, etc.

Deși astăzi nu mai merge așa departe, totuși își ia lumea în cap și răsbește ori unde e de câștigat bani, căutând, el, omul stânei, firele din pielea de aur cari se prind de mărăcinii de pe drumurile mari ale lumii, fără a renunța vr'odată cu desăvârșire la patria sa, căci se va întoarce de sigur fie chiar numai pentru a-și lăsa oasele acolo.

Cu toate acestea, îi trebuie un derivativ acestui popor, devenit acum pacinic, dar de a cărui vitejie războinică și cruzime ne-au lăsat o mărturie vecinică legatul Papei Gregoriu al IX-lea și cavalerul cronicar Vilehardouin, — căci acela care astăzi se dedă la lucrări pacinice a făcut odinioară să tremure Bizanțul și a băut

în craniul împăratului Balduin, căci cruciații îmbrăcați în zale de fer, ei cari luau în răs pe bulgari, încetau de a mai glumi înaintea Blachilor, întocmai ca Sarazinii în fața atacului Templierilor. Acest derivativ, e haiducia.

Că are să fie el haiduc, ori că are să fie victima haiducilor, că are să stea el la pândă, sau că va trebui în tot ceasul să răstoarne planurile haiducilor, tot una îi e; vorba e că asta dă puțin gust vieții, care altfel prea i s'ar părea anostă.

Fără eroi, ce ar fi un popor? Aci, sabia nu mai poate atârna la șoldul căpitanului; bietul oștean bătrân și-a aruncat ghioaga în focul din vatră, ne mai având ce face cu ea. Inșă el tot mai trăește în haiducul care își joacă capul, — acest cap care, o modernitate! are să fie fotografiat într'o zi pe o măsuță înaintea jandarmului care își face din el un trofeu.

Vecinicul cântec în Pind este cântecul care slăvește isprăvile haiducului crud și darnic. Nu numai că bătrânii când povestesc isprăvile lor, ți-i aseamănă cu paladinii a căror «Masă rotundă» ar fi o bucată de stâncă perdată în nori — o locuință între cer și pământ vrednică de semizei — ba încă îi amestecă în mod foarte familiar în conversația de toate zilele. «Ei, cutare a scăpat din mâinile hoților»? «Încă nu; stau la tocmeală pentru liberarea lui și sânt nădejdi bune». — Dar cutare? — «A tulit-o la munte, pe când frate-său, pe semne urându-i-se cu viața de haiduc, s'a închinat și a fost ertat.» Așa că nu-i de loc ciudată vorba unui macedonean: «poveștile haiducilor sânt *carnetul nostru monden*».

Legea profetului este absolută: Pentru Muslim și numai pentru el este nobila carieră a armelor. Dacă

însă turcul a sfărâmat spada plină de sânge pe care «Blacul», ostenit și rănit o depunea la picioarele sale, el a onorat curagiul lui, i-a lăsat timp îndelungat privilegiile sale întărite prin capitulațiuni și, printr'o atenție poetică și încântătoare, l'a pus sub ocrotirea sultanei Valide, o femeie, o mamă, către care comunele din Pind plăteau o dare de 14.000 piastri anual, mai mult ca un omagiu de vasalitate consimțită de cât ca un tribut de sclavie, ceva asemănător cu buestrașul împopoțonat pe care regii din Neapol îl datorau S-lui Scaun.

La cine sântem? Ia priviți pe voinicii de la Șopote. Uitați-vă la statura lor îndesată și viguroasă, pipăiți mușchii lor de oțel, ascultați vocea lor cam răgușită, care stăpânește sgomotul șuvoaelor, ascultați vorba lor care e bărbătească iar nu femeiască, cum e bărbătesc cuvântul pe care îl dau, urmați la munte, dacă puteți, pasul lor sprinten cu ritmul totdeauna egal.

Poporul acesta este neobosit, nepăsător de vreme bună ori de vreme rea, plin de viață ca cedrii din acest al doilea Liban, cari vindecă însăși rănile trăsnetului. Muncitorul piemontez s'ar da în lături de la munca grea a unui cărăuș armân. Auvergnatul care altădată căra apă, sacagiul care suia treisute de caturi parisiane în munca sa zilnică, n'ar fi răbdat opt zile viața păstorilor din Șopote, deși aceștia nu se hrănesc cu ciorba grasă de varză și n'au calcușul cald între așternutul de fulgi și plapoma de puf.

Disprețuesc chiar adăpostul ce le poate da o colibă rustică, această «casă a păstorului» pe care Alfred de Vigny voia s'o rostogolească pentru prea iubita sa, obosită de sgomotul deșert al orașelor, care însă, de și mai puțin poetică, oferă păstorului din Berry sau

din Landes un colț în care să se întindă în voe. Nu, un bătrân de seama voinicului nostru Simu din cele d'întâi două capitole, rămâne nepăsător sub ploile torrențiale, ba încă își aruncă zeghea pe mielușelul de curând născut, dacă în behăitul lui slab deslușește strigătul unei suferințe ușoare. N'a spus Pouqueville despre armâni?: «Ei seamănă cu bivolii, cu cari grecii îi asemuesc, sălbatici și făcuți pentru muncă».

Insă sub aceste capete tari, câtă inteligență! — strălucitoare în înțelesul parisian, nici de cum, dar solidă, vioae de altfel, totdeauna practică.

CAP. VI

In care autorii lirici la început fac, la sfârșit, inventariul unui vestiar.

Despre femeile lor Pouqueville a spus aceasta: «Sultanul nu și-a recrutat nici odată odaliscele printre româncele de la Pind».

Slavă ție, Doamne! Și dacă Ulise, tatăl, fiul și C-ia au fost răutăcioși suflând aceasta lui Pouqueville, încă odată: Slavă ție, Doamne!

De sigur, româncele din Șopote sau din Gridali n'ar avea ce face cu piciorul unei andaluze sau talia unei parisiene. Largile sale șolduri sânt făcute pentru maternitate; ea are acei ochi liniștiți pe cari grecii îi atribuiau Junonei-*Ioois*. Toată grația ei stă în frăgezimea și în sfiala buzelor nevinovate, în culorile bogate ale sănătăței, cari înviorează obrajii săi plini, și în părul ce-i încunună fruntea, acel păr bogat și cam aspru, care caracterisează rasele tari și sănătoase.

Ce-i drept, tocmai ispititoare nu prea este această munteancă. Ea n'are nimic din circaziana, ființă de plăcere, mlădioasă și felină, cu mărgeanul ochiului arzător sub pleoapa greoaie, cu legănatul voluptos, cu șoldurile provocătoare de plăceri sensuale.

Deci, vezi-ți de treabă, eunucule. Și tu, Șahrazade din *O mie și una de noți*, caută în târgurile depărtate femeii pentru poveștile tale către comandorul credincioșilor — fie rugăciunea și pacea asupra lui, umbră a lui Alah îngăduitorul și milostivul — caută în altă parte ce n'ai găsi aci ca materie pentru descrieri ușurate: o frunte «ca razele lunii pline», ochi «ca ochii gazelelor», sprâncene, «ca coarnele lunii din luna Ramazanului», obraji «ca un mânuchiș de iasomie și de dediței», sâni «strâmte ca două rodii gemene», să punem un etc. prudent.

Dar nici femeile acestea n'ar vrea să fie ale padișahului cu comorile sale de diamante, de mărgăritare și de peruzele, cu muselinele sale împletite cu fire de aur, cu mătășurile sale din Damasc și cu țesăturile sale din Indii. Mai bine s'ar sugruma cu cingătoarelor, aceste femei sperioase ca cerboaițele, reci ca izvoarele Pindului și vrednice toate de inscripția pusă pe mormântul unei matroane romane:

«A împărțit patul cu un singur bărbat!»

Și femeia pe care o studiam este servitoarea pusă ca și soția credincioasă a acestui bărbat. Și în toți cei-alți bărbați, ea respectă pe acela care a ales-o; sexul său slab se închină înaintea sexului tare, căruia Dumnezeu a dat dreptul de întâietate; ea va săruta mâna oaspei străin cât timp părul ei nu e presărat cu fire de argint, sculându-se în picioare pentru a onora barba și a celui mai umil fiu al lui Adam,

torcând ca regina Berta, brodând ca Penelopa, țesând ca Arahne lidiana.

Bine-cuvântată fie soția tăcută, a cărei buză este închisă cuvintelor amare sau deșerte — acea buză dulce ca mierea de teiu! Bine-cuvântate mâinile sale harnice, și cam aspre! Bine-cuvântat sufletul ei simplu, rămas neprihănit chiar după ce a zămislit. Bine-cuvântată virtutea ei senină, fără fățarnicie și fără sforțare! Bine-cuvântate neștiința ei sfântă și stângăcia ei atingătoare! stângăcie cât de relativă, de alt-fel; căci dacă nu cunoaște întorsăturile unei reverențe de curte și nazurile flirtului, e foarte firească în mișcările sale obicinuite, în împlinirea îndatoririlor casnice.

Nausicaa, fiica lui Alcinou, spălătoreasa nobilă a lui Omer, n'ar fi știut mai bine să prezinte străinului, cu o grabă plină de nobleță și de pudoare înăscută, ibricul pentru a-și spăla mâinile înainte de masă și mai pe urmă să-i întinză prosopul brodat.

Văzută ast-fel, ne pari frumoasă, o fată a ghețarilor, împodobită în haine de lână albă și cu «cinste curată», cum zicea Hugo; și te vom prea cinsti, când vei ajunge bătrână, zbârcită, gârbovită, fără dinți, o Baucis din Pind, când vei povesti nepoților basme milenare, pe tine păzitoarea unei comori, a acestei literaturi populare la care vom recurge de atâtea ori pentru a lumina această povestire greoaie la început, căci desvelim o lume nouă, care însă în curând se va face sprintenă, urmând pașii unei cete de haiduci târând cu ei pe un om zălog.

Pace dar românilor din casele de piatră, statornice ca stânca! Și pace românilor de sub corturi, mai apropiați de nomazii din Mesopotamia, pe cari Dumnezeu i-a ales pentru a-și transmite legea sfântă! Pace

acestor credincioși ai lui Hristos, cari păzesc legea dând sultanului ce e al sultanului și lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu.

Dar, o spunem încă odată, această pace s'ar strica ca apa stătătoare și poporul acesta ar degenera, dacă haiducul ar dispărea, haiducul care nu e tratat ca un paria pentru că are să dijmuiască, cam brutal nu-i vorbă, averea bogatului, haiducul care nu e o ființă joasnică ca Apașul din Paris, — cum ar strivi el sub călcâiu pe pezevenghiu și chiar pe drăngălău. El n'a siluit nici odată vr'o femeie, cum n'a răpit nici odată gologanul săracului; căci își are legea sa, credința sa, își respectă cuvântul dat, își respectă întocmirea sa atât de seculară în cât un cavaler rătăcitor — mai mult apărător al slabilor de cât tâlhar — ar întinde mâna sa cu mânușe de fer mânei arse de soare a unui Garlia.

De-o camdată însă sântem la un *celnic*, mândru de turmele sale, deși mai puțin bogat de cât faimosul Paciurea din Gramoste, a cărui istorie o vom povesti — s'ar crede că e un basm ca al lui Aladin: — sântem la un om care e un bărbat în toată puterea cuvântului... și în jurul nostru se învârtește dușmanul fericirii sale, haiducul, a cărui viață, de și cu totul diferită, e de asemenea frumoasă — titlul acestei cărți a făcut din acești doi oameni două figuri simetrice.

Le Klephte a pour tout bien l'air du ciel, l'eau des puits,
Un bon fusil bronzé par la fumée, et puis la liberté sur la
[montagne.

(Singura avere a haiducului e aerul cerului, apa izvoarelor, o bună pușcă pe care fumul a înegrit-o și în sfârșit libertatea la munte).

Cât prețuește libertatea la munte departe de fumul orașelor, de praful sau de noroiul lor! Ce plăcută e apa băută la izvoare sau în curgerea torentului! Dar pădurile mărețe cari sânt temple și marmorele cari ar putea fi zei!

Insă, satisfaceți curiozitatea simpatică a cititorului frate. Fii ai lui Paul Emiliu, dați la o parte înaintea fiilor lui Traian *sarica* voastră de dimie albă, păsliută pe din afară, umplută pe dinăuntru cu ciucuri de lână cari formează franje sub poale!

Această haină groasă prin care ploaia nu poate răzbi, care se lasă la o parte când e prea cald, afară numai când se duc la biserică sau la vre-o ceremonie (ca toga romanilor), e comună ambelor sexe, cu deosebire că a femeilor este împodobită cu cusături la piept și în dos.

Subt această haină, la bărbat vom găsi mai întâiu *șcirtul* având forma unui bolero foarte scurt cu mânecile crăpate de desubt, de la umăr până la cot, apoi *țipunea*, o tunică lungă fără mâneci, larg deschisă, lăsând să se vază un fel de jiletcă neagră cusută cu mătăsure, cu năsturași de ceaprazuri, formând chena la răscoiala gâtului și la șale. *Șcirtul* și *țipunea* sânt de obicei albe pentru bărbați și negre pentru flăcăi — chestie de deprindere și apoi fiind că stofele sânt țesute acasă, iar nu cumpărate, se înțelege că vopseala este un lux, pe care oamenii serioși îl lasă tinerilor.

Cămașa largă cade în cute dese peste genunchi; talia este tare strânsă cu un brâu având dungi colorate sau cu un brâu de cașmir. Lungi ȋtari se urcă până la jumătatea coapselor, cu sau fără tusluci, încheiați cu copci și strânși cu jaretiere puse pe dea-

supra. Pantaloni propriu zis nu poartă, ci izmene de pânză. Ca încălțăminte opinca sau pantofii. La cap, fesul inevitabil, regulamentar, același pentru sultan ca și pentru cel mai de jos dintre supușii săi, cu deosebire că în Pind numai cei mai de seamă îl poartă roșu și cu ciucuri; păstorii și căraușii îl poartă alb, de pâslă sau de bumbac, însă fără ciucuri.

Acum vine rândul femeii, dar cum am îndrăzni să dezbrăcăm o femeie din Șopote pentru a-i examina portul! Cu toate acestea vom încerca, bine înțeles în teorie și după ce ne vom fi cerut ertare de libertatea ce ne vom fi luat. Peste cămașă, jiletca, mai elegantă de cât a bărbatului; apoi rochia și pe urmă țipunea neagră, însă nu scurtă, ci lungă până la glesnă. E fără mâneci și înfrumusețată cu puține broderii de un gust încântător. De asemenea fără mâneci este și *șcortul* negru împodobit cu roșu. Un șorț, bătător la ochi, ca și zavelca din România, ascunde cămașa în despărțitura țipunei, care, pe când la bărbat este ca o tunică, la femeie e mai mult ca o poloneză. Acest șorț este prins subt o cingătoare cu paftale, acele plăci gemene, de un lux barbar, une-ori enorme, rătunde sau în formă de aripă întoarsă. La cap, se leagă cu o basma. Femeile umblă de obicei cu picioarele goale, afară de zilele de sărbători. În Pind nu se poartă nici un fel de blănuri.

Imbrăcămintea copiilor este după sex, o miniatură a costumului celor în vârstă.

Un cuvânt despre doliu. Semnul exterior de jale pentru bărbat este zăbranicul negru care înfășură fesul întreg și barba pe care nu o rade cât ține doliul. Pentru femeie e broboada neagră care-i învăluie capul și o parte a feței.

Și acum ne rămâne să cerem ertare pentru aceste amănunte cam lungi, dar trebuincioase, și să reluăm șirul povestirei; în cari își vor găsi locul, la timpul lor, trăsurile de moravuri și particularitățile vieții Pindului.

CAP. VII

Logodnă timpurie.

Dacă Toli Samota ar fi avut vreme să se gândească la peripețiile vieții sale în dimineața zilei de 24 Iunie 1903, în care scumpa sa Vasilichie era să devie a lui, și-ar fi adus aminte că cât p'aci a fost să fie înlănțuit printr'o altă legătură. De bună seamă, nu-i vorba de legătura bine-cuvântată a dragostei fericite, această cunună de flori ce împreună două ființe, a căror inimă, dacă n'a arătat părinților alegerea ce trebuie să facă, cel puțin a consfințit'o; ci de una din acele căsătorii — n'am îndrăzni să spunem de chibzuială, căci ele se făceau mai de grabă din nesocotință — hotărâte conform unei tradiții, din fericire părăsită acum, care a canonit însă multă vreme satele românești din Pind.

Ne vom explica, De altfel bătrânul Simu în deprinderea lui de a vorbi cu cârligul său cu cîinii sau cu oile — arare-ori avea alți tovarăși de vorbă — bătrânul Simu ne-a făcut să presimțim că odinioară părinții lui Toli dispuseseră cam pripit de mâna lui în favoarea fetei lui Strâmbu, o fată a cărei mamă, Thalia, avusese un cântec batjocoritor! E o enigmă, nu-i așa? Răbdare, o vom dezlega.

Dar la ce vârstă, se va întreba cititorul, a putut

oare să se logodească pentru întâia dată acest țințau care se însoară abia la două-zeci și doi de ani?

La ce vârstă? La cinci ani, — și cu o fetiță de două-zeci și opt de luni, abia înțărcată. Tată-său și mă-sa, bunicu-său și bunică-sa, strămoșu-său și strămoașă-sa și toți străbunii săi până la al cine știe cătelea neam făcuseră toți la fel, cu o mică deosebire: unii ceva mai curând, alții ceva mai târziu.

Ba ceva mai mult. În acest ținut atât de depărtat de matca românismului, unde daco-romanii lui Aurelian au găsit un azil inviolabil pe lângă colonii lui Paul Emiliu, pe când valurile năvălirilor cotropeau câmpia; în acest masiv al Pindului, în care cuiburile vulturilor sunt vecine cu acoperișurile Armânilor, în care frații noștri au putut să scape de barbari, acest biciu al lui Dumnezeu, înfruntându-i precum căprioara înfruntă acolo gloanțele vânătorului, s'a păstrat până mai eri acest obicei straniu al logodnei prea din cale afară timpurie, care de altfel se împăca cu curățenia moravurilor lor. Cazul lui Toli Samota a ajutat mult la părăsirea definitivă a acestei datine.

Însă acum două-zeci sau trei-zeci de ani adese-ori se întâmpla ca doi buni prieteni să facă învoiala următoare, a doua zi dacă nu și în ajunul căsătoriei lor:

— Ascultă, d'oiu avea eu un băiat și tu o fată, ori eu o fată și tu un băiat, să-i însoțim când le-o veni timpul.

— Primesc!

Își dădeau mâna și treaba era sfârșită. Fata putea să se nască urâtă foc iar băiatul mai frumos de cât Făt-Frumos, schimbările de soartă puteau să facă pe unul din cuscri sărac lipit ca Iov, iar pe cel-l'alt mai bogat de cât Cresus, logodna nu se putea strica.

Consimțământul tinerilor? Ași, cine se sinchisea de asta! Căsătoria îi pândea neștrămutată ca destinul, — creșteți și vă înmulțiți!

Cu atât mai ușor se făcea logodna, când nu mai era vorba de o pereche închipuită, ci de una reală. Într'o bună dimineață, mare zarvă într'o casă. Se strângeau rude, popi, prieteni, se aduceau merinde, băutură, se încingeau hore grave însoțite de cântece, fără instrumente; apoi se ivea un mucos sficios, înalt cât o palmă, vârandu-și degetele în nas — asta era logodnicul — apoi o fetiță bucălată sugându-și degetul — asta era logodnica; popii îi trăgeau !a rugăciuni cu Isaci și Iacobi pe ici, cu Rebeca și Rachele pe dincolo, cu pomelnicul patriarhilor și soțiilor lor și cu făgădueli pentru acești mucoși de a avea o posteritate numeroasă ca stelele cerului și ca nisipul mării; apoi veneau darurile, giuvaerelê, felicitările, îmbrățișările, mamele își ștergeau cu batista lacrămile de la ochi, eroii serbărei își ștergeau nasul, apoi noapte bună și iute la somn.

Logodnicii au să se vază de trei, patru ori pe an, fără a schimba un cuvânt; băețaușul sficios și fetița bucălată au să crească și au să se cumițească, el liber ca aerul, ea închisă ca o circaziană în harem. Or fi având dînșii oare-care idee că sunt destinați unul pentru altul? Soacra *ginerelui* își va strica ochii pentru a pregăti, cu mulți ani înainte de nuntă, douăspre-zece duzini de cămăși și tot atâtea perechi de ciorapi împlețiți pentru *mireasă*; aceasta are să lucreze și dînsa la trusoul ei: învârtește-te, fusule ușor! alunecă, suveică, sarta-ferta! aleargă, acule subțire! broderie pe ici, șiret pe dincolo... Și când s'o strânge tot ce trebuie strâns, dacă nu și mai mult, când lăzile

vor geme sub greutatea grămezilor de cămăși, de ciorapi, de rochii, de fuste, de velințe, de preșuri, atunci li se va spune: «Acum e timpul, acum e momentul» și atunci vecinii, rudele și prietenii au să fie chemați la una din acele năpraznice nunți pe care le vom descrie cât mai exact.

Cu acest mod de a se căsători, epiderma inimei era ceva mai puțin delicată de cât la un Romeo și Julieta, la un Paul și Virginia. În toată daravera asta nu era de loc vorba de gungunitul tinerilor, ci de o afacere. După un timp oare-care, dat nu dragostei — ferit-a Dumnezeu! — ci perpetuării speciei, bărbatul își lua catrafusele și se ducea în lumea mare ca Ulise (să nu care cum-va să-l confundați cu un grec din cauza asta), lăsându-și pe Penelopa foarte liniștită acasă să îngrijească de micii ei Telemaci, fără a avea nevoie de a strica noaptea ce țesuse ziua, căci de «pretendenți» nici pomeneală! Sdravăn și sănătos, acest popor nu numără de cât bărbați muncitori și femei neprihănite!

Și tocmai pentru că Thalia Diamandopolu, soția lui Toma Strâmbu, făcu excepție la regula generală, ficalor Frosa plîngea de țî se rupea inima cu cât se apropia sărbătoarea Nașterii S-lui Ioan, în care Vasilichia Hagi-Steriu avea să nu mai poată de bucurie fără a și-o manifesta, bine înțeles, căci era destul de rezervată pentru a nu arăta o veselie ce ar fi putut scandaliza lumea întregă, tot pe atâta poate cât și nebuniile făcute odinioară de nerușinata aia de Thalia Strâmbu. Dar să nu anticipăm asupra evenimentelor.

CAP. VIII

Intoarcerea absentului.

Spuneam deci, că bărbatul de altă dată — ca și foarte adesea încă bărbatul de astăzi — își lua cât mai curând rămas bun de la nevastă, lăsându-i doi-trei copii făcuți, unul după altul în grabă, pentru a compensa timpul de văduvie de bună-voie, timp în care dînsul avea să muncească din greu în străinătate — mai cu seamă în Țara Românească, țară de belșug pentru dînsul, făcând unul din o mie de meșteșuguri în care știe să fie îndemânatic — unul sau mai multe, căci adese-ori schimbă meșteșugul după nevoie. — Prin muncă pe de-o parte și prin economie pe de alta, avea să câștige bani destui pentru a putea mai târziu să-și dea și el nițel ifos în satul său și să se odihnească pentru zilele ce mai avea de trăit... avînd însă grijă să tragă cât mai mult folos din banii strânși, și întru aceasta el ar fi dat mult înainte și ovreiului și grecului și armeanului și chinezului.

Căci a fi cămătar — a împrumuta de pildă bani cu săptămîna la plugarii greci și bulgari de la câmpie — e tot atît de puțin rușinos pentru un român de la Pînd ca și, de ce n'am spune-o? — de a număra printre rudele sale unu sau mai mulți haiduci.

După cinci ani, zece ani, une ori două-zeci de ani, românul nostru macedonean, cu chimirul plin de galbeni, își lua bățul cu care venise, își atârna plosca la brâu și o pornea spre cuibul său, peste nouă mări și nouă țări ca o pasăre pribeagă.

Dar prin câte emoții trebuia să treacă, în drumul

său îndoelnic, plin de primejdii, când urechia îi era isbită de vr'un foșnet suspect! Cu câtă grijă își ascundea el hainele mai de seamă și cu ce vechituri se îmbrăca! căci pe drum nimic după el nu trebuia să fie de râvnit. Și făcea bietul om atâtea poște de uita și el de când umbla și iată că se apropia de țintă, recunoștea potecile prin care colindase în tinerețe, saluta în depărtare vârfurile de munți ce-i erau dragi și deja arăta cu degetul, ca pe o hartă, locul unde pe după un colnic se întindea satul său... când de odată, la o cotitură de drum, mutre de tâlhari se iveau — pac, o bubuitură — și dacă tâlharii îi cruțau viața, îi răpeau însă chimirul prețios, chimirul care purta rodul a cinci, a zece, a două zeci de ani de muncă grea și de lipsuri de tot felul. Și bietul om se întorcea îndărăt la muncă, îndirjit ca furnica căreia i s'a furat fărâmitura din gură și care, sfârșită de oboseală, se pune să-și caute un alt bob de grâu, pentru că cu nici un chip n'ar vrea să se întoarcă în furnicar cu fălcile goale.

Dar să zicem că totul s'a petrecut bine, că steaua sa l'a condus bine pe armânul nostru și că a scăpat teafăr de haiducii cari stau la pândă. Ce mai bucurie pe el, când vede fumul eșind pe coșul casei sale!

Un băiețaș și o fetiță ca de zece până la doispre-zece ani — absența tatului a fost relativ scurtă — se joacă în curte. Drumetușul s'a oprit, simțind de odată că picioarele i se rup de la glesnă, că răsufierea i se scurtează; nu spune nimic, se codește, deși a ghicit. «Ce sdraveni sânt! Ce voinici!...» De odată lasă să-i scape bățul, întinde brațele... și cei doi copilași fug strigând: «Uite, mamă, colea un om rău vrea să ne prinză!»

Neliniștită, mama ese din casă. Bărbatul și femeia se uită unul la altul lung, țință; floarea ținereței s'a vestejit pe obrajii lor, pe care grija și truda au săpat sbârcituri timpurii. Și înainte chiar de a se îmbrățișa pentru întoarcere, bărbatul a și întrebat cu o tremurătură în glas: «Da cel'alt băiat unde e?» Femeia a înțeles neliniștea părintească: «E la pășunat, are să vie numai de cât, e bine!», căci p'atunci rar își trimeteau scrisori, nu era poștă prin Macedonia; căci, în lipsă de vești aflate din gura vr'unui nou venit din partea locului, bietul înstrăinat mai că nu avea nici o știre de pe la el, afară doar că lăsase la plecare nevastă tânără și trei copilași mici de tot... Dacă sârmanul de el nu-i ar găsi pe toți! Dacă i s'ar spune: «A murit ăl mai mare sau a mai mică!»

Însă socoteala e exactă. Și atunci numai bărbatul și femeia, sub ochii băețășului și ai fetiței, cari stau mai la o parte și privesc uimiți, se îmbrățișează, însă cu cumpăneală, stăpânindu-și emoțiunea. Nu strânsori nebunaticе, nu sărutaturi delirante, nu; s'ar crede că e un domn din București, care sosește, în fie-care Sîmbătă seara la Sinaia, cu trenul bărbaților.

«Ia veniți încoace, voi băeților, să sărutați mîna tătucului!» Și copiii se supun fără a se grăbi, cam neîncrezători, cam rușinoși, mai mult târâți de mama lor.

Iute însă li se dă drumul; femeii i-e de grabă să știe ce este în chimirul care umflă mijlocul călătorului. Se închid ușile și atunci, ca în tabloul lui Quentin Metzys, la Luvru, o ploae de aur cade pe masă... și atunci emoțiunea e vădită la acești janseniști ai ortodoxiei.

Mama lui Toli, Tana, nevasta lui Mitri Samota, fusese fetița acestei povestiri... care însă nu s'a petre-

cut tocmai așa. Necunoscutul care veni acasă, pe la 1875, n'avea o barbă nerasă de trei săptămăni, nu târa piciorul îmbrăcat ca un cerșetor. El venise cu cârva-nea (caravana), călare pe un bun catâr și însoțit de un alt catâr încărcat cu daruri bogate, ce se aduc de obicei pentru toți din casă și toate rudele, după o lipsă atât de lungă. Era însoțit de prietenii săi de copilărie, care veniseră întru întâmpinarea lui la câte-va ore de depărtare.

Căci întoarcerea se făcea în două feluri: ori pe ascuns sau cu alaiu mare, după cum era mai multă sau mai puțină siguranță publică.

Și soția, bunica lui Toli, se ascunsese în semn de pudoare sau mai bine zis pentru a se conforma obiceiului. A trebuit s'o aducă cam cu sila. Fetița de atunci, această Tană, acum soacră, fusese îmbrăncită în brațele omului care le aducea atâția galbeni — cusuți până chiar și în căptușeala hainelor, căci chimirul nu-i încăpea — în cât răposatul tată al lui Mitri Samota n'a putut să aștepte vârsta legală a fetii pentru a o face noră. De alt-fel fusese logodită din cea mai fragedă copilărie cu acela care devenea soțul ei, și zestrea ei bunicică fusese o neașteptată bucurie pentru familia Samota din generația trecută, de și nu zestrea fusese rîvnită de această familie când i-au dat lui Mitri de nevastă pe Tana.

CAP. IX

De la cântecul de leagăn la cântecul de drum.

O mamă, ori-cât ar fi de duioasă și de devotată, nu poate să trăiască numai pentru copil. Lângă leagănul lui, ea are nevoie să simtă o altă dragoste, o

dragoste bărbătească, puternică. Trebuie ca obrazii fini și rumeni să se frece de obrazii cari înțeapă, trebuie ca pruncul să fie ridicat de jos, pentru a fi sărutat, într'un avânt svăpăiat, care pricinuește oare-care spaimă,—căci dacă mama se apleacă peste fiul ei pentru a'l săruta, tatăl îl înalță până la buzele sale.

Toli avusese fericirea că Mitri Samota, îmbogățindu-se din tinerețe prin moștenirea ce i-o lăsase bunicu-său, care avea turme frumoase, nu se gândise nici odată să plece în străinătate. În căminul căldicel, când se deslîpea de sânul mamei cu laptele curat, el nu era adormit cu duiosul cântec de leagăn al semi-orfanilor¹⁾:

Dormi, dormi,
Puiul mamei,
Tata se duse în cărăvane
Și nu se mai întoarse.

.....
Că nu sânt o pasăre, sârmana,
Să zbor, eu cea întristată,
Să mă duc,
Cu el să mă 'ntâlnesc,
Și amândoi să ne 'ntoarcem împreună.

Nu. Alt cântec îi cânta mă-sa fericită și mândră, ale cărei gânduri n'aveau nevoie să zboare spre acele țări necunoscute soției, unde soțul se dusese să facă avere. Și acest cântec de leagăn, vesel și senin sună astfel:

¹⁾ Toate poeziile cari se găsesc aci sânt date aproape textual după poeziile populare macedo-române.

«Nani, nani, puiul meu — nani, nani, suflete; — voiosule somn vino, — adoarme-mi micuțul pe perină.

«Nani, nani, luluulu».

«Nani, nani, în livede, fiul mamei; — nani, nani printre flori — fața ta să-ți strălucească: — nani subt măr, — fețele după tine să se prăpădească; nani, nani și sub stele, tu cu sprâncene îmbinate.

«Nani, nani lu lu luu».

Iși închipue ori și cine că, între această mamă și acest tată, a trebuit să fie foarte fericită copilăria lui Toli, care d'abia începuse să se ție pe picioare și se juca cu mielușei și cu dulăii teribili, însă pentru dânsul foarte blajini. Bătrânul Simu, care încă pe atunci era bătrân, îi făcuse un mic cârlig și, dându-și aerul de a fi foarte ocupat, comic, copilașul sta neclintit la postul său păzind, în micul țarc unde îi se aduceau, trei, patru miei despărțiți de mamele lor după cari behăeau. Și de odată Toli începea să dea în ei cu bulgărași de pământ pentru a-i face să umble, sau îi prindea de picior cu cârligul, ca și când sărăcuții de ei ar fi vrut să fugă, sau se 'năpustea cu chiote asupra unui lup închipuit, înfățișat printr'o buturugă, pe care o lovea cu toiagul, făcând pe voinicul, pe grozavul, pe învingătorul monștrilor, ca un mic Er-cule.

Și amândouă bunicile sale—amândouă încetate din viață mai în același timp, pe la sfârșitul veacului trecut, adică vr'o trei, patru ani înainte de epoca povestirii noastre — amândouă bunicile se întreceau care mai de care a-i povesti cele mai frumoase basme.

Când frate-său Steriu și soră-sa Iulia născuse adu-

când o nouă bucurie în casă, el rămase totuși privilegiatul, de oare-ce era întâiul născut față de fratele său mai mic, de oare-ce era băiatul față de fata.

Bietele mame mari, câte povești încântătoare sau îngrozitoare nu mai știau ele! Ai fi zis de fie-care din ele că e *bunica* lui Barbu Delavrancea.

Să-l fi văzut deci pe Toli cum i se umflau nările, cum îi scânteiau ochișii, când ele începeau să înșire pe toți *Fetii-Frumoși* din Pind: *Gione-Aleptu*, *Ficior-Aleptu*, *Ficior-Mușat*, *Hiliu-de-Amiră!*

Cât n'admira el pe Mușata-Loclui (Frumoasa lumii), perechea Ilenei noastre Cosinzene! cum se înfiora când se iveau acei draci înspăimântători ce se cheamă *Șutlu si-li creapă numa* și *Aclo s'li hibă!* Cum aștepta să interviev zânele cari fac dreptate: *Miercurea* și *Vinerea*, cari ajută pe cei buni și pedepsesc pe cei răi. Câtă simpatie n'avea el pentru *Amirălu-Albu*, împăratul cel bun și câtă ură n'avea pe *Amirălu-Laiu*, împăratul cel negru, crud și pervers! Și cum ar fi vrut el să aibă darul lui *Avde-Tute*, care punându-și urechia la pământ aude tot ce se petrece la o depărtare de mai multe zile, sau al lui *Veade-Tute*, pentru care un munte este străveziu ca un geam sau al lui *Alagă-multu*, care aleargă mai iute ca vântul, mai iute ca rândunica, mai iute ca fulgerul! Și noaptea, înainte d'a adormi, tot se mai gândea la *Gălina de Amalamă*, găina cu ouă de aur; și în vis îi treceau pe dinainte piticii *Barbă-Cot* și *Palmă-Om* și la deșteptare i se părea că *Albile* și *Mușatele* îi mângâiasă obrazii, pentru a-i spune că soarele răsărise de mult.

Toli cunoștea viclenia *Araplui* care ia locul unui Făt-Frumos, gaită împodobită cu penele păunului, dar

tot-d'auna despuiat la sfârșit de strălucirea sa împrumutată; vrăjitoriile *Măgistrei* îi erau familiare ca și bunele porniri ale *Dracoaniei*, drăcoica priincioasă fiilor de împărați, când se găseau în strâmtorare; căuta prin grădină, unde se găsea neapărat într'un colț, *țara de mortu*, acea *țărăună* de mort cu care poți să faci pe cine-va să doarmă cât voești; își zicea că are să caute, când s'o duce la școală, să nu fie leneș ca *Cicioare tru cinuse*, care stă mereu cu picioarele în spuză, și când vedea o turmă de capre, se tot întreba dacă printre ele nu se găsea faimoasa *Capra*, acea fată fermecată.

Dar nu poți să ascuți vecinic numai la basme sau să faci pe păstorul jucându-te. Toli avea prieteni, o sumedenie de mici prieteni în sat, cu cari se dedea la acele jocuri voinicești, în aer liber, variate, atrăgătoare, cari cer de la un copil tot ce viața va cere de la un bărbat ca să poată trăi: îndemânare, istețime, agerime, forță și curagiu.

Ca să cunoaști bine pe armâni, ca să înțelegi devotamentul lor pentru cauzele mari, disprețul pentru tot ce este prefăcut și fleac, ba chiar simțul practic și modul rațional de a întâmpina greutățile; ca să descoperi izvorul jefelor ce-și impun în folosul așezămintelor culturale, trebuie să studiezi mai întâiu viața lor de copilărie și mai cu seamă jocurile lor de copii.

Să punem acest axiom, modificând o zicătoare cunoscută: Spune-mi cum te-ai jucat și îți voi spune cine ești.

Unele din aceste jocuri au smuls lui Hasdeu strigăte de admirațiune, cum e bunioară *Barba mea de asine* (barba mea de argint) care conține primele elemente ale unei acțiuni dramatice, ceea ce face pe

marele învățat să găsească în cele d'întâi manifestațiuni omenești origina tragediei, acest gen literar de ordine superioară ilustrat de atâtea capo d'opere. Și câte alte jocuri nu sunt vrednice de toată luarea-aminte, ca, de pildă, *a sclaiia* (cu sclavul) sau *cu mormințili* (cu mormintele) în care se vădește un fel de amintire atavică a marilor războaie romane.

Nicăeri jocul zis bar nu este mai complicat ca în Pind; câte odată se lovesc îngrozitor la spate cu brâul răsucit ca un otgon; nicăeri jocul capra nu e mai periculos, jocul baba oarba mai îndrăzneț. Și se joacă cu mingea — un ghem tare de lână — cum se jucau cu mingea gentilomii francezi pe timpul lui Carol al IX, și asvârlă cu piatra—niște pietre rotunjite de torenți—cum asvârlea atleții acum două-zeci și patru de secole discurile.

Și când Toli se întorcea acasă roșu la față, nădușit, gâfâind, mă-sa îngrijată îi spunea: «Prea din cale afară te joci, ai să te îmbolnăvești!

Însă tată-său zâmbea cu mândrie:

«Dă-i înainte, băiete, nu fii găină plouată!»—acest Mitri Samota care nu era un tată intermitent ca atâtea alții, cum sunt de pildă acei aventurieri ai negotului depărtat, cari se fac iar părinții copilandrilor pe cari îi lăsaseră acasă în leagăn.

Și în toți anii, pentru Toli băiatul era o mare tevatură toamna când locuitorii din Șopote plecau în Tesalia.

Ceata copiilor o lua înainte de bătrânele care-i păzeau și care, pentru a-i face să uite osteneala, începeau să cânte cu o voce tremurătoare:

Un sărac călugăr,
Călugăr nevoiaș,
Are bietul câte-va oi,
Și are câte-va capre...

Și vocile oopilașilor urmau :

Și se duse să-le erneze,
In *arniu*, colo în șes,
Pe malul mării.

Și bătrânele reluau :

În Maiu el oile le scotea
În munții armânești.
Pe un munte orânduște pe cele sterpe
Și pe un alt munte vătuii.

Atunci corul copiilor reîncepea voios, scandând ritmul care face picioarele să meargă la pas.

Și pe muntele cel bun
El paște oile de mult.
Le pasc oile câți-va picurari
Și caprele câți-va căprari,
Vr'o șai-zeci de picurari,
Vr'o trei-zeci de căprari.

Acum venea iarăși rândul bătrânelor :

Vre-o șai-zeci pasc oile,
Vre-o șai-zeci le mulg,
Și călugărul cel sărac
Are trei oi frumoase.

Și în sfârșit bătrâne și copii strigau cât îi ținea gura :

Una îi așterne să se culce,
Alta îi frământă să mănânce
Și pe cea bălae, pe cea mai mică,
O ține ca să stea de vorbă cu el.

CAP. X

Scoborârea.

Tesalia, astăzi decăzută, a jucat un mare rol încă din timpurile cele mai vechi; locuitorii ei se civilizară cu mult înaintea Grecilor de la miază-zi. Agricultură, favorizată de rodnicia pământului, înaintase mult la dâșii, caii și boii acestui ținut mănos erau priviți ca cei mai frumoși de pe pământ.

Însă Tesalia a mai fost încă, mai întâiu țara legendelor, apoi țara clasică a vrăjitoarelor.

Acolo se zicea că s'a făcut lupta Titanilor în contra zeilor. Acolo este muntele Pelion, care, asvârlit peste muntele Osa, a servit de scară celor doi-spre-zece uriași răsvrățiți cari s'au năpustit asupra Olimpului și a căror escaladare a fost oprită de Zeus. Prin urmare, acolo se găsește Olimpul, locașul Zeilor nemuritori cari se hrăneau cu ambrozie șiși astâmpărau setea cu nectar, de pe care un Liet Galilean, mai tare de cât Briareu și Anteu, i-a doborât, el care a băut fierea și oțetul pe un alt munte, Golgota, rămas sfânt pentru tot-d'auna.

Tesalia era mai cu seamă patria centaurilor, fii ai lui Ixion și ai Nefelei, ai vijeliei și ai norului, oameni prin trunchiu, cai prin șolduri și prin copite, aci bătauși, ca aceia cari au dat asalt Lapiților, alți Tesalieni, la nunta lui Piritous și a Hipodamei, când, amețiți de băutură, haiducii timpurii voiau să răpească mireasa; aci pacinici ca Chiron, personificația înțelepciunii și a științei medicale, învățătorul lui Esculap și amicul lui Ercule, educatorul lui Achile, al lui

Jazone, al lui Talamon, al lui Nestor, al lui Ipolit, al lui Palamede, al lui Ulise, al lui Diomed, al lui Castor, al lui Polux și al lui Enea, eroul și părintele venerabil pentru fiii Romei.

Acolo Peleu a vânat mistrețul, acolo a luat de nevastă pe Tetis, cu care a născut pe Achile, cel mai slăvit dintre muritori, și la această nuntă zeița discordiei Eris, nefiind invitată, a aruncat «celei mai frumoase», vestitul măr care avea să provoace rivalitatea zeițelor Junone, Venus și Minerva precum și judecata lui Paris, de unde avea să izbucnească rezbелul cu Troia.

Acolo a crescut Jazone, părintele navigatorilor și al *conchistadorilor*, căpetenia celor cincizeci de Argonauți care au putut, prin vicleșugul Medeei, să răpească pielea cu lâna de aur.

Și tot acolo, în această țară a buruienilor magice, au trăit mult mai târziu legiuni de vrăjitoare cari roiau în lumea latină, Canidia lui Orațiu, fermecătoarea *Măgarului de aur* a lui Apuleu.

Să povestim istoria Tesaliei? Pentru ce? S'a dat în partea lui Xerxes și i-a procurat călăuze pentru a năvăli în Focida; Filip, regele Macedoniei, a supus-o, pe urmă Roma a stăpânit-o, apoi iarăși a fost a Bizanțului și în sfârșit s'a bucurat de pacea otomană, care seamănă cu pacea romană mai mult de cât s'ar crede. Și tractatul din Berlin, la care atât românii de aici cât și aceia de acolo nu se pot gândi fără amărăciune, a făcut-o plocon Greciei.

Există o mică carte, ajunsă azi foarte rară, excelentă, deși nu tocmai arătoasă, *Etudes historiques sur les Valaques du Pinde*, de un român de la Pind, pe care trebuie s'o fi citit ca să înțelegi ce neajunsuri a

făcut această cedare românilor munteni din județele Grebena, Mețova, Conița și Ianina.

Acum sate întregi nu mai emigrează ca în trecut într'o provincie a aceluiași stat, ci într'un stat străin : formalități dincoace și dincolo de graniță, sâcâeli din partea administrației, taxe în Grecia pentru vitele duse la iernat, peste impozitele plătite la statul turcesc, pe când altă dată lucrurile se petreceau într'un mod așa de simplu, întocmai cum bunioară un meșter din Creuse care în fie-care primăvară se duce să lucreze la Paris și se înapoiază în satul său când cad frunzele. Astfel sunt pedepsiți Românii pentru că au dat Greciei atâția eroi pentru războiul independenței din 1821, care făcu din Atena o capitală, căci români erau Marcu Bociari, Hagi Petru, Andruțu, Dracu, Palasca, Bajdeki, Jaca, Griva, Ciavela, cea mai mare parte din eroii din 1854 ca și din 1821.

Dar să ne întoarcem la Toli al nostru.

În ziua de 24 Iunie, uitase nerecunoscătorul acele frumoase zile ale copilăriei sale fără griji, pe care un tragic eveniment avea să i le amintească în curând, căci cântecul de drum, care mai adineaori ne-a atras atențiunea asupra pașilor săi, îi deschidea în fie-care an viața rătăcitoare, atât de firească omului și atât de frumoasă pentru inteligența timpurie. Da, atât de frumoasă și de firească în cât țiganul joacă și cântă pentru că n'are acoperiș, iar franciscanii primitivi, cari cerșeau pe drumuri, predicând evanghelia săracilor, erau radioși de bucurie, precum un mangal radiază căldura, pentru că n'aveau o mânăstire. Dar însuși Fiul omului n'a părăsit casa dulgherului Iosif pentru un vagabondaj sublim, el care ridica pe niște

pescari pentru a face dintr'inșii apostoli, adică călători cari aveau să ducă pretutindeni buna vestire ?

A Toli, Toli! Adu-ți aminte de pregătirile de plecare, atît de grabnice dar tot de odată și atît de migăloase, de sacii umpluți, de baloturile legate cu frînghii, când deja sfatul bătrânilor alesese pe pazitorii cari aveau să rămăe pentru paza satului, încălțați cu patine de zăpadă și despărțiți de restul omenirii timp de șeșe luni. Adu-ți aminte de rugăciunile preoților, care bine cuvântau plecarea, precum Aron sacrifica, când fiii lui Israel își îndoiau corturile pentru a-și reîncepe mersul spre țara făgăduinței! Adu-ți aminte de strigătele prelungite cu cari toți își luau rămas bun de la sat, când deja șireagul undula la sgomotul clopotelor și al behăitului. Nu mergea prea iute, căci pe atunci nu-i era nimănui grabă să ajungă la locul de destinație ca acum când scoborârea se îndeplinește în trei, patru zile, ca și când cu toții ar avea să se scape de o corvadă neplăcută, de această scoborîre pe care altă dată cel puțin o făceau fără nici un pic de pripeală, în cinci-spre-zece sau douăzeci de zile, ca și când ar fi fost o partidă de petrecere pe care nimeni n'ar vrea s'o vază sfârșindu-se mai iute.

Nu, coloana nu mergea prea iute, pentru că picioarele lui Booz cu părul alb îi tremurau de bătrânețe, pentru că mamele purtau în spinare pe pruncii lor, pentru că catării erau prea încărcăți cu bagaje, peste cari cocoțați cântau cocoșii și găinile. Și toată această lume scânteia de bucurie, pentru că mergea spre țara belșugului, spre țara soarelui. Și un dus după lume din Roma lui Traian ar fi recunoscut, numai decăt, în această mulțime, niște latini curați; căci timpul, care

slăbește tipurile naționale, n'a putut să facă dintre armâni o apă cu grecii și cu albanezii.

Însă Toli nu văzuse liota de cât atunci când, fiind mic de tot, păstorul Simu îl purta în spinare, precum ciobanul cel bun face cu mielul ostenit, sau când îl lega pe un catâr, culcat pe spate, ca un mic Mazepa. La vârsta de cinci sau șase ani mergea deja pe jos, în ceata înainte mergătoare, cu bătrânele conducătoare, cari cântau cântece de drum, spuneau basme împletind în același timp și la ciorapi.

Și pașii adulților încetul cu încetul ajungea pe copilași și i lăsa în urmă, iar seara soseau cu toții împreună la popas.

Atunci bărbații descărcau vitele de povară, întindeau corturile pentru noapte, tăiau lemne în pădure pentru focul taberii; fetele se duceau să aducă apă din vr'un izvor apropiat, mamele pregăteau cina și în curînd așteptau toți sub cort până în zori de zi.

Nu-i vorbă, erau și zile ploioase când se înfășurau în mantale cu glugă, când piciorul aluneca pe pământul ud, când cântecul de drum nu isbutea totdeauna să dea curagiu mititeilor. Ei și! Totuși ajungeau la popas, târâș-grăpiș și seara când cortul era bătut de șiroaele de ploae, strânși la sânul mamei, îi trăgeau un somn și mai bun, de vreme ce erau și mai osteniți.

Dimineata, se făcea chemarea cailor cu strigătele de: «Orz! Orz!» Și toate vitele, lăsate să pască în voe în timpul nopței, alergau fără să dea greș fie-care la stăpânul său pentru a-și primi mercialul de orz.

Timp de cinci-spre-zece zile, caravana își strângea și își întindea corturile și această repetiție se făcea într'o varietate de locuri încântătoare, mai ales pentru

sufletul unui copil, până când ajungeau în satul din Tesalia unde se 'ntâlneau iar cu populația din satul românesc, mereu aceiași într'un mediu diferit, ca un suflet care prin avataruri succesive ar locui în două corpuri.

CAP. XI

Apostol Mărgărit.

Era în ajunul Nașterii S-lui Ioan Botezătorul, anul 1903. Un bătrân, venind din Bitolia cu doi catârgii, suia, în pasul calului său, un mândru armăsar alb, potecile stricate cari duc în satul Șopote. Era un om de vre-o 75 de ani, cu fruntea largă și descoperită, cu nasul acvilin și foarte fin, cu fața ovală, cu ochii foarte dulci, aproape negri, cu mustața frumoasă și albă ca zăpada, cu părul colilie. Era de stat mijlociu și proporționat și, printr'o sfortare de voință, ținea ridicat frumosu-i cap; își încovoia trunchiul și își îngrijea ținuta de călăreț, și totuși omul acesta avea să moară în curând, și totuși omul acesta știa că avea să moară în curând.

Voise să revază pentru ultima oară comuna Avdela, leagănul său, și această supremă călătorie, care avea să preceadă cu puțin călătoria cea lungă de unde nimeni nu se 'ntoarce, o făcuse să coincidă cu nunta lui Toli, pe care trebuia să-l cunune ca prieten al familiei Samota, ceva mai mult, ca rudă a familiei Samota.

Din Șopote până la Avdela nu mai avea de făcut de cât un singur popas.

Și nobilul bătrân, dintr'o țară unde nu există altă

aristocrație de cât a inteligenței și a inimei, se numea Apostol Mărgărit.

Și Apostol Mărgărit era dus pe gânduri.

Ca un veteran din marile războaie, se gândea la luptele ce a dat, la rănilor ce a primit, la victoriile ce a repurtat.

Și o lacrimă se rostogoli din pleoapa acestui om de bronz, o lacrimă de gelozie. Căci vieții lui admirabile îi va lipsi o încoronare eroică. Era să moară într'un mod obscur în patul său, de istovire și bătrânețe, pe când un Mihăileanu, care nu valora cât el, care fusese adversarul său, avusese fericirea să cază, pentru ideia românească, sub gloanțele unui ucigaș.

Și totul ajutase să dea un caracter măreț morții acestuia.

Ea scăpase poate pe apărătorul firesc al neamului, pe regele Carol al României, de bomba sau de pumnalul conspiratorilor bulgari; ea fusese înștiințarea care te face să te păzești și să fii păzit. Și un imens strigăt de milă răsunase de la Carpați până la Dunăre, se repercutase până în văile Pindului, și Mihăileanu avusese o înmormântare minunată, și pe sicriul lui fusese pusă cununa de martir.

Din contra, viața lui Apostol Mărgărit ar fi semănat cu acele fluvii mari, cari, după ce au rostogolit valuri uriașe și roditoare, se pierd în nisipurile îmbucăturii lor.

Oare opera sa avea să traiască? Căci el și numai el singur organizase în toată Macedonia naționalitatea românească, pumnii săi modelaseră lutul pe care îl frământase părintele Averkie, compatriotul său. Dar oare argila nu era să se sfărâme? Ce era să rămâie din

lunga lui încordare: o statuie mândră sau o grămadă de noroiu?

Și viteazul de inimă, și optimistul a stat o clipă la îndoială.

Dar își ridică fruntea. Unul din vîrfurile Pindului, Vasilîța, scînteia la soare, încununat de zăpezi vecinice; și jocurile perspectivei dădeau acestui creștet de munte înfățișarea unui gigant stînd ghemuit, cu capul rezemat de mînă și cu cotul pe genunchi, și uitîndu-se departe cu privirea sa profetică. Și Apostolul Mărgărit se înălță pe scările șelei, salută geniul neamului.

Cu toate acestea el nu era un visător, un poet; nici odată n'a fost spirit mai limpede, mai practic, mai apărât de ori-ce misticism politic.

Și își reaminti viața din zilele negre și din zilele senine.

Fiu al unui celnic din Avdela care încercase restriștile soartei, dar care avea mare trecere pe lângă pași și bei, nepot al unui arendaș al vămilor interne, el își făcuse studiile la liceul grecesc din Ianina și din elev s'a făcut învățător la școala grecească, căci alta nu mai era p'atunci, chiar în Avdela, mai pe urmă într'un sat bulgăresc de pe lângă Castoria, unde uimise pe bieții locuitori bulgari prin inteligența sa. De aci a trecut la Vlaho-Clisura, acest orașel astăzi în decădere, pe atunci însă foarte înfloritor.

Destituit în urma unor intrigi de eforie, a avut ocaziunea să vie în Oltenia, pentru a descurca socotelile unui bogat din Vlaho-Clisura, care poseda o imensă avere imobilă, constînd din o mulțime de edificii din Craiova.

Această mijlocire i-a adus oare-care beneficii. N'a

trecut mult și iată-l în București, în 1866 sau 1867. Aci părintele Averkie, călugărul de la Sf. Munte, care fiind de față la o împărțire de steaguri de către Cuza-Vodă, pe șesul Cotrocenilor, strigase, într'un avânt de entusiasm subit: «Și eu hiu armân!», părintele Averkie, zicem, conducea un internat în care un grup de românași aduși din Pind trăgeau pe dracu de coadă, din cauza zgârceniei călugărului. Munceau însă voioși, ca bursieri ai statului, leviții acestui seminarium care avea să dea armânilor pe primii lor misionari. Mărgărit, care era deja nu numai om în vârstă, ci încă căsătorit și părinte de familie, nu putea de sigur să se așeze alături cu băețașii pe băncile școlii. El s'a pus și a învățat singur. Nu cunoștea până atunci de cât limba greacă, de altfel minunat de bine, și dialectul macedo-român, pe lângă limbile turcă și bulgară, pe cari le știa însă fără carte. În timp de șapte sau opt luni a învățat la București perfect de bine românește și franțuzește.

Guvernul de pe atunci i-a încredințat misiunea de a înființa la Avdela prima școală românească din Pind, dându-i o subvenție lunară de 120 lei.

În curând avea să-i iea locul acolo unul din școlarii părintelui Averkie. Atunci a făcut acel lucru enorm, nevorosimil, nebun. S'a dus să inaugureze învățământul românesc la Vlaho-Clisura într'o cocioabă, într'o cotineată, alături cu școala grecească admirabil instalată și prevăzută cu profesori eșiți de la Universitatea din Atena.

Într'un orașel considerat ca citadela elenismului și ca a doua reședință a unui mitropolit grec, a înfipt steagul românismului. Și ca să-ți poți da seama de

bărbăția lui Mărgărit, trebuie să știi ce însemna pe atunci un mitropolit grec.

Era stăpânul absolut al turmei sale atât ca putere spirituală cât și ca putere lumească: brațul secular îl asculta. N'avea decât să pârască pe un creștin ca nedisciplinat, ca rău cugetător și acest creștin devenea oaia râioasă atât în ochii drept credincioșilor, cât și în ochii autorităților administrative.

Vai de capul mireanului care îndrăznea să ție piept unui episcop grec!

Se alegea cu exilul sau cu deportarea în Asia Mică

Și mitropolitul grec își sumese mânecele, iar Apostol Mărgărit își întinse mușchii pentru o luptă care avea să devie epică.

Da, într'o țară în care cel mai mândru *celnic* se lăsa a fi bătut de un prelat, dacă-i venea pofta acestuia să facă o bătă din cârja lui, Mărgărit a fost cel d'întâi care a îndrăznit să se puie în potrivea unui demitar bisericesc atât de temut și să-i spuie:

«Sânt în Turcia supus credincios al Sultanului, stăpânul meu și al tău, și nici de cum sclavul unui călugăr grec ignorant într'atâta în cât nu știe nici numele să-și iscălească!»

Era un adevăr strașnic. Dar ignorantul era un om căinos. S'a plâns la autoritățile din Castoria, s'a plâns la Constantinopol, a intervenit patriarhia ecumenică și a obținut în sfârșit de la sublima Poartă un ordin prin care Mărgărit era trimes, fără voie de a se mișca de acolo, la Avdela, comuna sa natală, care pe atunci depindea de vilaetul Ianina.

Plecă, sub escortă, între jandarmi, înneecat în datorii, lipsit de toate, numai de curagiu nu.

Și aci, nu stă pe gânduri. Având o recomandatie

către un hangiu român din Ianina, el, care într'o zi avea să stea de vorbă cu marii viziri și să se așeze la masa Regelui Carol, cere să vorbească pașei, un om teribil, care fusese ministru la Constantinopol și de care tremura toată provincia. Îi explică scopul ce urmărește. A fost elocinte, a fost tare, a fost convingător. A atins coarda simțitoare arătând pașei că scopul ce urmărește e conform cu interesele Turciei. Ce voiesc grecii din Atena? Să facă să li se cedeze, strigând pe lângă Puteri, o parte din statele Sultanului, sub pretext că ar fi locuite de Eleni.

Dar nu există greci în Macedonia și Epir, afară de colonii neînsemnate. Se găsesc însă sute de mii de români grecomani, cărora e bine să li se dea conștiința naționalității lor, pentru a pune stavilă planurilor ambițioase ale regatului grecesc, făcând din acești români supușii cei mai credincioși ai Sultanului.

Și pașa a înțeles. Și de unde era tare supărat pe Mărgărit și se gândea să-l trimită unde-va în Asia Mică, căci îi fusese descris ca un agitator primejdios al unei propagande cu vederi dușmănoase pentru imperiul turcesc, guvernatorul Ianinei îi dete o sumă de bani și un post provizoriu de dragoman al vilaetului, post cu atât mai provizoriu cu cât acestui apostol al românismului îi era de grabă să se înapoieze pe tărâmul de propagandă ce-și alesese.

La rândul său, guvernul central, reprezentat prin Sawfet-pașa, mare vizir, e convins de dreptatea cauzei românești în Turcia. Aceasta se petrecea la Constantinopol în cabinetul său. Nu mai e istorie, ci o mitologie, e lira lui Orfeu care împlânzește fiarele; e lăuta lui Amfion care mișcă pietrele, ele se ridică

de la sine una peste alta, pentru a forma citadela românismului...

Și dacă omul acesta ar fi trăind și ar fi citit cele scrise aci, ar fi disprețuit elogiul, el care era nesimțitor față de ori-ce laudă, el care a fost servitorul unei idei, el care s'ar fi lăsat să fie zidit de viu în temelia templului, dacă o asemenea jertfă ar fi fost necesară pentru a-i asigura vecinicia.

Mărgărit s'a înapoiat deci la cocioaba sa din Vlaho-Clisura, devenită augustă ca un Partenon, unde o figură ideală, mai frumoasă de cât Minerva criselefantină a lui Fidias, despica tavanul frunței sale sublime pentru a primi adorațiunile tuturor armînilor. Și în această școală dosnică dar luminoasă, nu se cântau innuri, o, nu! ci câți-va copii mici silabiseau texte românești elementare, învățau limba metropolei românești.

Veni războiul ruso-turc. Principatul român își împlini destinul alături de muscal. Prințului Carol a predat Osman Pașa, eroul Plevnei, glorioasa sa sabie. Se închid școlile românești în Turcia, iar Mărgărit e aruncat în pușcărie. E un dezastru, e nimicirea operei românești. S'ar fi crezut că nu mai rămânea altceva de făcut, de cât a se supune fatalității. Ba nu, Mărgărit își acoperă capul cu poala mantiei sale pentru a lăsa să treacă vijelia.

În exilul său, a făcut cunoștința unui episcop grec, astăzi patriarh ecumenic, singurul membru din clerul grecesc pentru care a avut oare-care stimă. În curînd își căpătă libertatea și împreună încă și mijloacele pentru a face să înainteze cauza sfântă. Nici persecuțiunile, nici amenințările, nici momeliile n'au isbutit să-l abată de la linia de conduită ce-și trăsese. Pen-

tru a se bucura de oare-care independență, a cerut supușia română. Numit inspector general al școalelor române din Turcia de către George Chițu, a întâmpinat, până la un timp, greutăți enorme, din partea unor funcționari turci, întru îndeplinirea atribuțiunilor misiunii sale. Intr'o zi, inimicii săi reușesc, prin intrigi, să facă ca să fie aruncat în închisoare la Bitolia; însă d. Ioan Bălăceanu, pe atunci ministru al României la Constantinopol, dă iute fuga la marele vizir și-i spune: «Alteță, dacă în două-zeci și patru de ore, Mărgărit nu e pus în libertate, îmi cer pașapoartele și rup relațiunile diplomatice».

Apostol Mărgărit, inspector al școalelor românești, lucrează cu o activitate ne mai pomenită pentru a crea o mulțime de școli primare și secundare. Nu mai rămânea alt mijloc de a se scăpa de un adversar atât de temut, de cât asasinatul. Grecii încearcă și acest mijloc josnic. O bandă de ciomăgași se năpustesc asupra lui într'o seară, în momentul când, pentru a se duce acasă, apucă pe o ulicioară îngustă, și-l lovesc așa de rău la cap, în cât, timp de câte-va zile, s'a crezut că Mărgărit e dus. Ași!

N'a trecut o săptămână și iată-l deja călare, cu capul și cu brațul legate, el care a umblat mai mult în viața sa de cât Jidovul rătăcitor și care, după ce a mănuit milioane, n'a lăsat de cât cei cinci gologani ai Jidovului rătăcitor. Acuma însă și-a luat un păzitor, pe voinicul Musa, al cărui nume va reveni în această istorie, pe acel Musa, care mai târziu a fost ucis cu patul puștei de niște tâlhari greci.

De ciudă, inimicii cauzei românești începură să-l pârască de a fi agent al catolicismului, sperând că prin aceasta îl vor discredita în ochii publicului... A!

de Roma îi ardea acestui fondator al unei religii, acestui om care atunci și mult mai târziu încă era și va fi idolul Macedoniei românești! Un cuvânt și era ascultat. Autoritar, despotic, voia ca totul să i se plece.

De obicei, copiii nu prea seamănă părinților. El avusese fericirea să aibe o fată eroină, care a îndrăsnit să smulgă barba unui episcop grec, într'o zi când Mărgărit a voit ca apostolul să fie citit în limba română, la biserica principală din Vlaho-Clisura. Prelatul grec a voit să dea brânci băiatului care, în limba noastră și pentru drept credincioșii neamului nostru, citea capitolul unde apostolul păgânilor numără crudele sale suferințe, cari fuseseră și suferințele lui Apostol Mărgărit... cari aveau să redevie suferințele sale.

Căci încetul cu încetul invidia se deslănțuise; dezbinarea se ivise în turmă; haina făcută dintr'o bucată s'a rupt în două; eforiștii aruncaseră anatema asupra mărgărițiștilor. Ei și ce e cu asta? Pentru ca să fie schisme, trebuie neapărat ca să fie o credință; toleranța este virtutea religiunilor pe ducă. O școală românească eforistă contra unei școale românești mărgăritiste nu era tot mai bine, de cât nici o școală românească?

Enric al IV având urâtul obicei de a presăra toate discursurile sale cu o mulțime de Jarnidieu! (reneg pe Dumnezeu), duhovnicul său, părintele Coton, obținu de la bunul său rege ca să nu mai spuie când injura de cât Jarnicoton! Puteau dânsii dar să bles teme numele lui Mărgărit, prea puțin îi păsa, era destul numai că toți învățau limba română.

De alt-fel, ceasul retragerii sunase pentru dânsul. Acum nu mai era de cât un biet bătrân pensionar al statului.

Tocmai la asta se gândea Mărgărit, când strigăte de bun sosit, urale nesfârșite răsunară. Un lung cortegiu de voinici călări din satul Șopote, venea întru întimpinarea lui.

Și bătrânul se înțepenise pe scările șelii; își depărtă umerii și își ridică capul.

Ochii i se înflăcărară, sângele îi coloră obrații. Și Moartea, pe care o purta pe spinarea armăsarului, Moartea fu îmbrâncită și depărtată.

CAP. XII

Care începe printr'o prezentare și sfârșește printr'un discurs.

La una din marginile satului Șopote, casa familiei Samota; la cea-l'altă, locuința familiei Hagi-Steriu: cele două familii de căpetenie din sat.

În familia Samota, un mândru tânăr de două-zeci de ani, român neaoș din moși strămoși, fără nici o picătură de sânge străin în vinele sale, cu fruntea curată, cu privirea deschisă, cu trăsurile feții regulate, bătute în medalie. Străbunii acestuia n'or fi venit de sigur din molatica Campanie; ei vor fi emigrați din Lațiu, de la poalele munților Albinii, căci tipul lui Toli nu seamănă cu al personagiilor lui Leopold Robert, frumusețea sa juvenilă e mai puțin gingașă, mai severă, mai bărbătească.

El asvârlea mai departe piatra, sub privirile aprobătoare ale bătrânilor; el, la jocul «celor trei sărituri», întrecea cu un cot pe toți concurenții, și tot el era

fala școalei românești. Și sufletul îi e tot atât de nobil ca și corpul.

Neprihănite-i sânt mâinile, cari în curând vor desface cingătoarea fecioarei de la Pind, căci el nu cunoaște de fel amorurile vulgare.

În familia Hagi-Steriu, o fată de opt-spre-zece ani, floare alpestră, fruct gustos din acest ținut, de asemenea sănătoasă și zdravănă, sficioasă, nițel sălbatică chiar, cu ochi negri ca mura, dar pe cari numai părinții și prietenele ei îi văzuseră, căci Vasilichia nu i-a ridicat nici odată asupra unui străin. Pe obrazii ei trandafirii sănătăței sânt în același timp și trandafirii pudoarei. Cu Toli, ea n'a avut de cât întrevederile de rigoare în anumite zile mari, și atunci de față cu părinții ei. Ea-i aducea pe o tăviță ceașca de cafea și dulceața, cu o ușoară tremurătură de mâini, tremurătură vizibilă de alt-fel și la logodnicul ei, când întindea mâna să ia dulceața sau cafeaua. Nici odată însă nu-și spusese că se iubesc. Și cu toate astea, amândoi ardeau de dorul de a se vedea uniți odată mai curând. El este puiul de vultur, ea este porumbița, o porumbiță mistuită de dorul de a fi răpită în ghiarele puiului de vultur. Nici odată n'a fost, dintr'o parte ca și din cea-l'altă, o pasiune mai stăpânită, dar în acelaș timp nici odată n'a fost pasiune mai absolută, nici odată două inimi nu s'au dat una alteia mai pe dea-întregul.

La familia Samota ca și la familia Hagi-Steriu, un tată și o mamă cari sânt încă în deplinătatea puterilor lor, căci tinerii logodnici sânt cei dintăiu născuți ai celor două familii. Cei doi cuscri, Mitri Samota și Petre Hagi-Steriu pot fi puși alătura, ca și cele două cuscre, Tana Samota și Fanca Hagi-Steriu, fiind, cei

d'întăiu, de vre-o 45, iar ele de vr'o 42 de ani, așa potriveți în avere, în cinste, în felul de a trăi, așa de bine făcuți din același lut, în cât ar fi de prisos să ne dăm osteneala de a da portretele lor separate. Ne place mai bine să'i grupăm în al doilea plan al acestei largi fresce la spatele figurilor lui Toli și Vasilichiei, dominați cu toții de Pind. Nu vom prezenta de asemeni pe cei-l'alți copii ai lui Samota și Hagi-Steriu, care-s vrednici de frații lor întăiu născuți, dar cari n'au nici un rol special în această povestire.

Apostol Mărgărit este oaspele familiei Samota. A fost primit cu cele mai mari onoruri, nu numai în calitate sa de naș, ci încă pentru că, în acest sat a avut în totdeauna partizani devotați, chiar pe vremea, când în orașele Macedoniei frații noștri armâni erau dezbinați în mărgăritiști și eforiști, cari au uitat urile lor și s'au împăcat, în ziua de 15 Octombrie 1903, lângă sicriul marelui patriot, al asprului păstor care-i lovise une-ori cu cârligul său pentru a-i face să meargă înainte sau pentru a-i ține în rând.

După cum se și cădea, *celnicii* satului se strânseră în odaia rezervată fostului inspector al școalelor românești din Macedonia. Și acesta le vorbea :

— Oameni buni, ascultați-mă, căci uite, sunt cu un picior în groapă. Poimăine am să plec pentru a mă duce să salut pentru cea din urmă oară satul meu natal, apoi de la Avdela am să mă înapoiez la Bitolia pe un alt drum, înainte de a apuca drumul cimitirului. Așa dar, nu o să ne mai vedem...

Aceste cuvinte au fost primite cu un murmur de necredință prefăcută, care ascundea amărăciunea părerilor de rău.

— Nu, n'avem să ne mai vedem, reluă Apostol

Mărgărit. Sunt la capătul drumului meu, care a fost anevoios; însă ceva m'a susținut: credința nestrămutată în ursita neamului meu. Căci nu de geaba ați căpătat conștiință de naționalitatea voastră. Adevărul vă spui, abia sunteți la începutul luptelor voastre. Aveți însă parte de a ști cu ce și în contra cui să luptați.

Auditorul atent se apropiase de bătrân pentru a primi acest fel de testament. Cu toții erau așezați turcește, numai dânsul ședea pe un scăunel.

— Arma voastră vă este limba. Pentru unele popoare cucerite și asuprite, a-și păstra limba este a avea în mână cheile închisorii lor. Soarta a voit ca țara noastră să fie cucerită de turci, dar nu sunteți asupriți. Ați deveni însă asupriți în ziua când ați cădea în mâinile preinșilor voștri liberatori... Mi-aduc aminte că într'o zi spuneam unui mare vizir: «Alteță, dacă un creștin vine să vă spuie că iubește pe turci pentru ei înșiși, să-l dați afară ca pe un mincinos de rând.

«Eu, armân, vă declar că nu pentru ochii lor frumoși le sunt credincios.

«Situația noastră însă este întocmai ca a unui om care se află pe o corabie obosită. Furtuna se deslănțuește; atunci omul acesta, deși n'a fost plătit să pue mâna pe lopată sau pe frânghie, își înțelege datoria de a ajuta ca să scape corabia de înec, ori-care ar fi cârmaciul.

«Suntem români, vedem imperiul otoman amenințat de dușmanii săi din afară, al căror triumf ar însemna peirea naționalității noastre, pe cari voi o lăsați să trăiască bine, rău. De aceea noi dăm fuga la pompe, punem mâna pe frânghii, ajutam din răputeri la mâ-

narea corăbiei, căci sfârșitul Turciei e și sfârșitul naționalității noastre!»

— Că bine zici, întrerupse un bătrân.

Și nu numai că cu toții aprobară, ba încă acești munteni erau mândri că unul din ai lor a avut îndrăzneala să ție un asemenea limbăgiu unui mare-vizir.

— În momentul acesta, mai zise Mărgărit, Macedonia e sfâșiată de răscoala bulgărească. Un ferment revoluționar adus din afară, a înăcrit această cocă inertă ce păreau că sânt slavii din Turcia. Foarte adesea, voi românii de la Pind ați dat ajutor grecilor și v'ați căit amar. Am sfătuit dar pe frații voștri din ținuturile unde slavii sunt amestecați cu români, să nu facă jocul lui Sarafoff. Înțeleg foarte bine ca unui locuitor din Vlaho-Clisura să-i pară rău de ce nu poate să-și zică englez, francez, german, în sfârșit cetățean al unei națiuni superioare, dar ca un român din Vlaho-Clisura să aspire a se vâra într'o colibă din Mocrina sau din cutare alt mizerabil sat bulgăresc, asta nu o înțeleg. Și vouă vă spui același lucru întru cât privește pe greci. Cu cât ei au câștigat mai mult, cu atât mai mult am pierdut noi, căci au câștigat în totdeauna în dauna noastră și numai a noastră. Ia uitați-vă să vedeți ce au făcut din Tesalia; în ce stare de plâns a ajuns acest pământ atât de bine-cuvântat altă dată!

— Numai să ne ajute cei din București, că apoi știm noi ce mai trebuie făcut! întrerupse un tânăr.

— Nu eu voi nesocoti pe cei din București, răspunse Apostol Mărgărit. Dacă frații noștri din România vor avea bună-voința să ne ajute la înălțarea edificiului nostru național, le vom rămânea foarte îndatorăți și le suntem recunoscători pentru sprijinul ce ne au dat până acum. Dar dacă, pentru un motiv

sau altul, acest sprijin nu ni s'ar mai da sau ar deveni intermitent, n'ar fi de loc un cuvânt pentru noi ca să ne acoperim capul cu cenușe și să dosim de la datoria noastră. Prin noi înșine, cu propriile noastre mijloace, și, în lipsă de unelte, sfîșiindu-ne mâinile de pietrele zgrunțuroase, suntem datori să isprăvim clădirea edificiului care va adăposti pe copiii noștri... Înainte de toate însă păstrați-vă limba, că aveți mari interese a o păstra, pe lângă datoria ce aveți pentru aceasta. Dialectul nostru are cea mai mare asemănare cu unele din cele mai nobile limbi europenești. Într'un an sau doi, un român învață franțuzeasca, italieneasca sau latineasca, pentru că e la jumătatea drumului. Un slav sau un grec va pune de două sau de trei ori mai mult timp, pentru că drumul, pentru dâștii, este de două sau de trei ori mai lung.

«Și apoi, dacă Macedonia ar cădea în mâinile unuia din aceia cari aruncă priviri atât de galeșe asupra ei, credeți oare că nu vom perde în curând înlesnirea de a ne instrui în propria noastră limbă, adică acest bun neprețuit de a nu fi nevoiți să perdem câți-va ani pentru a învăța mai întâiu limba în care ni s'ar da pe urmă învățătura?... Dar nu-i nevoie să vă spui mai multe ca să mă înțelegeți; de altfel știți ce am propovedit în toată viața mea. Acolo unde este bulgarul, am spus tot-d'auna românilor: «Pentru turc, în contra bulgarului». Acolo unde este grecul, le-am spus în tot-d'auna; «Pentru turc, în contra grecului». Și vă spui lucrul următor: Voi puteți să dați Turciei un sprijin moral, care va amâna pentru foarte lung timp ceasul fatal; puteți să declarați și să arătați lumii înșelată prin minciuna sistematică, ca în această Macedonia descrisă ca o țară blestemată, o naționalitate

creștină voește să se desvolte, să crească și să prospereze sub autoritatea Sultanului, pe când din satele și orașele voastre un strigăt de jale ar răsuna în ziua când Europa v'ar da pradă ambițiunilor cari vă pândesc...

«Și acum, oameni buni, nu uitați că ne-am strâns aci ca să petrecem. Fiți veseli și Dumnezeu să ajute neamului nostru!»

Și Toli, apropiindu-se grav și modest, sărută mâna nașului său.

CAP. XIII.

Imeneule, o Imeneule!

Nu vom încerca a descri cu deamănuntul o nuntă la Șopote. O sută de pagini n'ar ajunge pentru aceasta și apoi aici facem operă de romancieri, iar nu de folkloriști. Vom spune deci în trăsuri generale, în ce chip poetic și solemn, o fecioară e înălțată la demnitatea de soție, la celnicii din Pind.

Se înțelege de la sine că datinele diferă de la un județ la altul, dacă nu și de la sat la sat, însă fiind că satul Șopote se află lângă comuna Avdela, ceremonia se va desfășura după riturile seculare consfințite în această mică patrie a lui Averkie și a lui Mărgărit.

De alt-fel, pe zi ce merge, pitorescul dispare, și, chiar acolo, tradițiunile se șterg, puțin câte puțin, sau mai bine zis, în opera ce se reprezintă—căci o nuntă este o adevărată operă, cu coruri, orchestră și balet—cei cari o pun pe scenă sunt nevoiți se facă mari și regretabile tăeturi, e cum s'ar zice bunioară «Nunta

lui Figaro», de Mozart, redusă la proporțiile modeste ale piesei «Nunta Janetei» de Victor Massé.

Nu ne vom întinde asupra ceremoniei religioase, care e la fel pentru toate comunitățile ortodoxe din lumea orientală, regulată cum e dânsa prin cea mai nestrămutată, prin cea mai formalistă dintre Bisericile creștine, și în această privință cititorii noștri n'au nimic de învățat și noi n'avem nimic a le spune. Inșă ceea ce vom numi, pentru a fi clari, ceremonia laică, accesorie tainei, prezintă un caracter cu totul diferit de acela pe care l'a avut și cu atât mai mult de acela pe care l'a păstrat în regatul României.

Va trebui de alt-fel să ne transportăm rând pe rând la familia Samota și la familia Hagi-Steriu, căci, în Pind, celebrarea unei nunți se face în partidă dublă; se chefuește la părinții logodnicei înainte și după plecarea acesteia precum se chefuește și la părinții logodnicului înainte și după sosirea miresei. Biserica are să fie trăsura de unire între cele două familii. Inaintea altarului cele două familii se vor grămădi fără a se amesteca și se vor despărți pe urmă pentru a se întoarce de unde au venit. Vasilichia are să treacă de la căminul părintesc la căminul socrului ei, părăsind familia Hagi-Steriu pentru familia Samota, precum odinioară o infantă din Madrid era primită într'o insulă a fluviului Bidasoa de către delegații unui rege al Franței și apoi era despărțită de odată de cei ce o 'nsoțeau, duene și mari din Spania.

Dacă, după plecarea ei din casa părintească, mireasa ar fi încă înconjurată de ai săi la nunta ce urmează în casa mirelui, ce noimă ar avea cântecele atât de înduioșătoare ce însoțesc despărțirea și din cari dăm numai aceste câte-va mostre:

Tremură soarele, tremură,
Tremură și apune ;
Tremură inima miresei
(Căci) se desparte mireasa de mamă-sa,
De mamă, mireasa și de tată.
Prânzește-mă, mamă, prânzește-mă,
Căci plec, mamă, în străinătate,
În străinătate necunoscută.

Acest cântec se cântă când mireasa mănâncă pentru cea din urmă oară la casa părintească. Iată însă ceva care accentuează și mai mult ideia de sciziune între cea care pleacă (fie chiar la marginea satului) și aceia cari rămân, ceva care arată până în ce punct mireasa va fi de acum înainte numai a noii sale familii :

Nu-ți spuneam eū, biată mamă,
Cu acel străin să nu te întâlnești ?
Străinul știe vorbe multe
Mamele de le înșeală,
Că mi te înșelă, mamă,
Ca să mă gonești din casa mea.
— Nu mi te gonesc, fîca mea,
Ci mi te trimet la casa ta.

Dar mai întâiu ce de rituri mișcătoare și semnificative în această plăcută locuință a aceleia care are să plece și care pentru a se conforma obiceiului — chiar de s'ar simți foarte fericită ca Vasilichia — are să fie privită ca victima unui fel de răpire, aproape ca o Ifigenie destinată cuțitului lui Calhas, și asupra căreia plânge corul tragediei.

Imbrăcată cu hainele ei de toate zilele, înconjurată de toată rudenia, de toate prietenele ei și de toată

taifa lui Hagi-Steriu, Vasilichia a fost plimbată, la revărsatul zorilor acestei zile solemne, pe la trei fântâni diferite. La acestea ea și-a umplut un ibric cu apă lustrală, cu apă ne'ncepută. În timpul acestei operațiuni simbolice, fecioarele prietene ale *celei de trei ori curată*, au cântat cântecele de ocazie.

La întoarcere acasă, mireasa a fost gătită, pe când prietenele ei cântau :

Fă tu flurie, flurie *aruspă* (!)
 Destul șezuși ascunsă.
 Eși acum la iveală
 Să te vază tovarășele tale,
 Să mi te vază mic și mare.
 Gătește-te și îmbracă-te (în haine noui)
 Căci îți va veni iubitul să te iea,
 Să te ducă la casa ta.
 Va eși soacra să mi te iea,
 Mi te va duce în odaia ta,
 Fă, dragă, să nu ascuți pe nimenea,
 Dar nici pe biata mama ta,
 Căci bine numai unul îți vrea :
 Numai iubitul care mi te va lua.

Imbrăcată pe deplin cu hainele de mireasă, gătită și dichisită cu beteala și cu zăvonul, însă neîncălțată, ea stă pe un divan, dreaptă ca un idol, cu ochii plecați, cu aerul străin de tot ce se petrece în jurul ei. Cumetrele din sat observă ținuta ei.

Ele își vor face o idee bună sau rea de nevasta lui Toli Samota, după cum aceasta va fi știut să se arate, în această zi hătărâtoare, mai mult sau mai puțin nepăsătoare.

La mire, aproape aceeași scenă.

El s'a îmbrăcat cu hainele de nuntă, după ce bərbierul a venit să-l rază. În tot timpul cât ține această operație rudele stând în jurul lui cântă cântece de ocazie, exaltând calitățile mirelui.

După ce isprăvește de ras, bərbierul prezintă li-gheanul rudelor și prietenilor, cari aruncă într'însul câte o monedă de argint. Nunta e costisitoare pentru invitați, căci trebuie să dea mereu din punga lor, fie pentru a răsplăti zelul lăutarilor, fie pentru a lua parte la masa care are întru cât-va caracterul unui *pic-nique*. Miei fripți, plăcinte, cozonaci sânt trimeși de la casele invitaților, în mari tipsii acoperite cu un vâl și purtate pe cap. La fie-care plocon ce sosește unul din colăceri, cavalerii de onoare, anume însărcinat, îl ia în primire zicând cu glas tare cuvintele tradiționale:

«Bine a venit darul lui X. Să trăiască, să se pri-copsească și Dumnezeu să-i dea bucurie și spor în casa lui!»

Puțin în urmă, mirele cu *taifa* lui, din care mulți sânt călări, pornesc, precedați de lăutari, pentru a se duce să ia pe mireasă. Unul din *fărtați* a primit de la mama mirelui o pereche de încălțăminte înfășurate într'o basma de mătase pentru mireasă. Însă pentru a pătrunde în camera unde idolul așteaptă acum în picioare, mereu nepăsător, are să primească și să dea câte-va ghionturi, de oare-ce voinicii din partea miresei apără intrarea odăiei unde se află ea. Firește că, în cele din urmă, tot emisarii mirelui rămân biruitori și depun ghetetele la picioarele miresei. În fie-care sânt câți-va bani de argint ca prevestire de bogăție. De două ori, ea le respinge cu piciorul; ei stăruie, atunci ea se resemnează și primește darul mirelui și o încălță cu ele.

E momentui solemn. Rudele miresei cântă :

Să-ți am bine-cuvântarea, tată,
Acum la despărțire.
Să-ți am bine-cuvântarea, mamă,
Acum la despărțire.
— Mergi cu bine, fata mea,
Aurită (fie) calea ta.

Și pe acest drum aurit pornesc la biserică în pocnituri de pușcă, înainte cortegiul mirelui iar în urmă, la oare-care distanță, cortegiul miresei. Mersul amândor alaiurilor e grav, pompos, cu ritmul scandat de clarinetele, de vioarele și de toba lăutarilor, aproape tot atât de solemn ca și hora lui Isaia care se va prinde îndată sub bolta sfântă.

CAP. XIV.

Lacrimile prefăcute și lacrimile adevărate.

Ast-fel, mai adineaori, o nefericită părea că merge la moarte.

Lacrimile curgeau șiroaie din ochii ei, ca și când ar fi fost răpită de tâlhari. Mama și surorile ei aveau de asemenea ochii uzi de lacrimi, iar prietenele ei cântau durerea sfâșietoare a despărțirii. Ca toate acestea Vasilichia n'avea de ce plânge.

Ea nu părăsea satul ca alte multe mirese. Nu era perdută pentru nimeni. Părinții ei erau tot atât de mulțumiți de a o fi măritat bine, pe cât era și dânsa de fericită de a lua de bărbat pe cel mai draguț

făcău din Șopote, care ședea abia la câte-va sute de pași de la casa ei părintească.

Însă toți acești oameni simpli sacrificau pe altarul sfințelilor cuviințe, fără a le trece prin gând, vai, că lacrimile adevărate erau să iea în curând locul lacrimilor prefăcute!

Între acestea și acelea se vor fi strecurat câte-va ceasuri în care timp ochii tuturilor vor fi fost uscați. Căci nu numai lacrimile au secat sub pleoapele Vasilichiei, care s'a făcut iarăși mai nepăsătoare ca ori când sub atâtea priviri îndreptate asupra ei, ci încă, îndată după cununia religioasă, ea danțează cum ar danța o baiaderă sacră din India pagodelor.

Și mai întâiu, precedată de prapuri, în vârful cărorora stă un măr împănat cu părăluțe, de la biserică, ea a fost condusă cu mare alaiu înaintea casei mirelui. Aci a sărutat mâna soacră-sii care o aștepta pe prag, și, înainte de a intra în casă, ea a izbit de trei ori cu fruntea pragul de sus al ușii, uns cu unt în semn de belșug și de viață plăcută. I s'a dat un fuior de lână albă, care însemnează că în această casă bine-cuvântată ea e menită să trăească zile lungi, până când părul ei de bunică rea ajunge alb ca lâna.

Acum e momentul pentru hora cea mare, solemnă, însoțită de cântece de ocazie, cor și balet. N'am spus că o nuntă în Pind e un fel de operă!

Mișcările acestei hore sânt de o mare încetineală, că mulți bătrâni vor avea să ia parte la dansa: un interval desparte fie-care timp.

În capul horei, tatăl lui Toli, căruia vârsta i-ar permite o coreografie mult mai vioaie, schițează pasul; apoi nașul, Apostol Mărgărit, vine să-l ție de mână. Acesta, bătrân și bolnav, face numai un simulacru de

dant, pe care n'ar fi în stare să-l ducă mai departe de timpul strict necesar.

De aceea, îndată ce, după protocol, mirele a venit să-și ia locul al treilea, Mărgărit pune un locțiitor.

Și, după o ierarhie bine stabilită, fie-care ia parte la horă: mai întâiu bătrânii, apoi bărbații însurați după vîrstă, mai pe urmă flăcăii. Urmează femeile în vîrstă, gravele matroane, adăugând rînd pe rînd o verigă la lungul lanț; hora se mărește cu tinerele femei, printre cari Vasilichia își ia locul, și în fine vin fetele. În curînd însă mireasa e învitată să-și părăsească locul, pentru a se pune în capul horei.

Și încet, ca un șearpe care își desfășură inelele sale strălucitoare, hora nupțială undulează în curtea lui Samota. Dar ochii Vasilichiei nu se deslîpesc de vârful încălțăminteii sale și nici o impresie nu se citește pe fața ei încremenită, nemișcată, ca a unei figurini de ceară. Și cumetrele încep să șoptească că mireasa e foarte cum se cade, că e pe deplin în rolul ei, după geniul poporului român din Pind.

În fine, după o oră de dant, executat cu atîta gravitate în cât s'ar părea că nu face nici o plăcere nimănui, pe cînd în realitate îi pasionează pe toți, hora se sparge, fie-care se întoarce pe la casa sa pentru a se odihni un moment, sau a se găti pentru seară. În curînd, cînd soarele va fi apus cu desăvîrșire după munți, se vor strînge iarăși toți nuntașii pentru ospățul ce se dă în casa mirelui.

Aci, bărbații au să ocupe mesele din cutare odaie, femeile mesele din cutare altă odaie, după ne'nduplecata lege a despărțirii sexurilor.

Nașului, care își are pe invitații săi speciali, i se rezervă camera cea mai bună.

Se înțelege de la sine că un idol ca Vasilichia nu mănâncă, nu bea, se împotrivește la toate îndemnuirile cărora n'ar putea ceda fără a da o slabă idee de bună creștere, — o mireasă din Pind e o ființă imaterială, care planează de-asupra tuturilor trebuințelor noastre vulgare.

Această imaterialitate va fi, bine înțeles, numai un privilegiu al ei, — privilegiu puțin de invidiat la această nuntă a lui Gamache, unde belșugul bucatelor și calitatea lor înlocuesc foarte bine rafinamentul în gătire ce cere gustul nostru hârșit. În «Căderea unui înger» un foarte mare poet francez ne arată pe unul din aceste spirite curate, mesageri ai Prea Inaltului, părăsind curtea cerească și căpătând, pentru dragostea unei muritoare, trista favoare de a deveni un simplu flăcău ca Toli Samota al nostru. Mirosul ce răspândește o *plăcintă* din Pind ar pune însă în ispită pe un cheruvim și aroma ce dă oare-care berbece, hrănit cu o anumită iarbă, pe un anumit munte, și fript într'un anumit mod, așa cum a fost servit la acest ospăț omeric, ar împinge pe un serafim a căuta ceartă lui Dumnezeu tatăl, pentru că nu-i dat și lui un stomah, cu toate boalele de cari poate suferi acest organ.

Apostol Mărgărit era în vervă. La masă vorbea de școalele grecești din Macedonia și-și arăta, cu multă ironie, mirarea că guvernul din Atena, în loc de a subvenționa institutori în centre curat românești, dincolo de hotarele grecești, nu îngrijea să dea puțină învățătură la o sumedenie de sate din regatul grecesc ai căror locuitori se tăvălesc în cea mai cumplită neștiință. Și fiind că-i plăcea să vorbească prin parabole, spunea :

— Inchipuiți-vă că am o soră săracă și că, în loc s'o

ajut, o las să moară de foame, pe când dau ajutor cu prisos unei tinere și frumoase văduve, cu care nu mă leagă nici un fel de rudenie. De geaba a-și zice că sunt desinteresat, toată lumea o să creadă că nu-i lucru curat. Nu-i așa?

Și muntenii de la Pind aprobau dând din cap, fără a perde o îmbucătură.

Și plosca de vin grecesc se învârtea în jurul mesei, scutit de desaprobarea care se întindea asupra unor mărfuri mai puțin ofensive, provenind din partea grecilor.

Când zicem mai puțin ofensive, ne servim poate de o expresie improprie, de oare-ce catastrofa a venit tocmai... deși nu tocmai, căci chiar când Toli n'ar fi băut de cât apă curată, dacă ar fi absorbit o mare cantitate de un lichid oare-care, tot ar fi fost nevoit, la un moment dat, să se izoleze în micul edicul, așezat mai la o parte, tocmai în fundul curței, a cărui destinație am indicat-o și a cărui topografie am stabilit-o cu o insistență necesară, cerând ertare cititorului pentru acest amănunt.

Prin ce mijloc putea fi răpit Toli Samota chiar în noaptea nunței, înainte de a se retrage cu tânăra sa soție? Iată problema ce și-o pusese un om grozav... și pe care un ștregar ticălos o dezlegase iute.

Ștregarul ăsta, foarte sprinten și iscusit din firea lui, inspectase în ajun cu deamănuntul locurile. Ediculul era alături de un șopron de scânduri pe jumătate putrede. Ar fi ușor a scoate două-trei scânduri și a se introduce astfel în șopron, unde stăteau val grămadă o sumedenie de vechituri după cari trei oameni ar fi putut perfect de bine să se ascunză, în așteptarea momentului priincios.

Se făcuse întuneric besnă și cei trei oameni, trei haiduci, erau acolo : întâia parte a planului infernal izbutise de minune. Masa se sfârșise și începuse danțul în camere. Și ediculul discret primea mulți vizitatori, numai Toli nu era printre ei. O candelă aprinsă acolo îngăduia haiducilor să recunoască printre crăpături pe cei ce veneau și pe cei ce se duceau.

Treceau ceasurile și Toli tot nu se arăta...

O fi fost miezul nopții și deja capul expediției (o să facem mai târziu cunoștința lui) își zicea că Moșneagul de la Munte ceruse un lucru cu neputință, căci un mire nu se prinde așa la ori-ce zi și oră îți place în mijlocul a o sută de nuntași, că ștregarul cu mintea născocitoare (va fi de asemenea prezentat cititorului), care combinase scenariul dramei, nu prevăzuse că mulți s'ar fi dus să se ușureze de cea-laltă parte a casei, dincolo de uluci. Tocmai cu aceste gânduri se frământa capul expediției, când Toli Samota se ivi în curte și se îndreptă spre șopron, așezat în afară de sfera luminoasă.

În momentul când să deschiză ușa colțișorului singuratec unde îl duceau în sfârșit libațiunile, cei trei haiduci, ageri ca niște pisici, se năpustiră asupra lui înainte de a fi avut vreme să scoată un strigăt și, în umbra șopronului unde îl târau, i-au trecut un căluș, i-au legat ochii cu o basma groasă, i-au vârât două cocoloașe de ceară în urechi, l'au legat cobză și, depărtând fără șgomot cele două-trei scânduri desprinse în spre marginea satului, au scos afară din curte pe acest orb, pe acest surd, pe acest mut, pe care unul din acei trei oameni, un om de o forță erculeană, l'a luat în cârcă.

Noaptea era fără lună ; opincile lor nu făceau nici

un sgomot. Haiducii se îndreptară spre un tufiș de arbori la vr'o două-sute de metri departe de casa lui Toli.

Nimenea nu-i văzuse, nici chiar omul prepus la paza cailor și catârilor de la nuntă, ținuți la dispoziția oaspeților; aceste dobitoace erau aliniate, afară din împrejurire, pe o altă latură a quadrilaterului, pe latura care da spre sat...

— Unde e Toli?

Nimeni însă n'a insistat.

Deodată, un mare sgomot de cai speriați, un îndoit galop nebun spre munte, două cozi sângerate de catări, cari cădeau înaintea fațadei casei, în plină lumină.

Cu toții se repeziră afară; un om a fost ucis: păzitorul cailor...

Trebuie să spunem că cei trei haiduci cari răpiseră pe Toli erau acum departe. Frin urmare ei nu puteau fi amestecați în toate aceste incidente misterioase și tragice, asupra cărora vom reveni pe larg.

— Toli? Unde e Toli!

De astă dată întrebarea s'a făcut pe un alt ton de cât adineaori.

Și Toli a fost căutat cu felinare în ograda care n'avea decât o singură eșire, de unde era sigur că nu eșise.

În curând s'o dat peste un fes călcat în picioare, înaintea șopronului. Era fesul lui. Deteră fuga în șopron.

Aci descoperiră două scânduri zmulse, dând loc de eșire spre munte.

Și cu toții au înțeles.

Și atunci au curs lacrimi adevărate.

Sărmana mamă! Sărmana mireasă! Vai! Vasilichia

nu mai era un idol nepăsător; cu toate acestea ea plângea înăbușit; își mușca buzele până la sânge, pentru a nu isbucni în țipete, pe când tatăl punea mâna pe pușcă, iar mama se văita și își rupea mâinile de desnădejde.

A urmat o goană zadarnică, pe dibuite, în întunericul nopții...

Și atunci s'a ivit pe cer bolidul luminos, semnul pe care împrejurările îl făceau îngrozitor chiar în ochii celor mai puțin superstițioși.

Și în casă, nu mai rămăsese de cât femeile cari plângeau și un bătrân sleit de forțe, Apostol Mărgărit, adâncit în gânduri dureroase.

PARTEA II

STRĂINA

CAP. I

Mâna Justiției.

Cine dintre cititori ar bănuși că un om, care a jucat un rol sinistru în revoluția noastră națională din 1821, se găsește încă printre cei vii? De o fi murit de atunci încoace, cel puțin putem spune cu siguranță că el era încă în lumea asta până mai acum câte-va luni, adică până cam pe la sfârșitul verei trecute.

Așa dar, până în anul 1903 — dar de când numai Dumnezeu o fi știind, căci nimeni nu-și aducea aminte de când, atâta era el de bătrân — trăia în munții Pindului un moșneag pe care l'ai fi luat drept Matusalem.

Acest bătrân, pe care moartea pe semne îl uitasese

sau nu voia să-l secere de pe suprafața pământului, își trăia traiul când într'o peșteră din muntele Vasilita, când într'o chilie din mănăstirea Sf. Treime: iarna în mănăstire, vara la munte.

Nimeni nu-și aducea aminte de când venise el în partea locului; nimeni nu știa de unde era: chiar dintre oamenii în vârstă nici unul n'ar fi putut spune ce neam de om era. Nume, n'avea nici unul, ba da, avea unul, dar era o poreclă. Îi zicea: *Moșneagul de la Munte*.

Cât timp stătea în mănăstire, moșneagul nu deschidea o dată gura. Să fi fost oare mut? Nu prea era de crezut, de oare-ce muțenia e mai în tot-d'auna însoțită de surzenie și se vedea cât de colo, că nu era surd. Să fi căzut în decrepitudinea senilă? Și mai puțin de crezut, căci ochii săi, singurii cari mai aveau viață pe fața-i nemișcată, sbârcită, argăsită, sub tufa de sprâncene albe, spuneau în de ajuns că numai inteligența îi rămăsese întreagă.

Trebue să fi fost foarte înalt. Era uscățiv ca iasca, fără dinți, încovoiat în două, sucit ca un butuc de viță; barba argintie îi cădea până peste genunchi, iar pletele-i ușuri ca fulgii, fâlfâind la cea mai mică adiere de vânt, se revărsau până peste șolduri.

Și aproape gol în treanța sa de lână neagră, strâns la mijloc cu o sfoară, cu picioarele înfășurate în niște cârpe urâcioase, moșneagul avea pe lângă dânsul vr'o câte-va capre, căci nu se hrănea de cât cu laptele lor în care dumica câte-va fărămituri de miez de pâine cu mâna stângă. Bietului om îi lipsea mâna dreaptă, pe care o pierduse cine știe unde și în ce împrejurări.

La gât, purta, ziua și noaptea, atârnat de un șiret,

un obiect misterios, destul de voluminos, strâns într'o punguliță de piele: era pe semne un baer. De voiai însă să afli ce era acest obiect, moșneagul se supăra foc și se încrunta atât de rău, în cât îți treceau fiori prin corp.

Un oare-care Vavura, voind o dată să pipăie acel talisman, *Moșneagul de la Munte*, lucru ne mai pomenit! a deschis gura și a vorbit. O! puțin de tot, atâta numai:

— Ia seama, pentru gândul pe care l'ai avut, peste trei zile casa ta are să se prefacă în cenușă; dacă ai fi săvârșit fapta, peste trei zile capul ți-ar fi sărit de pe umeri!

Și Vavura s'a ferit de a se atinge de pungulița misterioasă. Cuprins de oare-care grijă bietul om s'a grăbit să se întoarcă în satul său... Totuși a fost târziu, pentru că și-a găsit casa în flăcări.

La mânăstire, în afară de părintele Isaia, cei-l'alți călugări mai că nu luau în seamă pe acest straniu oaspe lăsându-l în tihnă, în singurătatea atât de dorită a chiliei sale, de unde nu eșea nici odată în tot timpul ernei, nici chiar pentru a se duce la biserica mânăstirei, măcar de Crăciun.

La 1 Aprilie, fără ași lua rămas bun de la nimeni, moșneagul părăsea mânăstirea. Iși lua caprele și pleca, cu cărja la subțioara dreaptă și cu un băț în mâna stângă, pentru a se duce la locuința sa de vară, o peșteră adâncă, unde era atât de greu de ajuns în cât ori și cine se întreba prin ce minune putea să se târască până acolo.

De sigur, nu'i creșteau aripi, nici nu se schimba, prin trei datăuri peste cap ca în povești, în tânăr Făt-Frumos. Abia însă ajungea la o cotitură de drum

și iată că vr'o trei, patru tineri, voinici și zdraveni, cu pieptul încărcat de plăci și de lanțuri de argint, cu arme ferecate și scânteietoare, îi eșeau înaintea, sărutau cu mult respect unica mână a moșneagului și apoi îl luau în cârcă fie-care pe rând.

Și acolo sus, sus de tot, unde-s cuiburile vulturilor, în peștera de pe muntele Vasilița, lângă zăpezile vecinice, îi făceau un culcuș de piei de oi, îi aprindeau un foc, care timp de șese luni n'avea să se mai stingă, îngrijind a'i pune la îndemână o provizie de lemne pentru ca să'l întreție nestins; îi lăsau un sac de pâine care avea să fie preinoit din cinci-sprezece în cinci-sprezece zile, pentru ca *Moșneagul de la Munte* să puie fărămituri în laptele de capre.

Apoi, înainte de a se depărta, unul din călăuze îi zicea:

— Stăpâne, mai e ceva de făcut p'aici?

Atunci o voce ca din mormânt, răgușită, îngrozitoare, aceeași voce ca din cea-laltă lume care vestise lui Vavura că are să-i arză casa, răspundea:

— Băiete, totul e bine. Acum așează mâna dreptății.

Cu mare sfială, cu tremur în vârful degetelor, ca un preot foarte evlavios când ține în mână potirul cu grijanie, voinicul cu arme sclipitoare, cu lanțuri și plăci de argint, deschidea pungulița atârnată la gâtul bătrânului istovit, scotea un obiect înfășurat într'o fâșie de mătăasă cusută cu fir de aur.

Și stofa prețioasă, desfășurată încet, conținea ceva groaznic: o mână mumificată, afumată, de culoarea smoalei — ca mâna S-lui Dumitru, ce se arată credincioșilor la Mitropolia din București — însă cu degetul arătător, mijlociul și degetul cel mare ridicate și împreunate, pe când cele-lalte două din urmă degete

erau plecate și lipite de palmă, în forma consacrată a acelor «mâini ale justiției» cari au fost, împreună cu sceptrul, cu globul și cu spada, atributul regilor. O asemenea mână se află la muzeul din Luvru, de fildeș crăpat peste tot, îngălbenit, în nuanța mahonului și cu care Sf. Ludovic judeca pe supușii săi sub stejarul din Vincennes.

Și în peștera din Vasilița, mâna care fusese odinioară vie, care mângâiasse obrajii unei mame înainte de a strânge mijlocul unei iubite, mâna din punguliță, voinicul o înfigea în vârful unui baț, pe care îl bătea în pământ înaintea Moșneagului de la Munte, ca semn de autoritate și de jurisdicțiune. Căci Moșneagul dela Munte era arbitrul suprem al tâlharilor de codru, păzitorul legii acelor cari s'au pus afară din lege, stăpânul ascultat de aceia cari nu voesc stăpân.

Și mâna îngrozitoare era aceea care lipsea dela încheetura Matusalemului de la Pind.

Și mâna și-o tăiasă el însuși cu o lovitură de secure, pe un tocător, în anul 1821 ← căci păcătuisă acum opt-zeci și doi de ani.

Moșneagul dela Munte era de o sută și trei ani. Înainte de a-și da bine seama de ce e un grec și de ce e un român, dânsul, Armân de la Pind, venit prea tânăr în Țara Românească pentru a-și căuta norocul, urmase pe lordache Olimpiotul, pe rătăcitul său compatriot, fusese părtaș al vânzătorului Sava... Și când ochii i s'au deschis, atunci, o, atunci, *el a pedepsit mâna care răpusese pe marele Tudor Vladimirescu.*

CAP. II

Femeia «cu cântec satiric».

Să ne întoarcem cu opt ani în urmă.

În 1895. Talia Diamandopolo, soția lui Toma Strâmbu, din satul Gridali, a carui avere, altă dată cea mai însemnată din sat, începuse să se zdruncine, era o femeie de trei-zeci de ani, blondă, albă și grăsulie, cu o guriță drăguță, cu buzele în formă de arc și cu niște ochi de culoarea oțelului, cari numai bunătate de inimă nu arătau. Când râdea, pe obrazul drept i se săpa o gropiță. Acestei femei, vecinic fără treabă, îi plăceau sculele și găteala mai mult de cât se cuvenea.

Cu un-spre-zece ani înainte, bărbatul ei, de sigur fermecat de frumusețea-i netăgăduită și de eleganța-i cam de rând, o luase de nevastă, în Tesalia, dintr'o familie în care tatăl era grec, iar mama româncă.

Omul ăsta își începuse viața sub niște auspicii foarte bune. Ast-fel numai se explică cum familia Samota, cu toată antipatia ce-i inspira nevasta lui, se hotărâse să logodească pe fiul Toli cu Frosa, fiica lui Toma Strâmbu. Incetul cu încetul însă se stricase și acum se dedea beției, nărav pe care îl căpătase fiind alături cu socru-său Diamandopolo, agent electoral, un fel de bătăuș, care ar fi inventat rachiul, dacă un altul n'ar fi avut această nenorocită idee cu mult înaintea lui.

Să iei de nevastă o grecoaică!

Și unde? Intr'un ținut unde poporul cântă cântecul românului Niși care se căsătorește cu fata unui grec:

Măi Niși, închide-ți-s'ar poarta,
 Îți va zice fiul tău «patera» ;
 Mai bine luai una din neamul tău,
 Ca să-ți zică fata «tată».

Iată și contrariul acestui cântec, «Clisureanca măritată după un străin» :

Fă, floare liliac,
 Fă floare clisureancă,
 De ce ți-e sprânceană lăcrimată,
 De ce-mi stai întristată ?

.....
 — Am o vitregă care mă bate,
 Îmi dete un străin din alt loc,
 Îmi dete un grec, arde-l'ar focul !
 De aceea-s lăcrimată.
 De aceea-s întristată.

Depart de noi gândul de a insinua că supușii regelui Gheorghe ar fi cu toții niște Sileni cari s'ar tăvăli în noroiul vițiilor și încă mai puțin că deprinderile supuselor sale ar fi de natură să facă pe mai-muțe să se roșească. Pe continent, ca și în unele insule, se găsesc sate grecești ale căror moravuri curate se pot asemăna cu ale satelor românești din Pind. E însă sigur că Tesalia, a cărei reputație n'a fost nici odată strălucită — aceasta ne-o spun în de-ajuns autorii eleni — a devenit, dela tractatul din Berlin încoace, în comparație cu ce era sub stăpânirea turcească, un cuiabar de apucături rele, cari au început să exercite o influență nesănătoasă asupra virtuților tradiționale ale românilor, nevoiți a-și petrece aci o parte a anului. Răul nu e încă mare, totuși însă sunt temeri serioase pentru viitor.

Întru cât privește pe Toma Strâmbu, el căzuse numai la cumplitul dar al beției, la care se dedea nu de sigur față cu toți, ci pe ascuns, acasă la el, cu porțile închise, negreșit de plăcere, rob al urâtului obicei, poate însă și pentru a se ameți, pentru a și goni gândurile negre, căci numai fericit nu era în casă.

Nevasta lui, primită cu răceala la Gridali, unde asemenea căsătorii mixte nu sunt de loc privite cu ochiu bun, își dădea niște aere grozave, cu cari lumea nu-i de loc deprinsă în Pind. Ea nu scăpa nici un prilej de a-și da pe față simpatiile ei exclusive pentru Grecia, împingând afectatiunea până într'atâta că vorbea cu copiii ei numai grecește, de și cunoștea perfect de bine dialectul românesc, și trăia în intimitate cu institutorul grec din Gridali, un oare-care Xenofon Iorgandopolo, și cu nevasta acestuia, Cleopatra, mai cu seamă în intimitate cu bărbatul, spuneau gurile rele.

Și — lucrul s'a dovedit mai târziu — ce se șoptea în sat pe seama Taliei Strâmbu nu erau niște simple bârfeli scornite de răutatea publică. Acest Xenofon Iorgandopolo se credea un bărbat frumos, un adevărat tip de palicar cu mustățile enorme, cari-i acopereau fața, cu nasul adus ca ciocul unui vultur și cu înfățișarea mulțumită, îngânfată. Din potrivă Cleopatra lui, lungă ca o zi de post, era neagră ca o prună din Bosnia și ciupită de vărsat și, pe lângă asta, geloasă ca o tigroaică și îndrăgostită până la nebunie de sclivitul ei bărbat, care în fața ei știa să se arate cu minte dar pe care nu-l putea urma ori de câte ori eșea din casă. La școala lui veneau cei doi fii mai mari ai lui Toma Strâmbu, pe când Cleopatra, institutoare la școala grecească de fete, număra printre eleve pe sora lor Frosa.

Al treilea băiat al lui Strâmbu, Telamon, un copilăș de patru ani, nu umbla încă la școală, însă spiritele răutăcioase spuneau că seamănă mai mult cu dascălul fraților săi, de cât cu frații săi; — e ciudat cum niște ființe mici pot să fie miniatura unor persoane în vârstă.

În Pind fie-care trăește mai mult retras în casă și, în afară din cercul familiei, nu prea e obiceiul să meargă unii la alții noaptea. În împrejurările însă în cari se face excepție de la această regulă, și chiar ziua, se înțelege de la sine că bărbații merg mai mult în odaia bărbaților și femeile în odaia femeilor. Fără ca să existe tocmai un selamlic și un haremlic, se observă totuși destul despărțirea sexurilor.

Însă dacă în fața lumii grecul se arăta foarte prietenos cu Toma Strâmbu, care din ce în ce se făcea mai mocnit și mai tâmpit, când Xenofon Iorgandopolo se ducea, mai ales la scăpătatul soarelui, la «prea scumpul și prea iubitul său prieten», nici prin gând nu-i trecea să bată la ușa odăiei unde bețivul dormea.

În acele seri s'ar fi putut observa că Talia făcea, pe lângă bărbatul ei, funcțiunea zeiței Hebe, dându-i să bea cât mai mult. Dascălul însă, știa să puie la cale întâlnirile cu «prea stimata sa compatriotă», iar aceasta găsea tot-d'auna un pretext pentru a depărta pe cei ce-i stânjeneau mișcările în genere și pe copiii săi în parte, afară de cel mai mic care era favoritul ei: acesta n'avea însemnătate.

Dar tocmai acest micuț a făcut să isbucnească catastrofa, fără să fi avut nici un gând rău bietul băiat.

Era în sat o văduvă cu o limbă de șarpe care nu cruța nimic. Franga era temută chiar de oamenii fără nimic pe conștiință, cu atât mai mult de aceea cari

se simțiau cu musca pe căciulă. Pentru păcatele ei, Talia Strâmbu nu știuse să se ia cu binele pe lângă Franga.

Într'o zi cutra depăna cu vr'o trei, patru cumetre, sau mai bine zis, ca țărancile noastre din Muscel cu vecinica lor furcă, se odihnea, cum vine vorba, pe pragul ușei împletind la ciorapi. De odată zări pe micul Telamon trecând cu frații lui. Franga scoase din buzunar câte-va zaharicale, le dete copilului pe care îl așeză pe genunchii ei și, după ce-l mângăie în de ajuns, îl întrebă, șireata, făcând cu ochiul cumetrelor :

— Ia ascultă, dragă Telamon, arată-mi cum sărută chir Xenofon pe mămița.

— Uite așa, zise copilul.

Și dete un lung sărutat văduvei.

Privirea acesteia scăpără sălbatecă ca a unui Irochez, care țintuește pe dușmanul său la stâlpul de schingiuire. Inșă, reluându-și îndată aerul blajin, puse jos pe copil, îl sărută pe frunte și-i zise :

— Drăguțul maichii! Du-te de te joacă acum cu frații tăi.

A două-zi, cântecul următor, scornit de toți și de nimeni, se auzea pe buzele tutulora în sat :

Copiii lui Strâmbu umblă la școală,
Învată bine, totdeauna-s cei d'intâiu,
Da, dar cea mai bună școlăriță a dascălului
Își iea lecțiile în deosebi.

.....
Când bărbatul își golește sticla,
Urechia-i nu mai aude zgomotul d'alături.
Al din urmă copil al său are să fie un mâncător de
[măsline,

Cu mustața zbârlită ca a unui cotoiu.

Însă, în aceeași seară, această mustață zbârlită de cotoiu lipsea de pe buza dreaptă a lui Xenofon Ior-gandopolo.

Li sărise țandăra Cleopatrei și i-o smulsese, nu însă fără a primi și dânsa o sfântă de bătaie. Printre obloanele închise, vecinii auziseră mai întâiu un pomelnic de înjurături strașnice ca acelea ce-și trăgeau eroii lui Omer înainte de luptă; apoi un zgomot de mobile răsturnate le dedese să înțeleagă că trântea începu-se. De pe drum, javra de Franga urmărea încântată peripețiile scenei.

A doua zi, școala greacă se închise. N'avea să se mai deschidă decât cu un nou învățător și cu o nouă învățătoare.

A treia zi, Mitri Samota sosește din Șopote — cântecele au aripi în Pind. În fața Taliei, nepăsătoare, zise lui Toma Strâmbu care mergea cam pe două cărări :

— Strâmbule, îmi iau înapoi cuvântul. Frosa n'are să fie nevasta lui Toli. Nu mă întreba de ce. Mi-am luat seama și nimic mai mult.

Bețivul se înțepeni pe picioare și foarte palid :

— Samota, ține-ți băiatul pentru o altă femeie, eu îmi țin fata pentru un alt bărbat. Și adăogă cu voce înfundată :

— dacă s'o mai găsi !

Și făcu la stânga împrejur pentru a se duce să sugă bine sticla.

Iar Talia aruncă lui Mitri Samota o lungă privire de ură.

Frosa era atunci numai de zece ani.

CAP. III

Legământul de răzbunare.

Însă acum Frosa este de douăzeci de ani.

Roșcată, cu fața plină de pestrui, nu era frumoasă ca Talia, deși avea niște ochi verzi minunați.

Și din ziua în care Toli renunțase la ea prin anticipație, — firește fără să știe nimic, căci lui Mitri Samota nici prin gând nu i-ar fi trecut să spuie acestui copilaș zburdalnic și silitor: «Ascultă, băete, nu mai ești logodit» — din ziua aceea Frosa înghițise, în doze mici și dată de mîna unei mame, o băutură încă mai otrăvitoare de cât aceea pe care soția o dedea bărbatului ca să scape de el odată mai curînd.

Dar de ce chereștea zdravănă trebuie să fi fost acest Toma Strîmbu, care, deși scofălcit, cu ochii rătăciți, scuturat de o tremurătură nervoasă, își bătea joc de toate semnele de sfârșit apropiat!

Planul nevestei sale nu era de loc încurcat. Indată ce soțul, ros de alcool, era să fie înmormântat, ea avea să vînză tot și să plece numai de cât într'un oraș din Tesalia, probabil la Larisa, de unde să nu se mai miște.

Își făcuse din fică-sa o tainuitoare, explicându-i lucrurile cum îi venea ei la socoteală, spunându-i că e victima unor scorniri infame, victima răutății generale în acest păcătos sat românesc, de unde ar fi bucuroasă să plece pentru totdeauna și cât mai curînd.

— Cine ne va răzbuna de familia Samota!

Cu vorba asta se încheiau totdeauna nesfârșitele ei văicăreli.

Acest apel la răzbunare, fata îl luase pe seama ei. Se deosebea însă de mă-sa prin aceea că, pe când Talia își răspândea ura în vorbe, Frosa frământa într'adevăr proiecte sinistre în sufletul ei.

Mai cu seamă însă de când se răspândise vestea despre căsătoria apropiată a lui Toli, mânia nu mai da răgaz un minut tinerei fete. De dragoste, nici vorbă nu putea fi aci. Pentru dânsa, Toli, pe care din întâmplare îl văzuse abia de vr'o trei-patru ori de la stricarea logodnei, era negreșit un flăcău foarte drăguț și un bărbat din cei mai de dorit, însă, în amărăciunea părerei sale de rău, nu inima Frosei suferea, ci trufia ei nestăpânită, — căci curcitură greco-română era fără îndoială o excepție în această țară în care femeia, supusă, răbdătoare, resemnată, își primește viața așa cum o fac mai întâi datinele și apoi împrejurările.

Frosa însă era o răsvrătită; nesocotea pe față pe tată-său și în taină pe mă-sa; simțea bine îndoita rușine a casei; turba de necaz știindu-se fata unui bețiv și a unei femei dată în batjocura și râsul lumii. Asculta gemetele și clevetirile măsei, dar își făurea planurile fără a'i spune nimic, căci nu necinstea făcută Taliei Strâmbu își pusese în gând să răzbune, ci pe a ei înșiși... a ei nevinovată de sbeguelile măsei cu fostul învățător grec.

Și Frosa căuta în jurul ei unealta răsbunării sale.

Și ce căuta în zadar, întâmplarea i-o dete.

Familia Strâmbu avea un tânăr păstor anume Gavril, un flăcău de vr'o două-zeci de ani, cu trăsurile feții adânci, cu o figură energică, sălbatică chiar.

Intr'o zi veni la stăpânii săi într'o stare de plâns, cu fața plină de sânge. Iși mânase oile la pășunat pe

hotarul din spre satul Gridali, dar tocmai până la margine. Din întâmplare, unul din picurarii lui Samota își păzea turma tocmai în fața lui. Fie din nebăgare de seamă, fie din răutate, ciobanul încalcă pe tărâmul lui Gavril, mânându-și turma pe imășul satului Șopote și creând, cum s'ar zice, un incident de frontieră.

Gavril protestă. Au urmat câte-va înjurături și apoi o încăerare în toată regula. Mugind și spumegând ca doi buhai furioși, cei doi protivnici să năpustiră unul asupra altuia, lovindu-se cu cârligile ca cu niște cio-mege. Căinii alergară în ajutorul stăpânilor lor.

Lupta a fost crâncenă. În cele din urmă Gavril fu biruit.

Frosa era tocmai de față, când tânărul păstor, topit de bătae, veni să povestească stăpâne-sii încăerarea și să-i ceară un leac oare-care, de oare-ce Toma Strâmbu de mult nu 'și mai muncea gândul cu nimic.

Frosa nu scoase nici o vorbă.

Dar, seara, sub cuvânt de a vedea dacă i s'a dat stâlcitului tot ce-i trebuia, se duse în odaia unde fusese adăpostit și-i zise :

— Ascultă, Gavriole, prea multe am avut de suferit din partea acestor Samota! Sângele tău a curs, carnea ta a fost strivită; însă gândește-te că rănilile tale sânt și ale mele... Tu zaci aci scuturat de friguri și de dureri în oase; ai fost lovit cu cârligul; dușmanul tău te-a călcat cu picioarele; căinii săi și-au înfipt colții în pulpele tale; însă eu care sânt în fața ta, eu, flica stăpânilor tăi, sunt de asemenea mistuită de friguri și încă de mult; oasele mi se topesc de dureri și mai crude de cât ale tale, și eū am fost lovită cu cârligul, strivită sub picioare și sfâșiată de căinii!

Frosa apucase mânille flăcăului; dogoreala răsufă-

rei sale frigea fața păstorului. Și, în acel moment, ochii verzi aveau ceva adânc și amar ca oceanul.

Se codi o clipă, apoi, luând o hotărâre repede :

— Ascultă, picurarule, am să te caut, să te vindec, am să-ți dau tot aurul din salba mea și cu el să te duci departe să faci avere ca atâția alții și să te înapoiezi, ca să fii și tu într'o zi un *celnic* mare. Însă trebuie să mă răzbuni răzbunându-te. Ai fost bătut de un păstor d'ai lui Samota.

— Am să-l omor! mormăi Gavrii.

— Asta te privește... Eu însă înfășur în aceeași ură toată casa lui Samota și pe toate slugile lor și tot ce e al lor. Ași voi să-i spulber pe toți de la ăl mai mare până la ăl mai mic, după ce așa fi șters după fața pământului casa lor și după ce i-ași fi făcut de răs ciuntindu-le vitele! Sânt numai o femeie slabă, o fată mare, însă tu o să mă ajuți, nu-i așa? O să mă ascuți, nu-i așa? Jură-mi mai întâi că vei păstra taina, jură pe această sfântă icoană!

Frosa desprinsese de pe perete o icoană înfățișând pe Maica Precista cu Hristos în brațe. O întinse păstorului.

Acesta întinse mâna cam anevoie și zise hotărât :

— Jur că voiu păstra tăcerea; jur că te voiu ajuta; jur că te voiu asculta!

— Bine. Ascultă! Ceata lui Garelia este, pe cât știu, pe aci aproape, pe muntele Vasilița sau în Valea-Caldă. Garelia, este din Gridali. Spune-i că trebuie să iea apărarea satului său; spune-i că o fată mare cere dreptate de la haiduci... Arată-i rănil tale! Ah, dacă ar putea să vază și rana inimei mele!... Spune-i toată necinstea ce mi-au făcut ai lui Samota: logodna-mi stricată, viața-mi desfăimată, desnădejdea unei

fecioare nevinovate, pe care nici un flăcău nu o mai vrea de nevastă... Spune-i tot ce-i vrea; însă caută să'l hotărăști să răpească pe Toli Samota, chiar în noaptea nunții și, auzi! înainte de a fi rămas singur cu Vasilichia Hagi-Steriu, care mi l'a furat... Căci era al meu, căci preotul ne bine-cuvântase logodna din vârsta cea mai fragedă, căci tată-său și al meu își dăduseră cuvântul unul altuia. Gândește-te numai ce frumoasă rescumpărare ar putea să ceară Garelia de la Samota. Ei sunt bogați, și, uite, par'că se tot îmbogățesc cu cât noi sărăcim.

«Vezi, dragă Gavril, n'am tată și mai că nici mamă; toată nădejdea mi-o pui în tine, un sărman păstor de două-zeci de ani... Și, îți jur, pe ce am mai scump pe lume, că mă spânzur, în noaptea de 24 Iunie, dacă nunta lui Toli s'o isprăvi cu bine. Spune-i și asta lui Garelia; el e om cu suflet... Și, ascultă, dacă tu mă vrei, dacă, după ce ți-ai fi făcut norocul cu galbenii din salba mea, ăi mai avea plăcerea să iei de nevastă pe fata vechilor tăi stăpâni, pe nefericita Frosa, n'ai decât să spui un cuvânt; am să te aștept și am să te îngrijesc, am să te cinstesc, am să te iubesc, pentru că m'ei fi răzbunat. Am să te iubesc, pentru că fața îți va fi brăzdată de semne cari nu s'or șterge nici-odată și pentru că rănilile astea ți-au fost făcute de un păstor d'ai lui Samota, precum tot un Samota mi-a făcut și mie o rană ce sângeră ca a ta, și ce nu s'o închide de cât atunci numai când oiu fi răzbunată!»

Și în acel moment, transfigurată de pasiunea ce-i ardea pieptul, Frosa era frumoasă. Și tânărul păstor simți că în inimă sa se mișcă ceva necunosct și desfătător. Se sculă anevoie de pe grămada de lână ce-i

ținea loc de așternut. O altă viață i-se înfățișa într'o clipă. Se vedea de acuma negustor unde-va, foarte departe, la București, de pildă, unde atâția prieteni d'ai lui făcuseră avere, cu Frosa lângă dânsul.

Gavril se uită lung la fată și-i zise:

— Ai să fii răzbunată! Froso, mă logodesc cu tine; Froso, am să te fac bogată și fericită departe de aci. Primesc salba ta; e zestrea ce mi-o dai de mai 'nainte. M'oiu pricepe eu ce câștig să trag din ea, fii pe pace! Și m'oiu înapoia să te găsesc... Da, ai să fii răzbunată, pentru că știu eu unde să-l găsesc pe Garelia, sau mai drept are să mi-l găsească călugărul Isaia... Toli Samota are să fie prins, iar eu am să-i ciuntesc vitele, și trag nădejdea să scurtez cu o palmă pe ticălosul lui păstor care m'a adus în halul ăsta... Aibi încredere în mine, Froso!... A! ce iute am să mă fac bine acum, pentru ca și tu să te vindeci de durerea ta!

Și Gavril făcu o sfortare pentru a se culca iarăși pe așternutul lui, iar Frosa apucă în mâini capul păstorului și-i sărută ochii.

CAP. IV

Ospățul Haiducului.

La 18 Iunie, Gavril se îndreptase aproape cu desăvârșire.

Avu o ultimă întâlnire cu Frosa, care îi înmână un obiect greoiu, deși în mic volum, înfășurat într'o batiștă. Era salba ei care prețuia aproape vr'o 1200 de lei.

Tânărul păstor își primise simbria și-și luase rămas

bun de la stăpânii săi, zicând că era în prea proastă stare pentru a-și putea urma mai departe meseria.

Și se duse târâș-grăpiș la mănăstirea S-ta Treime, despre care am vorbit mai sus, — o mănăstire care seamănă foarte mult cu Plumbuita de la marginea Bucureștilor.

Aci întrebă de călugărul Isaia, care va juca un rol însemnat în această povestire. Părintele Isaia era un om cu barba căruntă, roșu la față, cu o statură și o musculatură erculeane, cu un cap de milităroiu mai de grabă decât de călugăr.

Inchiși amândoi în chilia călugărului, cu zăvorul la ușă, vorbiră mult timp încet, și, la sfârșitul sfatului lor, călugărul scoase dintr'o pungă jumătatea unei megidie tăiată într'un chip ciudat și zise lui Gavril:

— Uite, în două cuvinte, ce ai de făcut. Când ți ajunge, prin cutare potecă, înaintea cutărei stânci din Vasilița, (aceea pe care i-o descriesese după ce-i arătase bine drumul ce avea de urmat) să strigi de trei ori pe rând și pe schimbatele ca bufnița și ca gaița. Un om are să se ivească atunci; să-i arăți jumătatea megidiei; dânsul o să aibă cea-l'altă jumătate din același ban; o să le potrivească și o să te întrebe atunci: «La cine te trimite mâna mângâierei?» Tu să-i răspunzi: «La mâna dreptății, ca să pue în mișcare mâna răsplății». Încolo, să fii pe pace că are să se facă toate după voia ta... Dormi aici ca să pleci mâine în zori de zi cu bine-cuvântarea mea.

Ziua următoare, flăcăul sui cu chiu și cu vai muntele Vasilița și fu dus în peștera Moșneagului de la munte. Călugărul Isaia, părtaș al bandei, știa că tocmai în ziua aceea Garelia și câți-va tovarăși ai lui era să se ducă acolo sus pentru a reînoui proviziunea de pâine a centenarului și a primi ordinele lui.

Nu din nesocotință arătase călugărul păstorului taina acestei ascunzătorii misterioase. El văzuse fața umflată și brăzdată de răni a flăcăului; înțelese că n'aveau să se teamă de trădare din partea lui Gavril, care urmărea o îndoită răzbunare, pe a sa proprie și pe a Frosei. De altfel, într'o împrejurare de curând călugărul putuse să aprecieze discrețiunea aceluia pe care îl trimetea la Garelia, — tocmai într'o zi când Garelia, impunând o contribuție forțată câtor-va frunțași din Gridali, de la cari cerea atâtea merinde, atâtea obiecte de îmbrăcăminte bine determinate, atâtea cartușe de cutare sistem, în fine una din acele rechizițiuni atât de obișnuite în Pind de la haiduci la *celnici*, Gavril primise să conducă la locul hotărât pe cei doi catări încărcăți cu lucrurile cerute.

La întoarcere, fusese întrebat de către unii: «Pe cine ai văzut? Cum s'a făcut predarea lucrurilor?». El însă a tăiat scurt la toate întrebările, zicându-le «Dacă sunteți așa de curioși, n'aveți decât să vă duceți să vedeți».

Și fiindcă, *din întâmplare*, călugărul Isaia se afla la Gridali, el care era informatorul haiducilor, în momentul când Gavril se întorcea din expedițiunea sa, răspunsul lui îi plăcuse.

Așa dar Gavril fu băgat în vizuina haiducilor, nu însă în acea parte a peșterii care era ocupată de Moșneagul de la munte. Cu toate acestea, bătrânul putea să-l auză ce spune fără a fi văzut.

Patru oameni erau aci împreună cu acela care îl primise după semnalul ce imita strigătul bufniței și al gaiței și după încercarea megidiei, patru oameni cari se pregăteau să mănânce un miel fript, stropit cu un burduf de vin grecesc.

Hainele acestor oameni erau roase și eșite de soare. Fustanelele lor prăfuite luaseră culoarea drumurilor mari, de sigur nu de nevoie, ci pentru că la acești oameni era un fel de hotărâre de a-și da aerul unor soldați cari se întorc de la o expediție glorioasă și depărtată. Altfel în peșteră se găsea un vestiar complet, prevăzut cu elementele necesare pentru ori-ce deghizare.

Ca contrast însă, arme strălucitoare și ținute cu multă îngrijire scânteiau la cingătoarea lor și, lângă dânșii, stau rezemate puști de războiu de sistemele cele mai bune. Pe piepturile lor se resfirau cu mândrie sculele haiducului: lanțuri de argint așezate în formă de eghilete și largi plăci de argint aurit, pe cari era scoasă în relief și cizelată imaginea vr'unui sfânt.

Pe tăblița căpeteniei Garelia era represintat tâharul cel bun pe cruce. Această căpetenie era de o frumuseță bărbătească nespusă: în toată puterea vârstei, bine potrivit la stat, cu fața arămie, cu trăsurile fine și tot-odată pline de energie, cu niște admirabili ochi albaștri, limpezi și curați.

D'impotrivă, locotenentul său, Despali, era de o urâciune monstruoasă, cu trupul mai tot în trunchiu, cu niște brațe păroase de o lungime fără măsură și cu niște pulpe vânjoase ale căror mușchi răsăreau în muchi pe picioarele sale scurte și strâmbe, cu nasul turtit, cu fruntea strâmtă, cu niște ochi șășii și din cari unul era sgâit de o scursoare lacrimală: un ade-vărat goril cu talpele picioarelor enorme și diforme, înzestrat însă cu cei mai frumoși dinți din lume, pe cari și-i arăta într'un vecinic zâmbet de bunătate. Ai fi crezut că e zâmbetul lui Saint Vincent de Paul, care fusese tot atât de nedreptățit de natură.

Al treilea, Cianaca, era un lungan slab ca un schimnic, cu picioarele de cocostârc, tipul fizic al lui Don Quichotte, un om sprinten și hotărât, a cărui memorie posedă cel mai vast repertoriu de povești de haiduci, o comoară neprețuită de erudițiune profesională.

Al patrulea, Gurguli, putea fi privit ca un veteran în această meserie în care nu prea dăinuește mult omul.

Putea să fie de vr'o cinci-zeci de ani, cu figura și coama leului, una din acele mîndre urâțenii ca a lui Mirabeau sau Danton, pe cari femeile le preferă frumuseții, și un aer de demnitate și de liniște, care ar șede bine unui mitropolit.

Avea un respect foarte mare pentru bătrîna sa mamă, căreia îi făcea parte pe jumătate din ce câștiga.

Restul bandei, compus din vr'o doi-spre-zece voinici încă, se afla la o depărtare de câte-va ore de aci, la locul zis Piatra-Roșie.

— Băiete, zise Garelia, așează-te la masa noastră. Din toată inima dăm ce avem mai bun aceluia care e trimes de mîna mîngăerei la mîna dreptății, aceluia care aduce semnul părintelui Isaia. Apoi mi-aduc aminte că tu ne-ai adus merinde, acum cât-va timp.

— Am venit aci ca să fac o rugăminte, răspunse Gavril; n'am să pun pe limba mea nici un dumaticat de mîncare, nici un strop de băutură înainte de a mi se fi ascultat rugăminta.

— Vorbește fără sfială, voinicule! Iar tu, Cianaca, ține mielul lângă jărat. Om mîncă după ce om asculta pe acest flăcău.

Și Gavril vorbi fără a fi întrerupt.

După-ce isprăvi, din fundul peșterei, ca și când ge-

niul Vasiliței își dedea părerea în această consultare, străbătu o voce răgușită, îngrozitoare, sepulcrală, care zicea :

— Băiatul poate să se așeze la ospățul haiducului. Protecțiunea Moșneagului de la Munte se întinde asupra lui și asupra Frosei Strâmbu.

O clipă, un fel de groază sfântă îngheță măduva în oasele lui Gavril. Inșă, întorcându-se spre fundul peșterei, strigă cu o frumoasă aprindere tinerească :

— Bine-cuvântat să fie Moșneagul de la Munte.

Apoi se așeză la ospățul haiducului.

CAP. V

Un mort și două dispărute.

Am spus că o mare harababură, o zarvă ne mai pomenită se făcuse în casa lui Strâmbu, după ce bătrânul Simu tăiasse cozile celor doi catâri. Inșă cineva n'a mai știut nimic despre acest eveniment, afară numai dacă în cea-laltă lume se mai află cine să 'și bată capul cu ce se petrece pe aici, și acest cine-va a fost Toma Strîmbu.

Alcoolul își făcuse efectul, voit, poate, și când Talia intră ca o vijelie în odaia bărbatului ei pentru a-i vesti acest nou ultragiu, — ea ghicise de unde venea lovitura, fără a ști că vitele lor fuseseră ciuntite spre răzbunare — Toma nu răspunse la strigătul ei.

Talia îl zgudui, el nu se deșteptă.

Murise.

Iar două sticle goale, în ajun pline cu rachiu, spuneau în deajuns de ce murise.

Și gropița se săpă pe obrazul drept al Taliei. Rîdea oare? Da, rîdea gîndindu-se la viața fericită ce avea s'o ducă la Larisa.

Iute însă își încruntă fața, potrivit împrejurărei, pentru a se duce să spue Frosei că rămăsese orfană. Cei trei copii, printre cari și Telamon, acum în vîrstă de vr'o 14 ani, erau prin curte unde făceau împreună cu argații fel de fel de închipuiri asupra aventurii cătărilor.

Însă odae Frosei era goală.

Grecoaica găsi, înțepată pe pernă, o fâșie de hîrtie pe care erau scrise aceste simple cuvinte: «Am plecat ca să nu mă mai întorc».

Soția rea își iubea fata, confidenta amărăciunilor ei.

Și cu ochii țintă, privind fără a vedea, repetă tare, fără să sfârșească cuvîntul, ca o melopee, cu opriri măsurate :

— A plecat! Pentru ce a plecat?... A plecat! Pentru ce a plecat?

De-odată înțelese: Frosa o judecase și o osândise. Și muștrarea de cuget, o îndoită muștrare, îi sfâșie inima...

Atunci se repezi ca o nebună în curte și începu să sbiere :

— Copiii mei, sărmanii mei copii, tatăl vostru a murit și sora voastră a plecat !

Apoi își perdu mințile. În puterea nopții deschise poarta ogradei și începu să alerge pe câmp pentru a-și găsi pe Frosa.

Dar porni așa de-odată în cât toți rămaseră incremeniți, în loc de a se gîndi să se ia după dînsa. Micul Telamon țipa de 'ți sfâșia inima, cei doi frați mai mari dăduseră fuga în odaia tatălui lor, răscoliseră

camera sorei lor. Buimăciți se duceau și veneau plângând de la odaea tatălui mort la odaea sorei dispărute.

Și numai târziu de tot unul dintre copii se gândi să întrebe :

— Dar mama, ce face?

Și, aprinzând torțe, se puseră să cutreere satul strigând:

— Mamă!... Froso!... Mamă!... Froso!...

Și nimic din toate acestea nu s'ar fi petrecut, și, în ziua aceea, casa lui Strâmbu ar fi fost poate în bucurie pentru nunta Frosei cu Toli Samota, dacă Talia Diamandopolo n'ar fi fost o desfrânată.

Însă bieții copii și însuși Telamon, născut dintr'un îndoit adulter, nu la asta se gândeau. Victime ale destrăbălării mamei lor, plîngeau după această mamă:

— Mamă!... Mamă!...

Și plîngeau după neîndurata lor soră:

— Froso!... Froso!...

Și fără o lumânare aprinsă, fără un creștin care să'l veghieze, tatăl mort, sinucisul cu alcool, zăcea colea în casa lui, între cele două sticle goale, cele două sticle ucigașe, pe când vecinii eșeau la ferestre atrași de aceste strigăte:

«Mamă!... Froso!... Mamă!... Froso!...»

Dar unde era mama lor?

Unde era sora lor?

Înainte de a-le urma, să ne întoarcem iar spre celălalt sat, spre Șopote, unde se desfășură o scenă la fel, de vreme ce un tată, frați, rude, prieteni, toți invitații unei nunți se răspândesc prin sat și răscolesc toate colțurile strigând: «Toli!... Toli!...» pe când acelea care, în casa lui Samota, varsă sau înghit lacrimi ne folositoare, o mamă, o mireasă, o soră, plâng cu hohote și suspină și ele: «Toli!... Toli!...»

Și n'ar fi strigat «Toli!... Toli!» precum n'ar fi strigat nici «Mamă! Froso!...» dacă Talia Strâmbu, fata bătaușului din Tesalia Diamandopolo, ar fi fost o femeie cinstită, fie din firea ei, fie de teama cântecului, de vreme-ce în Pind teama de cântecul batjocoritor este începutul înțelepciunii.

CAP. VI

Frosa a văzut, Frosa a pipăit.

Unde era Frosa, la ora aceea când sărmanii săi frați o căutară prin ulițele satului Gridali, o vom spune înainte de a urma pe mama lor, pe care cei vechi ar fi crezut-o predată biciurilor Eriniilor.

Tânăra era departe, sub stele, mergând mână în mână cu Gavril care o ducea prin potecile sălbatice spre peștera Moșneagului de la Munte, a acestui cap misterios al haiducilor din Pind, mult mai cu adevărat «Rege al Munților» de cât eroul romanului satiric al lui Edmond About.

Cu câte-va zile mai înainte, pentru scopuri cunoscute numai de el, fără să dea nimănui nici o lămurire, centenarul hotărâse, în urma celor spuse de păstor, ca Frosa să vie cu el în ascunzătoarea lui, chiar în noaptea în care Toli Samota avea să fie răpit, însă pusese condiția ca ea să vie din propria ei voință: rămânea ca Gavril s'o înduplece.

Și fără codire fata se supuse.

În ajunul S-lui Ioan, păstorul întorcându-se sub un cuvânt oare-care la stăpânii pe care îi părăsise, îi zisese:

— Măine ai să fii răzbunată ; trebuie însă să mă urmezi acolo unde te cheamă acela care are să te răzbune.

Increzătoare, fata fugise d'acasă pentru a se întâlni cu Gavril, îndată ce întunericul nopții făcuse cu puțință fuga ei.

De o înapoiere la casa părintească nici nu mai putea fi vorba ; ea știa că o fată mare nu se mai întoarce la căminul părintesc, după ce l'a părăsit în puterea nopții. Să fie și dânsa batjocorită cu vr'un cântec și arătată cu degetul, asta nici odată ! De aceea înfipsese în pernă acea fâșie de hârtie, pe care, fără nici o înțelegere cu Gavril, scrisese : «Am plecat ca să nu mă mai întorc !»

Unde o ducea habar n'avea, când Gavril, făcând un ocol, în loc de a se sui drept spre Vasilița, o scoase de odată în fața satului Șopote, adică a acelui sat a cărui vedere s'ar fi părut că trebuia să-i fie cruțată mai mult de cât ori-ce.

Înăbuși un strigăt de uimire și de groază când, de la marginea unei pădurici, zări, înaintea ei, la mai puțin de două sute de metri, casa lui Samota, strălucitoare de lumină ca o biserică în ziua de Paști, când auzi chiotele de bucurie, cântecele lăutarilor, pocnetele de pușcă prin cari se manifesta veselia.

— Să mergem înainte, zise Frosa. De ce m'ai adus aici ?

— Ba nu, să stăm ! răspunse Gavril. Indată ai să vezi ceva care o să-ți facă mare plăcere. Aibi încredere în mine și o să-mi mulțumești.

Așteptarea fu lungă. Frosei îi svicneau tâmplele. Colea jos, ferestrele vâpăeau ca cuptorul unui brutar când e aprins ; pe acest câmp luminos răsăreau

figuri de oameni lămurit văzute. Nuntașii eșeau să răsufle un moment aerul răcoros al nopții. Odată se ivi mireasa, ușor de cunoscut după găteală și mai ales după strălucirea firelor de beteală.

Frosa scrâșni din dinți și își înfipse unghiile în brațul lui Gavril.

— Uită-te, mai uită-te încă! îi zise acesta. Cu cât vei suferi mai mult acum, cu atât vei fi mai fericită îndată.

Din când în când eșeau oameni din curtea lui Samota și se făceau nevăzuți în întuneric, cum treceau de zona luminoasă.

— Uită-te bine, repetă Gavril, căci momentul se apropie de sigur.

Și Frosa se uită atât de neclintit în cât casa lui Samota juca înaintea ochilor, apoi totul se turbura printre lacrimile de necaz ce i se strecurau pe obraz.

Gavril se trântise jos și, lipindu-și urechia de pământ, ascultă.

De-odată sculându-se smuci tare brațul fetei spunându-i numai atâta:

— Bagă de seamă!

În dreptul lor venea un zgomot de pași iuți și ușori, de picioare încălțate cu opinci.

De trei ori pe rând Gavril făcu ca bufnița și ca gaița; de trei ori pe rând strigătul bufniței și strigătul gaiței îi răspunse.

Apoi niște năluci se iviră din întuneric.

Trei oameni târau pe un al patrulea, cu un căluș la gură, cu ochii legați, cu coatele strânse la spate.

Cortegiul pătrunse în pădure, unde se vârară de asemenea și cei doi tineri, și se opri un moment. Iute, Gavril aprinse un chibrit.

— Il cunoști? zise încet Frosei.

O! da, îl cunoștea... Și se repezi ca și cum ar fi vrut să sfâșie pe Toli cu ghiarele.

Însă o voce o opri, o voce necunoscută, a lui Garelia.

— Nu face prostii! Jos, mânușițile, frumușico! Nu-i de stricat o marfă atât de scumpă!

— Numai să pun mâna pe el, să-l pipăiu, fără să-i fac rău!

— Gustul ăsta poți să ți-l faci, însă, iute, căci n'avem timp de perdut!

Și Toli Samotă, care nu putea nici să vadă, nici să auză, Toli Samota care părea că e un somnambul încă uluit de ce i se întâmplase și care își perduse sentimentul realității, Toli Samota tresări la atingerea unor degete subțirele, reci ca degetele unui mort, care îi pipăeau fruntea și bărbia pe care curgea în șiroaie o nădușeală fierbinte, cari se vârău pe sub căluș și pe sub banda de la ochi pentru a pipăi mai bine.

— Și acum, destul, zise șeful. Toma necredinciosul n'ar fi cerut mai mult pentru a crede.

Atunci Despali luă iar în cârcă pe ostatic, care pentru acel trunchiu erculean cântărea cât o pană.

Și hoțiii dispărură în bezna codrului.

— Colo jos, nu le trece prin gând ce s'a întâmplat, zise Gavril, care se înapoiase cu Frosa la marginea pădurei, în fața satului. Ași avea vreme să fac ceva. Însă ai avea tu curajul să rămâi singură aci câte-va clipe?

— Dacă e vorba să le mai facem și alt rău, du-te, zise Frosa.

Unde era acum fata fricoasă, care, în casa ei bine încuiată, după obloanele închise și drugii de fer dormea cu fața la perete, a cărei inimă bătea la auzul

zgomotului făcut de un șoarece, atât era plină de năluci închipuirea ei în întuneric!

Gavril alergă mai întâiu în fuga mare, apoi se târâ ca un șarpe. Se apropie astfel de caii și de catării priponiți, după cum am spus, lângă uluci, însă pe din afară pentru a nu umple ograda. A putut să se încredințeze că vitele erau păzite numai de un singur om, în care, după statură, recunoscu tocmai pe păstorul lui Samota care îl bătuse așa de crunt și ale cărui lovituri îi lăsaseră pe față urme neșterse. Ce bine se nemerea!

Dușmanul sta cu spatele spre el, uitându-se printre uluci la nunta din casa stăpânului său.

Gavril se năpusti asupra'i cu cuțitul ridicat.

Cuțitul se lăsă în jos. Omul dădu din mâini și se lungi la pământ fără nici un strigăt, cu gâtul tăiat până la os.

Apoi, una, două, apucând de coadă un catâr și apoi un altul, Gavril le-o tăie de la rădăcină, cum avea s'o facă; spre răzbunare, și Simu la casa lui Strâmbu, — am descris această scenă. Și azvârli cu putere cionturile sângeroase în împrejmuire.

Și pe când vitele ciuintite, rupându-și căpastrul, o luau la fugă, Gavril alergă să regăsească pe Frosa.

— Și acum să fugim iute!

Și prin potecile din pădure, unde ori ce urmărire era imposibilă în timpul nopței, târâ pe față spre Vasilița, lăsând departe pe oamenii, cari, alergând la zgomotul făcut de vitele scăpate, găsiseră cadavrul păstorului înjunghiat și se răspândeau în dreapta și în stânga pentru a descoperi pe ucigaș, fără ca nimic să le arate încotro apucase. De altfel, întunericul îi împiedică de a împinge prea departe cercetările.

Dar câinii casei ?

Câinii au prea mult de lucru în bucătărie, într'o zi de nuntă, ca să mai aibă și altă grijă. Nu văzuseră nimic, nu auziseră nimic, nu mirosiseră nimic.

Și după puțin fugarii se opriră ca să răsufle. Și atunci, luându-se în brațe, a fost o strânsoare nebună care îi zdrobi piept la piept, pe când buzele Frosei se striviră de buzele lui Gavril, într'un sărutat atât de sălbatic în cât sângele le curse și li se amestecă în gură.

Și bolidul orbitor, care în momentul acela îngheța de groază atât pe bătrânul Simu cât și lumea de la nunta tragică, acest semn de pe cer nu făcu nici să tresare pe cei doi tineri înlănțuiți : strânsoarea lor nu slăbi de fel ; nu, aș stat să soarbă întâia lor sărutare de amor, care era o sărutare de ură satisfăcută, — căci amândoi erau răzbuțați.

CAP. VII

În care muntele este un templu.

Zorii albeau creștetele munților, pe când valea era încă în umbră ; cuiburile se deșteptau când Gavril și Frosa sosiră înaintea peșterii centenarului.

Semnalul fu dat, cele trei strigăte de bufniță alternară cu cele trei strigăte de gaită ; însă nici Garelia nici Despali, nici Cianaca, pe cari îi știm ocupați cu Toli Samota, nici Gurguli, încurcat cu altă treabă, nu veniră să primească pe cei doi tineri. Frosa rămase uimită văzând că le ese înainte un om cu potcap și cu rasă. Gavril recunoscă îndată pe călugărul Isaia.

— Grăbiți-vă, copii, căci avem foarte puțin timp pentru voi.

Frosa întrebă pe Gavril cu privirea. Acesta dete ușor din umeri și clătină din cap.

Ca și fata, nici el nu știa ce voiau de la dânșii; o întrecea pe Frosa doar cu atâta că știa cel puțin la cine era.

— Veniți după mine, zise călugărul.

Și luând în mână o torță aprinsă înfiptă într'o crăpătură a stânței, intră înaintea lor în peșteră.

După ce făcură mai multe cotituri, deteră de o scară care ducea la o galerie superioară.

O urcară cu băgare de seamă; apoi călugărul o trase după el și dede brânci unui bolovan, care, invârtindu-se în jurul său ca ușa de piatră a vilei ezoterice a magului Hasdeu la Cămpina, îi lăsă să treacă.

Deschide-te, dafin!

Și cei doi tineri rămaseră uimiți. Credeau că visează. Se vedeau într'o încăpere aproape rotundă, cu desăvârșire uscată, cu bolta acoperită de cristale albe și transparente ca alabastrul. Pământul bine netezit era așternut cu covoare moi. Dealungul pereților erau așezate în bună rânduială lucrurile cele mai nepotrivite: arme, munițiuni, haine, albituri, velințe, cutii de conserve, tot ce ar fi făcut fericit pe Robinson în insula sa. O duzină de lumânări puse în tot atâtea sfeșnice de argint luminau această peșteră a lui Ali Baba, antrepozitul general, visteria haiducilor.

La mijloc, un fel de altar format dintr'o lespede firească stând în echilibru pe o bucată de stâncă calcaroasă. Pe acest altar druidic, pe o țesătură scumpă,

între două cunune de studeliță, e o cruce veche împodobită cu filigrane de aur și cu smarande.

Pentru a doua oară, Frosa întrebă pe Gavril cu privirea. Pentru a doua oară, acesta clătină capul dând ușor din umeri.

Călugărul Isaia le zise atunci:

— Copii nu vă temeți. Aci sunteți la bătrânul care împarte răsplata și pedepsele; sunteți la acela care drege nedreptățile. Tu, Gavril, ai auzit, dar n'ai văzut pe moșneagul de la Munte; tu, Froso, nu știi nimic despre acest patriarh al omenirii, care a îngăduit răpirea dușmanului tău. Priviți!

Și călugărul, dând la o parte o perdea, care ascundea o cotitură a peșterii, cei doi tineri se îngheșuiră unul într'altul zărind pe centenarul stând cu picioarele încrucișate pe un morman de lână cu care se amesteca barba și părul său alb ca zăpada. Înțepenită pe un băț lung, înfipt înaintea lui, se ridica mâna justiției, mâna cea de mumie.

Și fiindcă, în înfiorarea ei, Frosa înmărmurită, aproape leșinată, era să cază în brațele lui Gavril, vocea de dincolo de mormânt se făcu dulce ca vocea unui răsbunic aplecat peste leagănul strănepotului său.

— Fiica mea, zicea această voce, ți-ai dat salba păstorului Gavril ca să se ducă să-ți pregătească un cămin cinstit, însă, pentru ce știi... și pentru ce sper că nu vei ști nici odată, să mai rămâi în acest ținut ar fi pentru tine cel mai mare chin și cel mai nemeritat. Ai urmat de bună voie pe acest flăcău; nu trebuie să te mai desparți de el nici odată. Însă vreau să fiți uniți prin legăturile unei căsătorii ascunse, cu putere înaintea Dumnezeului părinților noștri. Așa dar acest călugăr are să vă binecuvinteze, iar eu am

să-ți dau zestrea... Totul s'a regulat; pașapoartele voastre sunt aci sub nume mincinoase. Isaia are să vă spuie îndată cum veți putea să ajungeți cu bine la Salonic, apoi pe ce drum să apucați pentru a vă imbarca pentru America, unde s'au mai dus atâția frați de-ai voștri din Pind, cari n'aveau, sărmanii, pentru a se apuca de treabă acolo, cele cinci sute de lire turcești ce le dau Frosei Strâmbu... și pe cari am să le iau de la Samota.

Centenarul făcu o pauză.

— Și acum, îi zise într'un mod solemn, consimți, fata mea, să iei de bărbat pe acest tânăr?

— Da, zise Frosa într'o adiere.

— Dar tu, voinice, consimți să iei de nevestă pe această fată?

— Din toată inima, taică, consimt! zise Gavril tare.

— In numele legii haiducului, suverană în aceste locuri, Gavril și Froso, vă unesc. Să dea Dumnezeu să se nască din voi o seminție de bărbați voinici și de femei neprihănite! Să dea Dumnezeu ca limba strămoșilor noștri să deștepte gândirea copiilor ce veți naște. Uită pe cel-l'alt, Froso! Adoptându-te, te desfac de legăturile grcești! Să fie deci o mică Armânie sub liberul vostru acoperiș din Lumea-Nouă... Am isprăvit!... Părinte, ți-e rândul, fă slujba!... Dă-mi însă mâna mea dreaptă ca să-mi fac cruce!

Și călugărul scoase din băț mâna mumificată.

Centenarul o apucă cu stânga, și, pe când părintele Isaia spunea pe românește rugăciunile principale ale cununiei, iute, însă fără a uita schimbul verigelor, cari erau două inele minunate șterpelite de la niște turiști englezi, Moșneagul de la Munte își făcu crucea cu dreapta sa moartă.

— Te chem în sprijinul nostru, zise, nume sfânt al dreptului care ai voit a-ți da sufletul între doi tâlhari, cel bun, căruia ne închinăm, cel rău, de care ne lepădăm, lăsându-l haiducilor greci... În numele Tatălui, și al Fiului și al Sfântului Duh, Amin!

Apoi întinzând mâna pedepsită pentru o fără de lege în potriiva neamului, această mână vinovată, însă răscumpărată prin supliciul consimțit, acela pe care îl putem considera ca pe geniul Pindului, om și simbol totdeodată, bine-cuvântă pe cei doi soți.

Și Gavril, apoi Frosa, aplecându-și frunțile încununate cu studeliță, îndrăzniră să sărute mâna îngrozitoare.

Călugărul își scoase patrafirul.

— Și acum, iute, plecați! le zise dându-le o pungă grea și pașaportul. Plecați, copii, și fără a șovăi, fără a perde un minut.

Și ducându-i până afară, le dete toate explicațiile trebuincioase, arătându-le o potecă care ducea la un sat, la marginea căruia îi aștepta unul dintre ai lor cu cai.

După ce se văzură singuri:

— Privește, drăguța mea nevestă, zise Gavril, brazii își apleacă crengile la adierea vântului pentru a ne saluta...

— Da, și păsărelele sunt lăutarii nunței noastre.

— Adineaori muntele ne-a dat florile sale...

— Acum ne împrumută cântecele sale...

— Zăpada îl încunună, albă ca studelițele sale.

— Și piticii din stâncile sale au deschis o vână de aur pentru a-mi face zestrea!

Iată partea poetică a rasei. Însă Frosa desvălui de-

odată partea practică. Și Gavril tăie scurt cântecul de mulțumiri prin această reflecțiune :

— Cele cinci sute de lire trebuie să le ascund bine în cingătoare împreună cu salba, ca să nu mi le fure.

— Ori cum, replică zâmbind mireasa cu ochii verzi, nu ceata lui Garelia.

Și începu să râză.

— Vezi că mi s'au vindecat rănile, zise Gavril.

— Rănile tale?... A, da, așa e... dar și ale inimei mele s'au vindecat...

Mână în mână, coborau poteca haiducului, poteca dragostei, poteca bucuriei, poteca uitărei.

Ascultați vechiul cântec al Pindului, — Frosa cânta încet «Earba uitărei» :

Sus pe munte e o cruce,
Tocmai sub cruce e o floare,
E o floare, o minune,

Este earba uitărei;
Care oae se duce și paște,
De mielul său își uită,
Se duc cele întristate și o miros
Și de iubiți își uită.

Și cu ce glas cântă versul din urmă! Inșă vocea ei se făcu mângâioasă pentru a isprăvi doina.

O mirosii și eu, sārmana,
Și tot nu-mi trece dragostea,
Nu-mi trece dragostea ce am
Pentru un voinic picurar.

Tânărul păstor a înțeles, tânărul păstor a mulțumit. Și fiind-că nu o să mai vedem nici pe Gavril nici pe Frosa, să le urăm călătorie bună și mult noroc în Statele-Unite, unde, pentru liniștea lor, nu vor ști nimic de urmarea povestirii noastre.

CAP. VIII

In care muntele este un pretoriu.

Nu trecuse jumătate de oră de când Gavril și Frosa plecaseră de la peștera, și călugărul Isaia sta uitându-se în zare, când de-odată scoase un suspin de mulțumire văzând că se ivesc de după o stâncă acel Gurguli cu botul de leu pe care l-am prezentat deja cititorilor noștri și împreună cu dânsul un băiat de vr'o 16 ani, acel născocitor al planului de răpire al lui Toli, pe care cititorii nu-l cunosc încă și care își luase, fără sfială, numele de Salamura, vestit în poveștile haiduciei locale.

Acest neo-Salamura era foarte mărunț. Statura lui n'avea mai mult ca 1 metru și 50, sămănând faimosului brigand francez Cartouche care n'avea mai mult de patru picioare și șase palme.

Însă acest corp subțirel, tras ca prin inel, vorba românului, era numai sprinteneală, agerime, mlădioșie, șiretenie, — o veveriță, o vrabie sglobie, un fum, cu acestea s'ar putea mai bine asemui veniaminul cetei lui Gărelia.

Fusese crescut de o haită de țigani găinari. Îl răpise când era mic de tot? Li-l dedese cine-va? Nu se știe.

Lucrul este că-l crescuseră foarte conștiințios. La vârsta de 12 ani, n'avea pereche pentru a șterpeli, într'o îmbulzeală de lume, un ceasornic din buzunar și o pungă din cingătoare.

Încă de p'atunci însă avea gânduri mari, și la cel d'întăiu prilej o șterse de la primii stăpâni, după ce, în semn de adio, îmbrânci într'o prăpăstie căruța și cei trei cai furați cari îl purtau prin lumea largă.

Și izbuti să fie primit de Garelia, la care găsea o organizație metodică și puțința de a îndeplini cu vrednicie prea cinstita meserie de haiduc.

Cu înfățișarea lui nevinovată, cu părul lui încârionțat și cu nasul ridicat în vânt l'ai fi luat drept un băiat de strană de la vre-o biserică. Pe brațul stâng avea un tatuagiu straniu, un munte deasupra căruia sta o coroană regească, ceea ce-l făcea să fie foarte mândru, făcându-și în privința asta ideile cele mai ciudate.

De-ocamdată Salamura ținea de picioare o femeie legată și încătușată pe care zdravănul Gurguli o purta în cărcă.

Și această femeie era Talia Strâmbu, mama Frosei.

— Părinte, ce păcat că bine-cuvântarea ta nu poate să mă întărească, să-mi dea putere, zise ștrengarul. Mă simt atât de ostenit, că ți-aș cere-o îndată... Nu știi cât atârnă de greu picioarele unei grecoaice... Încăi de le-ați fi făcut bucăți și mi le-ați fi dat să le duc unu câte unu! Zău, n'aș fi fost bun de hamal!

Gluma asta sălbatică nu plăcu călugărului.

— Ai fi bun să te trag de urechi, ștrengarule, care nu ești nici odată serios! răspunse răstit.

— Ca pe cai, după o cale lungă? M'ai freca și pe

ochi, nu e așa?.. Da, las că știu eu leacul pentru oboseală.

Și ștregarul se dete roarta ca cioroii, apoi sări peste cap odată îndărăt și încă odată înainte și, c'un aer de smerenie caraghioasă, veni să sărute mâna pe care călugărul i-o întinse cu greutate.

Gurguli, mereu grav ca un mitropolit, ducea femeia. Nici-o picătură de sudoare nu se rostogolea pe fruntea lui de bronz, în ciuda suirei pe munte cu o astfel de povară pe el.

Și la ce oare se gândea în acel moment veteranul?

Se gândea la mă-sa. Tribul Fărșeroților, al românilor nomazi din cari făcea parte, sosise în partea locului, dincolo de muntele Ou; avea s'o vază în curând, după o despărțire de mai multe luni.

În colo el se supunea mai marelui său, cum un oștean se supune căpitanului său. Du-te și se ducea, omoară și omora.

— Să stai aci, zise călugărul lui Salamura, care, scoțând din cingătoare o jumătate de duzină de arșice, începu să se joace cu ele asvârlindu-le 'n sus ca pe niște pietricele cu o măiestrie neîntrecută.

— N'au încredere în mine... una, două, trei... Se ascund de Salamura... câte două, câte patru, câte șease!... Nu-i vrednic să vază gogorița care sperie corbii... cu amândouă mâinile, cu o mână!... pe derișul cu capre care se lefăește coala sus... cu ochii închiși, cu ochii deschiși!... Încai de ți-ar fi drag să te apropii de acest sperie-moartea!.. pe la spate, pe sub picior... hop! sariți arșicilor.

Femeia fusese târâtă în peșteră de către Gurguli și călugăr. Apoi fu ridicată, prin scară, în peștera superioară unde, leșinând, căzu înaintea altarului.

Întâmplarea ajutase minunat pe Gurguli și pe Salamura, cari fuseseră însărcinați s'o răpească.

Pândeau în apropierea casei, așteptând ocazia care n'ar fi putut să se ivească înainte de a se face ziuă, când de odată în miezul nopții Talia eși afară strigând: «Copiii mei, sărmanii mei copii, tatăl vostru a murit și sora voastră a plecat!» Strengarul i-a cunoscut îndată vocea, pentru că, cu două zile înainte, deghizat în fată, se introdusese în casa lui Strâmbu sub pretext de a cumpăra lână de la el.

O lăsară să se depărteze puțin de casă, apoi, văzând că grecoaica nu era urmată de nimeni, se năpustiră asupra ei. Într'o clipă îi puseră un căluș în gură și o legară cobză.

Gurguli o luă după aceea în cârcă, după cum Despali făcuse cu Toli Samota.

Talia era ca moartă. În tot timpul greului urcuș a trebuit să fie purtată într'una în spinare, fie de Gurguli singur, fie ajutat de Salamura, care cânta cântecul lui Niși :

Măi Niși, închide-ți-s'ar poarta,
Îți va zice fiul «patera» ;
Mai bine luai una din neamul tău,
Ca să-ți zică fata «tată» !

Însă ursuzul de Gurguli îi tăie pofta de cântare zicându-i :

— Ia ascultă, spurcăciune, când ăi putea să ne spui ce naș te-a botezat, atunci ăi putea să urmezi cântecul... Până atunci, fă bine și mai taci.

Și fiind-că obraznicul de Salamura îi replică :

— Mă rog, pe cumătra asta nu care cum-va o cari pentru Moșneagul de colea de sus ?

Gurguli, fără a lăsa din spinare pe nenorocita, aplică lui Salamura un picior în partea posterioară a fustanelei.

Să ne întoarcem însă în peștera visteriei.

Cu câte-va cuvinte spuse încet, Gurguli povesti Moșneagului de la Munte peripețiile răpirei, fără a uita moartea lui Toma Strâmbu, ciuntirea catârilor de către un necunoscut — de sigur nu putea să știe că lovitura venea din partea păstorului Simu, — și, în sfârșit, desnădejdea copiilor în căutarea mamei și a surorii lor.

În timpul ăsta, călugărul deslegase pe grecoaică și-i scosese călușul din gură. Ea începu să-și vie în fire.

De-odată însă dete un țipăt văzând pe Moșneagul îngrozitor, care, stând drept pe cât îi era cu putință, ținea mâna justiției cu brațul stâng întins în lături în atitudinea unui rege din evul mediu.

— Femeie, apropie-te! zise cu vocea-i sepulcrală, care se repetă în ecouri sub bolta peșterii. Iar tu, părinte și tu, tovarășe, ești din această încăpere, care se preschimbă în loc de judecată tainică.

Fascinată, femeia se supuse. Privea zăpăcită pe altar cele două coroane de studeliță, fără a-i trece măcar prin gând, nenorocitei, că ele fuseseră podoaba de nuntă a fiicei sale și a bărbatului Frosei.

Călugărul și Gurguli dispăruseră.

— Femeie, urmă Moșneagul de la Munte, ai pricinit mari nenorociri. Dacă ai fi fost altfel, bărbatu-tău ar fi trăit, mare *celnic* între celnici, cinstit printre oamenii cinstiți. Pentru că te-a luat a fost în deajuns pedepsit, el care nesocotise învățământul din Carte și călcase cuvântul neamului nostru: «Să nu iei pe fata străinului»... Ce ai de spus?

Talia se ridică ca și cum ar fi fost mușcată de un șarpe :

— Dar tu, pentru ce vrei să mă judeci ? Cine ești, tu, bătrânule ?

— Cine sânt ? Sânt acela care s'a judecat pe el însuși, care s'a judecat și s'a osândit : acela care, înșelat de strămoșii tăi, unealtă de ucis a lor, a lovit o victimă nobilă, desemnată pumnalului său de către grecul ce înșeală și amăgește !... Și câți fii ai popoului meu n'au fost amăgiți și înșelați de fiii popoului tău !

— Fie-ți milă de mine, te rog, moșule !

— Aci nu încap milă !... Uite, și nu mă mai întreba dacă a fost împinsă la fărădelege de către un grec, uite mie, îndeplinitorul gândului infam conceput de dânsul, nu mi-a fost milă de această mână criminală.

Și cu mâna stângă clătină bățul în vârful căruia se găsea mâna dreaptă uscată, întinzând bontul de la care lipsea.

Femeia căzu în genunchi.

— Ridică-te, zise judecătorul ipogeelor, ridică-te, uită-te la mine și ascultă.

Ca ipnotizată Talia se supuse iarăși.

— Dacă ai fi fost alt-fel, femeie, cuvântul schimbat între Mitri Samota și Toma Strâmbu ar fi fost ținut în ciuda originii tale ; fiica ta desnădăjduită n'ar fi fugit acum după un pământ dușman ; n'ar fi fost ură și răsbunări între oameni de acelaș neam făcuți a se ajuta... Ce ai de răspuns ?

— Indurare ! îndurare ! șopti Talia.

— Desfrîu și rușine, iată ce ai adus în Pindul ro-

mănesc. Sub acoperișul casei soțului tău, te-ai dat unui Xenofon Iorgandopolo.

Ca trezită din somn, Talia se repezi asupra Moșneagului cu pumnii strânși :

— A, tâlharule !

Bătrânul nu clipi din ochi, nici nu făcu cea mai mică mișcare de a da îndărăt.

Femeia își lăsă pumnii în jos.

— Da, tâlhar, bine ai zis, răspunse cu o liniște măreață. Și vezi bine că tâlharii trebuie să se facă apărătorii apucăturilor bune, vieții cinstite, căci, s'o știi, noi sântem cei cari ia seamă unei societăți bolnave: îndeplinim lipsurile legeri... Am dat voie, află-o, am îngăduit să fie pedepsită familia Samota, pentru că tatăl logodnicului fiicei tale a făcut rău fiicei tale nevinovate; pentru că, lângă trupul tău înghețat de moarte doi armâni ar fi putut încă să se ție de cuvântul dat; pentru că am voit să dau două pilde; una pentru paza legământului făcut, cea-l-altă pentru paza credinței dintre soți. Mitri Samota, dacă ar fi fost un român nestrămutat așa cum au fost bunicul său și strămoșu-său pe cari i-am cunoscut, ar fi spus bărbatului tău: «Sugrumă pe femeia necinstită, pe căteaua care s'a dat câinelui, pentru ca fiica ta care nu s'a născut din necinste să mai poată fi femeia fiului meu... Și dacă îți trebuie un ajutor pentru îndeplinirea sartei, iată-mă eu !...» Pedeapsa de care te-ai făcut vrednică atunci, o vei primi astăzi; te vei fi folosit numai de o lungă amânare. Pe orfanii tăi îi adoptez eu, și, după mine, va fi cine să vegheze asupra lor.

Bătrânul se sculase în picioare. Incheeturile îi trosniră; își recăpătase statul de odinioară, înalt și drept.

— Talia Diamandopolo, te osândesc la moarte... Fă-ți rugăciunea! Și tu, părinte, vino de vezi de mântuirea sufletului ei.

Părintele Isaia se arată cu un patrafir negru și pronunță formula pentru deslegarea păcatelor.

Moșneagul de la Munte căzuse pe mormanul de lână.

— Gata? întrebă.

— Gata, stăpâne.

— Acum ți-e rândul, Gurguli!... fără vărsare de sânge!

Centenarul își acoperi fața cu un căpătâiu al cergei sale. Călugărul îngenunchiă și mormăi rugăciunea morților.

Iar Gurguli, mereu nepăsător, scoase un laț din cingătoare și sugrumă pe osândita, aproape moartă de groază și de spaimă și ai cărei dinți nu se mai descleștaseră de când, pentru a doua oară, implorase: Indurare! indurare!

Cadavrul fu apoi coborât, iar Gurguli îl azvârli într'o răpă zicând:

— Iacă trupul ei să scape câți-va miei de dinții lupilor și câte-va păsărele de ghiarele vulturilor.

Iar Salamură, care se luase după el, pufni de răs:

— Poftă bună, jupânilor corbi și lupi! Masa e gata.

.....
Peste câte-va minute luminile se stinseseră în camera vistieriei, a cărei intrare era astupată de bolovanul cu resorturi. Moșneagul de la Munte, coborât cu frînghii, fusese așezat iarăși la locul său obișnuit, în partea de jos a peșterei, lângă pâinea pe care o făcâmerica în găleata de lemn în care se mulgeau caprele, lângă focul ce depărta dihaniile.

Pentru multă vreme, cădea iarăși în tăcerea-i de speriat, cufundat în gânduri asupra vieții sale seculare și asupra neamului său de două ori milenar, și fiind lângă el, înfiptă în vârful bățului, mâna justiției, care prezidase la cununia unei fete și la sugrumarea mamei sale.

PARTEA III

H A I D U C I I

CAP. I

Dacă Dumnezeu s'ar coborî pe pământ...

Vom împrumuta de la d-l Frantz Funck-Brentano cele d'întâiu rânduri din însemnata sa lucrare asupra *Haiducilor* (Paris, Hachette éditeur, 1904):

«Să nu se confunde un haiduc cu un hoț, un bandit cu un ucigaș ordinar. Să ne ocupăm de ucigași și de hoți n'ar fi de nici un folos. Viața haiducilor însă este interesantă: și-a avut importanța ei în istoria tuturilor popoarelor.

«Haiducii jefuesc cu arma în mână, pe față. Formează un Stat în Stat, o societate care își are organizația ei deosebită și care trăește în dușmănie decla-

rată în sânul unei societăți vrăjmașe. Se va vedea că, alătura de ființe lacome și crude, au fost printre dâșii eroi, aproape oameni mari : Roger de Flor, care s'a făcut Cesar al Constantinopolului, Rodrigue de Villandrando și Archipreotul, căpitani al căror renume stă în cumpănă cu al lui Du Guesclin. Pirații au fost cât p'aci să dea America Franței : Mandrin, spirit exaltat, cu aspirațiuni generoase, a visat să stabilească domnia dreptății și a egalității prin puterea carabinei sale».

D-l Funck-Brentano merge până a spune, sau mai-mai, că haiducia a făcut Franța. Pentru a se apăra de haiduci s'au întocmit senioriile, s'au format orașele și poporul a ajutat creșterea puterii regale.

Și dacă autorul acestei frumoase cărți, în loc de a se închide în hotarele țării sale, ș'ar fi întins privirea dincolo de Alpi și de Pirinei, ne-ar fi arătat neapărat, în Italia și în Spania, puterea uriașă a lui Napoleon ținută pe loc de niște cete de haiduci patrioți, al căror tip mai popular a rămas Fra Diavolo.

Totul a degenerat.

Țări ca Franța, Anglia, Germania, în care s'au înmulțit mijloacele unei administrațiuni precise și strașnice, nu mai știu acum ce e un haiduc de codru.

Italia și Spania, ca și regatul României de alt-fel, sânt pe cale a o uita. Incă o meserie dusă, stricată, ajunsă de răs în Occident, — ajunsă de răs, stricată, dusă în România, această țară care mai că nu e orientală de cât geograficește.... și în pledoariile d-lui Poincaré.

De sigur, poliția nu stă cu mâinile încrucișate în București și nu-i lipsesc nici delictе de înfrânat, nici crime de pedepsit; însă, în urâciunea sau chiar în

grozăvia lor, acestea sânt lucruri de rând, clienții ordinari ai tribunalelor noastre și oaspeții închisorilor noastre sânt lipsiți cu desăvîrșire de prestigiu; faptele diverse din ziarele noastre nu ne mai înfățișează de cât o canalie fără glorie și niște isprăvi fără măreție; a trebuit dibăcia unui Ioan Th. Florescu pentru a scăpăra scânteii din piatra seacă; vârsta eroică a trecut, — căci un Mărunțelu sau un Ion Pipa «uci-gașul cârciumarilor», n'ar putea fi puși alături de Corbea, de un Ghiță Cătănuță, semi-legendari, ale căror vitejii nebune erau cântate de un lăutar epic ca răposatul Petrea Crețul Șolcan brăileanul și cari au scăpat de uitare, mulțumită lui G. Dem. Theodorescu. Cel din urmă, care, de departe, semăna cu acest tip, a fost Liczinsky.

Și neapărat, această meserie, dusă, stricată, ajunsă de răs, trebuie să fi fost frumoasă, aproape sublimă, în tot cazul superioară multor altora, de vreme ce, în timpul războiului de o sută de ani, în acel secol întunecos când Franța era o pradă pentru soldați de o parte, pentru haiduci de cea-laltă, englezul Talbot a putut să spuie fără a fi desmințit: «Dacă Dumnezeu s'ar coborî pe pământ, s'ar face haiduc».

Însă Pîndul de la începutul veacului al XX-lea poate să mai aibă încă cete organizate cu un comandament regulat; însă în acea Macedonie anarhică, în care, sub privirile încurajatoare ale Europei, bulgarii din principat au ațâțat nestingheriți răscoala, odiseea unui Cartouche sau a unui Mandrin armân, mai poate încă să-și desfășure peripețiile; însă un Moșneag de la Munte, emul al Șeikului Hașișinilor, care, sub aceeași po-reclă, a izbit închipuirea popoarelor în veacul al XIII-lea, mai poate încă să troneze pe Vasilița, ca un

adevărat Rege al Munților, ascultat de bande ca a lui Garelia, — și câți alți Garelia, recunosc înalta lui jurisdicțiune!

Haiducul!... dar de când lumea e lume, povestea lui și numai povestea lui vrea să o auză copiii cei mici ca și cei mari, numească-se el Cacus, sau Barbă-Albastră, sau Mina, sau Radu Anghel. Ce citește poporul de pe la mahala în București? Povești de haiduci. Printre două zeci și trei de cărți, înșirate de un colportor pe bulevardul Academiei, am numărat șaptespre zece numai despre haiduci. Ne mai aducem aminte de Caragea, din pricina lui Jianu, pentru rolul ce a jucat acest Domn în aventurile unui haiduc. De altfel *Odiseea* însă-și ce alt este de cât un basm de pirați?

Și, la urma urmelor, basmele acelea prețuesc mai mult de cât un roman modern, al cărui erou e un pungaș elegant până la exces; Garelia cel puțin nu lucrează pe ascuns, el are mentalitatea unui cuceritor, tot așa precum Moșneagul de la Munte are sufletul unui mistic.

Unele spirite sperioase ne vor dojeni, poate, de ce am dat un călugăr bătrânului venerabil și sinistru al cărui portret a fost făcut atât de magistral de Neyies. Vom răspunde mai întâiu invocând răpirea foarte adevărată a lui Simu Naum, un armân din Pind, stabilit acum la Belgrad, o răpire în care un călugăr, afiliat al tâlharilor, a jucat rolul de mijlocitor interesat între aceștia și părinții victimei; și apoi nu cumva nu s'au mai găsit și'n alte țări membri ai unui alt cler cari răspundeau la acest tip de călugăr-haiduc?

Exemplu:

S'a văzut în Franța, sub directorat, faimoasa bandă

din Orgères, astfel numită după numele satului unde a săvârșit ultima nelegiuire. Cităm, tot după cartea d-lui Funck-Brentano :

«Numără o mie de membri, cari trăesc ca vagabonzi prin pădurile din Loiret. Capul lor poreclit Fleur-D'Epine, e negustor de piei de iepuri de casă.

«Această oștire de briganzi are un învățător, pe părintele Elouis, om în vârstă de opt-zeci și trei de ani. Ea mai are un popă, pe preotul din Pingres, patriarh octogenar, însărcinat cu căsătoriile; căci tâlharii și tâlhăroaicele se căsătoresc, iar ceremonialul nu e lipsit nici de pitoresc, nici de oare-care curtenie. Logodnicii se înfățișează înaintea preotului, purtând fiecare în mână câte un băț în loc de făclii. Preotul întreabă: «Calicule, o vrei pe golanca asta? — «Da, calicule.» — «Golanco, îl vrei pe calicul ăsta?» — «Da, calicule». Consimțământul astfel dat, se prezintă bețele întinse tinerei părechi! «Sai, golanule!» Soțul sare atunci peste cele două bețe. Însă, când vine rândul soției, ele sânt date în lături dinaintea ei și-i lasă drumul liber.

Un călugăr ca Isaia e mult mai puțin respingător de cât un preot din Pingres, precum și haiducii noștri din Pind, cari se silesc pe cât e cu putință să impună umanitatea cu îndeplinirea meseriei lor, sânt cu mult mai nobili, mai cavaleresti, de cât acei demoni de tâlhari (chauffeurs) cari, atacând o casă, locuința vr'unui arendaș, un castel, pentru a afla unde stăpânul casei și-a ascuns banii, îi frigeau tălpile picioarelor la un foc mare și, pentru a-i face arsura mai usturătoare, le stropeau cu rachiu, le presărau cu piper, le ciopârteau cu cuțitul, le crestau cu briceagul.

Dacă Garelia ne-ar auzi, ar striga, în indignarea lui în contra acestor monstri: «A! de ce n'am fost pe acolo eu cu voinicii mei!

CAP. II

Pentru ce Garelia apucă muntele

Am prezentat pe Garelia, care avea de sigur dreptul de a purta la piept imaginea de argint suflată cu aur a tâlharului cel bun pe cruce; am descris frumusețea-i de bărbat în floarea vârstei, mlădios ca un resort, cu fața arămie, cu trăsurile fine și tot de odată energice, cu admirabilii ochi limpezi și curați.

Cum putuse un asemenea om să apuce muntele?

Numai și numai pentru că un episcop grec îi făcuse un rău, și încă ce rău!

Iată pe scurt trista istorie. Ea îndreptățește în deajuns nevoia de a se înființa un episcopat românesc în Macedonia.

Din timpuri străvechi episcopii greci și-au însușit dreptul de a lua o dare de la toți capii de familie din eparhia lor, fără deosebire de naționalitate.

Fiindcă nu poate fi vorba de un impozit de stat, bunul simț cel mai simplu arată că o asemenea contribuțiune trebuie să se dea de bună voie; cu toate acestea, până mai în anii din urmă, perceperea acestor taxe se făcea în niște condițiuni cu totul odioase, de vreme ce brațul secular, adică jandarmul turc, intervenea în favoarea dinarului lui Caiafa.

Apostol Mărgărit a fost cel d'întăiu care a spus românilor destul de tare pentru a fi ascultat de către

cei cu mai multă independență de caracter, de către cei mai patrioți: «Nu mai plătiți nimic episcopului grec, căci el nu se poate întemeia pe nici un firman. Nu cumva bulgarii îi plătesc ceva? Când vom avea un episcop al nostru și pentru noi, atunci da! Până atunci, odată, ce v'ați plătit birul către Stat, odată ce ati dat lui Căsar ce este al lui Căsar, nu mai sunteți datori nimărui nimic, căci Dumnezeu nu v'a făcut români pentru ca să îngrășați pe greci!»

Mai ales în Pind, cavașii lacomului prelat străin, care își dă silințe să desnaționalizeze pe români prin biserică și prin școlă, nu mai îndrăsnesc nici măcar să calce în comunele românești, lipsindu-le acuma ajutorul jandarmului turc.

Să ne întoarcem la Garelia.

Era păstor în Gridali, satul familiei Strâmbu. Părinții săi îl lăsaseră orfan de timpuriu. Și ca păstor, în tocmai ca bătrânul Simu, avea, nici mai mult nici mai puțin, 120 de lei simbrie pe an și hrana sa cumpătată, pâine și lăpturi.

Pe când era încă tânăr de tot luase de nevastă o fată săracă ca și dânsul, însă harnică și care n'avea pereche la tors, la țesut, la vopsit și la împletit.

Aci e locul să spunem că, în Pind, industria femeii ajută la buna stare a familiei, tot atât dacă nu și mai mult ca munca bărbatului.

Sculându-se, vara, în zori de zi, iar iarna cu mai multe ceasuri înainte de răsăritul soarelui, aceste femei vrednice lucrează pentru albanezi stofa neagră linsă pe dinafară, păroasă pe dinăuntru, din cari aceștia își fac șurteicile, pentru grecii din Tesalia și Epir velințele și veșmintele, pentru femeilem usulmane din

Macedonia felurite cusături, horbote și mai cu seamă ciorapii implețiți cu o măestrie neîntrecută.

De aceea, dacă un băiat e dorit înainte de toate pentru dăinuirea neamului, fetele sunt primite ca trebuincioase pentru bună starea lui: până la măritiș vor lucra pentru părinți, înainte de a lucra pentru bărbații lor, mici albine din stupul muncitor.

Astfel Garelia se însurase pentru că era tânăr, pentru că era sărac, pentru că era român și pentru că celibatul în țara lui e privit ca o monstruozitate. Și era cu atât mai fericit de a se fi căsătorit, cu cât își iubea și își stima nevasta.

Inceputul e totdeauna greu pentru o căsnicie de această seamă.

Fusul se învârtea, suveica aluneca, acul alerga, dar cheltuelile înjghebării casei lor nu fuseseră încă scoase.

Perceptorii episcopului grec veniseră de mai multe ori în sat și la casa lui Garelia, și, fără vr'un gând de împotrivire, ci numai pentru că nu avea, fuseseră rugați să mai aștepte; mereu veneau într'un ceas rău: acum era în lipsă pentru că plătise taxa de răscumpărare din serviciul militar; o altă dată taxa pentru drumuri și șosele, aceste dări înaintea căroră, vai! un *picurar* este egalul unui *celnic*.

Și când se înfățișară pentru cea din urmă oară, însoțiți de jandarmul turc, Garelia era acasă, pentru că nevastă-sa sta să nască: era prinsă de acele dureri sfinte, răscumpărarea păcatului mamei noastre Eva, căroră sunt de o potrivă supuse regine și păstorite.

Unul din cavașii episcopului era grec, cel-lalt turc. Și, firește, cel care s'a arătat fără milă, a fost grecul.

— Ești dator atâta; ai să plătești odată ori ba?

— Nu plătesc astăzi, pentru că n'am bani. Sfinția sa episcopul e destul de bogat ca să mai aștepte contribuția mea și chiar să se lipsească de ea. Nevastă-mea stă să nască și....

Garelia n'avu vreme să isprăvească vorba. Se petrecu acest lucru nepomenit: cavasul grec, pe care nu'l însoți nici tovarășul său musulman, nici jandar-mul turc—Allah să aibe îndurare pentru mila lor — cavasul grec deschise repede ușa, străbătu în iatacul femeii în dureri, asistată de sărmana sa mamă.

Smulse învelitoarea care încălzea și-acoperea șelele îndurerate; înhăță și scutecile cari așteptau pe prunc ca și Isus în iesle înainte de sosirea păstorilor milostivi și a bogaților Crai de la Răsărit. Da, făcu astfel infamul aprod al episcopului grec; apoi, cu obrăznicie:

— Acum, mi-am luat amanetul, ai să fii nevoit să plătești!

Cu o liniște ne mai pomenită, însă cu notele cele mai de jos ale vocii omenești, cari par'că ies din ră-runchi, Garelia răspunse nemernicului:

— Grecule, pe trupul zdrobit al Domnului nostru Isus Hristos, lasă jos ce ai luat, căci, de unde nu, te vei căi!

— Mi-am luat amanetul, suntem trei: încearcă nu-mai să mile iei înapoi.

Și se îndreptă spre ușă.

Garelia trase atunci cuțitul și i-l înfipse până la mâner în umeri.

La țipătul grecului, cei doi tovarăși ai săi aler-gară și legară cot la cot pe soțul ultragiăt, care nu făcu nici o împotrivire.

— Rămâi cu bine, nevastă! rămâi cu bine, mamă

Însă jandarmul turc, înainte de a lua pe ucigaș, aruncă învelitoarea asupra lăuzei, întorcându-și fața și puse scutecile pe picioarele nenorocitei care leșinase, pe când muma, palidă ca un cadavru, se ruga încet în genunchi.

A doua zi, un vecin veni de spuse lui Garelia, în închisoare, că nevastă-sa murise, născând un copil mort.

A treia zi Garelia fugi.

Și Garelia se făcu haiduc.

Și în curând Garelia, voinicul voinicilor, ajunse căpitan de haiduci.

CAP. III

Episcopul grec și preotul român.

Intr'o Duminică la câți-va ani după tragicul eveniment ce am povestit, într'una din cele trei biserici ale unei comune din Pind, o mare mulțime de buni creștini se îmbulzeau la slujbă.

Cu toate astea era numai o Duminică ca și cele-lalte.

De ce atunci această asurzitoare și triumfală tragere de clopote? De ce atâtea lumânări aprinse înaintea sfințelor icoane? De ce toate aceste ghirlande de flori de câmp din acelea cari n'au fost atinse de arta grădinarului, a unui Rothan neastâmpărat față cu lucrul mâinilor lui Dumnezeu? Pentru ce toți sînt în veștminte de sărbătoare? Pentru ce bucurie e în privirile tutulora? Pentru ce acest avânt unanim d'a striga: *Doamne miluește?*

Tocmai pentru că sub această boltă bine-cuvântată se cântă *Doamne miluește* în loc de *Kirie eleison*.

Numai preotul are o atitudine care lasă să se întrezărească o oare-care neliniște, o oare-care sfială; e foarte palid; o tremurătură ușoară în voce îi trădează turburarea. S'ar fi crezut că și-a înmormântat de curând pe fiu-său sau pe fică-sa, pe când nu înmormântase de cât liturghia în limba greacă.

Căci taina bucuriei turmei e totdeauna taina neliniștei păstorului.

După citirea evangheliei, preotul întrerupe slujba și stă înaintea ușei împărătești.

Și de aci, cu glas șovăitor la început, dar care încetul cu încetul se întărește până a sfârși într'un mare avânt de credință și de patriotism, ținu această mică cuvântare :

Frați creștini, frați români,

O sentință nemiloasă m'a izbit, o știți.

Sfinția Sa episcopul din G. mi-a ridicat toate drepturile bisericești, m'a alungat din turma drept-credincioșilor. Scrisoarea prin care mă oprește de la ori-ce serviciu religios a fost citită în biserici de foștii mei frați întru Hristos. N'am să vă amintesc ce a urmat; insultelor și loviturilor eu opun ertarea.

Păcatul neertat care a adus pe capul meu osânda, îl săvârșesc acum iarăși înaintea voastră; la el vă fac părtași și pe voi... fie ca înaintea lui Dumnezeu, marele nostru judecător, să ne înfățișăm numai cu acest păcat!

Astăzi, frați români, ascultați, și veți asculta mereu de aci înainte, sfânta liturghie în limba românească, iar nu într'o limbă străină, într'o limbă moartă, care nu e nici măcar greceasca ce o înțeleg unii dintre voi.

Și pentru ce oare vorba românească să fie alungată de aicea? E graiul unui popor care ține la legea or-

todoxă. Același simbol pe care-l spuneam pe grecește, îl spui și-l voi spune mereu în limba ce ne-a fost lăsată de la Dumnezeu; astfel va putea fi înțeles și de femeia care nu știe de loc carte și de cel mai mic dintre copiii noștri. Și numai acum veți putea spune că vă rugați cu adevărat, așa cum vrea Domnul nostru Isus Hristos, adică cu duhul și cu adevărul.

«Mergeți și propoveduiți evanghelia» a spus Mântuitorul nostru ucenicilor săi; iar Sfântul Duh le-a dat darul limbilor, pentru ca să poată duce pretutindeni cuvântul de viață. Nu cumva a fost spusă în grecește pentru întâiași dată sublima rugăciune «Tatăl nostru carele ești în ceruri?» Apostolul Pavel a predicat grecește înaintea areopagului, pentru că se adresa la greci; însă dacă apostolul păgânilor ar fi vizitat pe străbunii noștri afundați în întunericul păgânismului, nu în grecește le-ar fi dat buna veste. De aceea eu, cea din urmă dintre cele din urmă slugi ale lui Dumnezeu, chem în ajutor pe acest Dumnezeu în limba românească, pentru că mi îndreptez cuvântul către el în numele unei comunități românești.

Nu cum-va chivotul sfânt e profanat, nu cum-va catapeteazma se rupe, nu cum-va tămâia jertfelnicului are să se piarză în vânturile deșertului, pentru că zicem «Tatăl nostru carele ești în ceruri», în loc de *Pater imon o en tis uranis?*

Om de puțină credință, iată de ce tremuram până mai adineaori! iată de ce o neliniște chinuitoare îmi strângea inima! iată de ce am fost cât p'aci să mă îndoesc că hotărârea mea ar fi bună... Dar nu, am să mai îndrăznesc să aduc jertfă pe altar.

In potriua anatemei care mă izbește fac apel la Dum-

nezeu, amintindu-mi de preceptul evanghelic «Binecuvântați pe cei ce vă blestemă!»

Căci astăzi rugăciunea mea e mai plăcută lui Dumnezeu; căci o turmă mai numeroasă s'a strâns în jurul păstorului ei; căci, de aci înainte veți voi cu toții să fiți mai cu adevărat creștini, pentru a fi mai cu adevărat români; căci, afirmându-vă credința, vă afirmați și naționalitatea.

Lăsați-mă deci să salut ziua în care un episcop român, frate venerat al S. S. patriarhului ecumenic, va putea hirotonisi preoți români pentru nevoile sufletești ale parohiilor noastre sufletești. Lăsați-mă să salut ziua când va fi ruptă, împreună cu cele care au mai izbit și pe alți preoți vinovați de păcatul meu și de nici unul altul, sentința deșartă care n'are să mă mai facă să tremur.

Lăsați-mă să salut ziua în care limba, ce dincolo de Dunăre servește la înălțarea sufletului a mii de drept-credincioși, are să repete laudele Domnului în această țară frățească. Amin!

Femeile plâneau, bărbații erau duși pe gânduri ascultându'i predica.

Iată ce se petrecuse:

Acest preot, un excelent preot, fiind-că, după cererea părinților, botezase pe un copil în limba românească, fu pârât autorității bisericesti.

Episcopul îl chemă să se înfățișeze înaintea lui și-l dojeni aspru, înfuriindu-se până a-l înjura, somându-l a lua angajamentul în scris de a nu mai întrebuița, pentru îndeplinirea ministerului său, o altă limbă de cât limba greacă, «de oare-ce Dumnezeu n'ar fi înțelegând limba armânească».

Preotul nu vru să se lege la aceasta nici chiar cu cuvântul și de aceea fu oprit d'a mai sluji până ce n'o face act de supunere oarbă.

Încurajat însă foarte călduros de către partidul adevărat românesc din comuna sa, care pusese stăpânire cu forța pe una din cele trei biserici ale comunei, ceea-ce dedese loc la certuri, ba chiar și la încăerări sângeroase cu partidul grecoman, preotul îndrăzni să facă slujba, de altfel fără tămbălău, în limba română. De astădată episcopul aruncă asupra bietului popă anatema bisericească. Grecomanii se năpustiră asupra preotului răsvrătit care a fost huiduit, batjocorit, ocărât, ba chiar urmărit cu pietre pe drum, după îndemnul dascălului grec.

Și atunci, susținut de patrioții români, se hotărâ să facă slujba cu pompă mare, așa cum l'am văzut, înaintea a o mulțime de drept-credincioși, cari îl primiseră ca păstor.

Cât pentru țidula de excomunicare, n'ar fi poate fără interes să-i dăm pe scurt textul:

«... Să moștenească anatema noastră îngrozitoare, făcută de Noi, în biserica noastră episcopală, îmbrăcat în odăjdiile Noastre și ținând în mână o lumânare neagră aprinsă, care lumânare se va stinge după ce vom fi isprăvit anatema, așa, cum e regula când se face afurisenia !

«Și blestemul cuprins în aceasta sună astfel: Fostul preot X, scos din rândurile preoților, caterisit, să fie bătut de Dumnezeu și în corpul lui și în sufletul lui. Să se isbească de piedica nevăzută și să cadă; ograda să-i fie goală și casa pustie; Dumnezeu să trimită peste capul lui pe Cel rău; să nu fie pus în rândul celor aleși, iar numele său să fie șters din cartea

vieței. Copiii săi să rămâie fără tată, iar femeia lui văduvă; să fugă de sub coperământul casei sale; averea să-i fie luată de dușmani! Străinii să-i nimească rodul muncii sale; credincioșii să nu-i dea apă și foc; neamul lui să se stingă, iar amintirea lui să fie ștearsă de pe fața pământului. Să aibă parte numai de vânt, de zăpadă, de furtună și de trăsnet. Să rămâie vecinic între Iuda și Arius, în valea chinurilor.

«De trei ori, blestem, blestem, blestem pe capul lui! Blestem în numele celor trei-sute și opt-sprezece sfinți Părinți! În numele soborului din Nicea, blestem».

Și această țidulă fu semnată tocmai de episcopul grec, al cărui cavas, pentru perceperea dinarului lui Caiafa, smulgea învelitoarea lăuzelor și scutecile pruncilor.

CAP. IV

Oamenii corturilor.

N'am putea spune ce era la început tovarășii lui Garelia, fără oare-cari explicațiuni premergătoare.

În această Macedonie, a cărei cartă etnică e mai împetrițată de cât albumul de mostre al unui fabricant de mătăsuri; în care pribegirile popoarelor, fie de bună voie, fie prin năvăliri, au asvârlit ne spus de multe elemente eterogene; în care turcul ar fi trebuit născocit, dacă n'ar fi existat, ca singurul mijloc pentru mult timp încă de a împăca atâția rivali cari nu visează de cât a se desființa unul pe altul;

în această țară ciudată în care înflorește măgul desbinării Europei și care suferă nu de *răul* ce i-ar dori Turcia, ci de *binele* ce se prefac că-i voesc Puterile ca și când fie-care din ele n'ar fi având pe asupriții săi, — e de prisos a-i arăta dreptăței cancelariilor, a căror filantropie e totdeauna un articol de exportatiune, — în Macedonia deci, în afară de aceste trei lucruri: sentimentul naționalității, limba și religia, nimic nu diferă mai mult de un român de cât un alt român. Deosebirea este mult mai mică între un Moldovean și un Oltean, bunioară, din punctul de vedere al obiceiurilor și al felului de traiu.

Pentru armâni, felul de a trăi nu e nici măcar subordonat condițiunilor geografice.

Vom avea puțin de vorbit — mai la vale — de aceia cari sânt statorniciți în orașe și orașele unde se află în fruntea comerciului și a industriei. Însă printre românii de la Pind cari se îndeletnicesc mai cu osebite cu creșterea vitelor — căci chiar în regiunile prielnice cerealelor, românul lasă agricultura pe seama turcului și slavului — trebuie de osebit trei categorii. Mai întâiu armânii cari locuesc tot anul în comunele lor, apoi aceia cari petrec numai vara în comunele lor emigrând grămadă cealaltă jumătate a anului în zona temperată fie dincoace, fie dincolo de graniță și, în fine, aceia cari n'au de loc sate, cari n'au dormit nici odată subt un acoperiș, acei păstori nomazi cari trăesc în cörturi, aproape tot atât de liberi ca și arabii din deșert, având un Dumnezeu, dar nu și un stăpân, un foc, dar nu și un loc, răspunzând, când sânt întrebați «De unde ești»? «Sânt din ai Cutăruia», după numele căpeteniei tribului lor.

Acest *celnic* de nomazi nu e nici de cum un fel de

suzeran feudal ; mai de grabă ar fi administratorul și totdeodată cel mai mare acționar al unei cooperative, un *primus inter pares*, membrul cel mai bogat al unei asociații de cinci-zeci sau o sută de familii, plătin-du-î fie-care din ele o dare proporțională pentru arendarea pășunelor indispensabile, la mează noapte sau la miază-zi, la răsărit sau la apus, lăsând *celnicului* inițiativa strămutărilor, părăsind cutare zonă când iarba începe să se rărească, urmându-l de la munte la câmpie, de la marea Egee la marea Ionică, după cum oile și caii găesc aici sau colea un nutreț înbelșugat.

Fărșeroții — așa se chiamă aceștia — se deosibesc la prima vedere de cei-l'alți armâni păstori, nu numai prin oare-cari diferențe de port (fără ca pentru aceasta costumele lor să fie mai puțin confortabile și mai puțin curate) ci mai cu seamă prin accentul particular al graiului lor.

Nu doar că vorbesc un alt dialect, însă rîrîe și lungesc unele vocale. Bărbații au o mândrie sălbatică, sentimental demnității e foarte susceptibil la ei, iar ce am spus despre femeile armâne în deobște în privința curățeniei moravurilor, la femeile lor ajunge culmea.

Așa dar ei trăesc în corturi de pîslă ; cel mult iarna, își fac niște colibe provizorii de lemne acoperite cu iarbă. Și femeile lor nu stau cu mâinile în poală : pentru a se învărti, a bate și a alerga, fusul, războiul și acul n'au nevoie de adăpostul frumoaselor case din Șopote sau Avdela ; industria casnică, atât pentru obiectele trebuincioase casei și îmbrăcămîntei cât și pentru obiectele de vânzare, este tot atât de activă sub cort ca și sub chereșteaua grosolană. Bărbații cari nu în-

grijesc de turme, fac pe cărașii cu catării lor și, dupe ce au isprăvit transporturile, știu să regăsească tribul rătăcitor cu instinctul porumbeilor călători. Și nu e vorba de câte-va sute de indivizi cari duc astfel de traiu. Avem subt ochi o statistică scrupuloasă care evaluează la 57,000 numărul Fărșeroților.

Cititorul s'ar înșela foarte mult dacă ar crede că acești nomazi sânt niște paria disprețuiți. Sânt oameni cinstiți și sânt foarte considerați, de și Padișahul n'a văzut niciodată culoarea banului lor, de oare-ce, cu toată buna lor stare, nu sunt supuși la nici un fel de impozit.

Și cu toate astea, pentru unii dintre ei nu e de ajuns această libertate, această existență aventuroasă; atunci se fac haiduci, mai mult pentru pericole de cât pentru câștig. Dacă ai întreba pe un Despali, pe un Cianaca, pe un Gurguli — câteși trei Fărșeroți — de ce, ei cari și-au petrecut copilăria și tinerețea sub cortul nomazilor, au părăsit tribul rătăcitor pentru a se răscula în contra societăței care-i lasă să trăiască în pace alătura cu dânsa, în contra legii care n'avea cunoștința de ei, n'ar putea de sigur să învoace motivele patetice ale unui Garelia.

Despali ți-ar răspunde: «Eram prea urât ca să fac alt-ceva; care tată mi-ar fi dat mie pe fică-sa de nevastă?»

Cianaca ți-ar fi vorbit de o boală care a făcut să-i piară puținele oi ce avea. Gurguli, veteranul ce-tei, și-ar fi adus poate aminte că în 1878, întâmplarea făcându-l să fie față la o ciocnire între partizanii greci și bașibuzuci, voise să se amestece și el pentru că-i miroșise a praf de pușcă, și, luând arma unui mort, a tras cu pușca pentru grecii pe cari-ii ura în contra

albanezilor cari îi erau mai mult simpatici. Și povestea lui este și povestea acelor haiduci armâni cari, în 1903, și-au vărsat sângele nu alături, ci în fruntea insurgenților bulgari pe cari îi disprețuiau.

Le plăcea și cătau aventuri.

Adevărul, pentru Despali, pentru Cianaca, pentru Gurguli, e că, în lipsa cutărei împrejurări, o altă împrejurare oare-care ar fi făcut din ei ce erau: niște haiduci din vocațiune cari își însușeau cuvântul lui Talbot: «dacă Dumnezeu s'ar coborî pe pământ, s'ar face haiduc».

Și nu erau din acei haiduci intermitenți, cum sunt unii, cari se întorc fie la ogoarele lor, fie la corturile lor, după câte-va expedițiuni rodnice, ca un cărăuș după ce și-a împlinit un contract de transport, cu gândul de a-și întrebuița câștigul cinstit și cu minte.

Nu, ideea de «a-și face un căpătâiu» nici prin gând nu le trecea. Voiau să moară bărbătește într'o ciocnire oare-care, în vr'una din acele goane în care vînatul se apără, atacat în față și li se părea foarte logic, foarte legitim, ca jandarmul, dacă va fi mai tare, să le taie capul pentru a căpăta premiul pus pe el.

Jandarmul... Dar câți Gurguli, câți Cianaca, câți Despali sînt, în momentul acesta, angajați în acea jandarmerie reorganizată din Macedonia în care sînt admiși creștini, pentru a cărei înființare s'au scris atâtea volume de note diplomatice. Și Fărșeroții vor excela în această meserie care le va da, cu învoirea guvernului, aceleași emoțiuni de vînătoare de oameni, atât e de adevărat că între un haiduc și un aga e deosebire numai prin galonul pus pe mâneca hainei unuia. De o parte și de cea-l'altă, e aceeași

existență agitată, schimbăcioasă, periculoasă, zbuciumată și adesea nespuse de încântătoare. Pentru acest fel de jandarm — o, nu-și petrece vremea ca jandarmul francez, împărțind chemări de rezerviști! — viața e o aventură tot atât de riscată, de pasionantă ca și a unui tâlhar. «Apucă din nou muntele» el însuși pentru a urmări pe fostul său tovarăș.

Banda lui Garelia, am spus-o, mai numără și alți haiduci de cât aceia pe care i-am prezentat individual, cea mai mare parte dintre ei Farșeroți, toți armâni, afară doar poate numai de unul care nu știa bine ce era, acel ținău de Salamura, care purta, pe brațul stâng, un tatuagiu straniu reprezentând un munte de asupra căruia stă o coroană regală.

— Astea sânt titlurile mele de noblețe, zicea dânsul: s'o găsi cine-va care să mă ducă iarăși în palatul tatălui meu... E, e, las că e bun tatuagiul; pe lângă că nu se șterge, nici nu se rătăcește ca o hârtie; e vârat bine în carne. Pot să-mi pierd chimirul cu tot ce am în el, însă nu sânt așa de zăpăcit în cât să-mi las pielea unde-va!

Și râdeau toți de aceste prostii ale pălăvatecului, care ar fi făcut și pe proorocul Eremia să râză. Iar glumele îndrăznețe cu cari își presăra vorbirea, nu prea aveau trecere.

— Trâncânești, îi spuneau haiducii, ca un matroz grec care și-a petrecut viața prin cărciumele de pe la porturile mării.

Și'l trăgeau de urechi.

Căci, o repetăm, haiducii noștri sânt oameni cu deprinderi curate. Contactul continuu cu natura, frecarea de aproape cu elementele — aerul curat de pe vârurile munților, apa torentelor, focul de bivouac, pă-

mântul virgin pe care se întind pentru a dormi — toate astea înalță sufletele și le depărtează de ce e josnic și mârșav.

CAP. V

G o a n a.

Dar frecarea de aproape cu elementele, contactul continuu cu natura modifică și starea corpurilor călindu-le, schimbând în oțel curat un tuciu ordinar. Bine-înțeles că pentru asta meseria de haiduc nu e de neapărată nevoie. Exercițându-și simțurile cu metod, un păstor ca Simu le dă o pătrundere necunoscută mulțimei. Ba s'ar părea chiar că trăind într'una în aer liber și punându-și mereu în lucrare facultățile, acest păstor, ce-și aducea tare cu un lup care ar fi bun, a câștigat și simțuri adaose. Percepe sunete, mirosuri, nuanțe, cari scapă simțurilor noastre mai puțin ascuțite. Dacă un Despali aude cum umblă furnicile, un Simu vede cum crește iarba.

Iată-l, bătrânul păstor. După expediția sa la Gridali, a dat fuga la casa lui Samota. Dar vine cam de departe. A trecut un ceas de când s'a constatat dispariția lui Toli și, după o alergare fără rost și fără chibzuială, subt lumina searbădă a stelelor, toți așteaptă ziua pentru a se apuca cu rânduială să caute pe mire.

Bietul Simu nu știe nimic afară de ciuntirea cătărilor stăpânului său. Și cum a zărit de departe un cârd de oameni discutând cu aprindere, învârtește sălbaticile sale trofee strigând :

— Fiți pe pace, oameni buni! Două cozi pierdute, două găsite!

— Ce tot vorbești, moș Simu. Crezi că de asta ne arde nouă acum? răspunse aspru un unchiu al mirelui. Toli a fost răpit de haiduci!

A, cu ce groază azvârli trofee de scârboase cu părul năclăit de sânge închegat. Ca un lunatic Simu înaintează până lângă grupul de oameni, apoi, picioarele i se înmuieră, cade și, buimăcit, privește casă strălucitoare încă de lumină.

Și vorbește singur:

— D'apoi atunci? Strâmbuleștii!... Nici vorbă, rușinea cu catării ne viue de la dânșii; dar nu al de Stâmbu ne-a răpit pe Toli!... Bețivu ăla și desmățata aia n'au haiduci în buzunar. Haiducii noștri nu se uită la așa lichele și n'ar asculta de un Toma Strâmbu și de o Talia Diamandopulo... Trebuie să fie aci o taină.

Bătrânul se ridică și cu brațele întinse spre cer:

— Ah, Doamne Dumnezeule, luminează-mă cum să scap pe fiul stăpânilor mei, pe copilul pe care l-am legănat pe genunchi!

O mână a căzut pe umărul lui: e mâna lui Mitri Samota.

— Moș Simu, ajută-mă să-mi gădesc copilul.

Stăpânul și sfluga se privesc printr'o sită de lacrimi.

Apoi, recăpătându-și sângele rece printr'o încordare de voință, Mitri puse pe Simu în curent cu tot ce știe.

Îl târăște spre șopron; îi arată spărtura făcută de haiduci; îl duce de asemenea înaintea cadavrului păstorului înjunghiat, iar Simu clatină capul zicând:

— Asta e isprava lui Strâmbu, sau mai drept a lui Gavril... Ăla care a fost znopt în bătaie deunăzi a

dat cu cuțitul... Piară însă toți păstorii, cu mine în cap, numai Toli să fie scăpat!

Și zorile începură să albească cerul, când dinspre Gridali sosesc în goana cailor niște călăreți, cari se duseseră să-și facă de știre pe un alt drum de cât acela pe care apucase Simu. Și povestesc tot ce au aflat la Gridali, tot ce nu știe încă bătrânul păstor: copiii lui Strâmbu rătăcind pe drumuri, tatăl mort, mama și fiica dispărute. Să fi fost oare răpite cum fusese răpit și Toli? Ori or fi fost în înțelegere cu haiducii și s'or fi ascunzând unde-va pentru a scăpa de răzbunarea familiei Samota?...

Dar nu se poate. Cu toții conchid că grecoaica e prea bleagă, iar fata prea tânără; ce înțelegere puteau să aibă ele cu cetele de haiduci? Și apoi pentru ce oare să-și piarză vremea cu fel de fel de păreri, ba că o fi așa, ba că o fi pe dincolo? Vorba e să scape pe Toli.

Acum răsăritul cenușiu ca mărgăritarul începe să se rumenească, pe când se sting una câte una stelele ca lumânările la sfârșitul slujbei.

Două cete de oameni, peste tot vr'o patru-zeci, două tabere înarmate stau colea; de o parte, tribul lui Samota, de cealaltă tribul lui Hagi-Steriu, care a sărit în ajutorul bărbatului Vasilichiei.

De odată bătrânul Simu strigă cu voce porunci-toare:

— Nimeni să nu treacă înaintea mea! S'a bătătorit prea mult p'aici pământul de pași. Să porniți când oi striga eu: Înainte! și să vă opriți când oi striga: Stați!... De ce n'am cu mine pe câinele meu Caraman? Să meargă cine-va să mi-l aducă de la turmă. Iute, să dea fuga călare!

Simu se strecură prin spărtura șopronului. După puțin începu să bombănească: toți au trepădat p'aceia, pământul e bătut par'că s'a învîrtit hora pe el.

Cu toate astea caută, scormonește, încovoiat în două, urmând o linie dreaptă, zicându-și că răpitorii nu și-au pierdut vremea făcând ocoale la început, că, pentru a se face iute nevăzuți, au apucat negreșit spre păduricea care se întindea la vr'o două-sute de metri de acolo.

Iacă la jumătatea drumului iarba nu mai este atât de călcată de umblete. Simu s'a pus în genunchi. Deodată se ridică și strigă: Înainte!

Cele două cete se reped. La zece pași mai departe, păstorul îi oprește: Stați!

— Vino încoace, stăpâne, dar numai d-ta, zise păstorul adresându-se lui Samota.

Căci Simu a dibuit ceva. E aci un mic spațiu fără iarbă, un pământ lutos în care s'a întipărit urmele proaspete de tot de opinci bătute cu cuie, așa cum le poartă haiducii.

Și bătrânul picurar explică:

— Sânt trei... Uitați-vă la urma asta mai adâncă, mai greoaie. Omul ăsta trebuie să fi dus o greutate pe umeri; el trebuie să fi purtat pe Toli în spinare, nu încape nici o îndoială... Cei-l'alți doi umblau unul drept înainte, cel-l'alt în urmă, ceva mai la dreapta... Acum le-am dat de urmă... Stai alătura de mine, stăpâne, dar numai d-ta!

La câți-va pași de tufiș, Simu scoate un strigăt de bucurie, dar care se sfârșește într'un hohot de plâns:

— Uite! Aici au dat jos pe Toli, iată urma ghetii lui... iat-o și aci... Pasul e smucit, mai scurt, apoi mai lung. Bietul băiat a fost târât, împins... Recunosc

opinca lată a aceluia care-l purta mai adineaori; e un picior mare. Firește, acum urma e mai ușoară.

Și, întorcându-se spre cetele înarmate cu puști, spre cele două triburi nerăbdătoare, zise :

— Înainte !

Apoi adause mai îndată :

— Stați, să nu intre nimeni în pădure !

Umblă puțin plecat pe brânci ca săpătorii prin străturile cu aur. Deodată, un strigăt de uimire :

— Asta e o drăcie curată !

Și fiind-că Mitri Samota îl întrebă cu privirea :

— Două urme noi mergând în direcția opusă !... piciorul unui tânăr cu opinci și un picior de femeie, îngust, bine încălțat, una din acele ghete cu vârf ascuțit și cu toc înalt, cum am văzut pe la Vlaho-Clisura.

— Gheată cu vârf ascuțit ? Poate să fie a ticăloasei ăleia de Talia Strîmbu !

— Peste puțin ! După cele spuse de călăreții noștri, ea trebuie să fi eșit din casă mult mai târziu, când copiii îi erau în curte, ca să vădă catării cărora le tăiasem cozile...

— Frosa poate ?

— Fără dor și poate. Frosa ! Și dacă e Frosa, celalalt nu poate fi de cât Gavril... Ghicisem bine eu : Gavril a ucis pe păstorul nostru care păzea caii ; Gavril a tăiat cozile celor doi catării ai noștri. Cu asta și-a vărsat el focul care îl ardea în suflet ; cât despre răzburarea Taliei, Gavril și fata — poate chiar și mama — erau înțeleși cu haiducii. Uite, cele șase urme se cunosc aci pe ăcele de brad, care au fost mișcate din loc... Cele două grupuri s'au oprit... ghe-

tele Frosei stau în dreptul ghetelor lui Toli și cât p'aci să se atingă... apoi s'au despărțit... «Dar ce ne pasă nouă de asta acum? Dacă e vr'o socoteală de răfuit cu familia Strâmbu o vom încheia noi la vreme; acuma să găsim pe Toli!

Soarele se înalță pe cer. Înainte! Opreți! Înainte! Nu înaintau prea iute; și era de ajuns o pietricică mișcată din loc, câteva fire de iarbă mototolite pentru ca Simu să dea iar de urmă, când o perdea.

Se aflau acum într'un imaș pe care haiducii îl trecuseră cu pași largi, în linie dreaptă, Toli fiind luat în cârcă de cel mai tare haiduc.

— În sfârșit! zise bătrânul păstor, cu Caraman o să mergem mai iute!... Caraman!

Câinele veni la chemarea stăpânului său. Simu scoase din cingătoare fesul lui Toli pe care-l luase de jos.

Îl dădu lui Caraman să-l miroase, apoi, apucând câinele de cap îi aplecă botul spre pământ și repetă de două-trei ori acest îndouit manegiu. Animalul aținti atunci asupra stăpânului său o privire nu de întrebare, ci o privire care arăta că a priceput. Dădu din coadă și se repezi înainte ca un ogar care a mirosit dâra unui epure.

— Înainte! strigă Simu. Acum avem să câștigăm timpul pierdut!

Caraman nu stete la îndoială o clipă. După ce străbătu pășunea apucă pe o văgăună.

Oamenii se țineau cu greu după el; a trebuit să-i mai astâmpere iuțea.

Toți muntenii avuseră același gând:

— Mergem spre Valea-Caldă.

În zare se vedea într'adevăr creștetul uriaș care

astupa drumul, muntele Ou, acel munte care e locașul vijeliilor, al vulturilor și al haiducilor.

De odată bătrânul păstor își rechiamă câinele. Sosiseră în albia unui pârâu ale cărui maluri erau formate de nisip mărunț. Urme de pași, de tot proaspete, se desemnau aci minunat. Simu le cercetă îndelungat.

— Puteți să vă apropiați, zise în sfârșit. Acum știu destul. Uite piciorul lui Toli, uite încălțăminteaa lui nouă de tot din ziua nunței... Și acela care îl purta mai adineauri, este Despali din banda lui Garelia... Nu încapă nici o îndoială; talpa năprasnică și urâtă, cu eșitura osului, cu nodul de sub degetul cel mare de la picior ași deosebi-o între o sută, între o mie! Ce noroc că acest Despali, pocit dar tare ca un bivoli, a venit de vre-o două ori să-mi fure oi. Am putut să-l măsoz din talpă până în creștet și bine am făcut. Prin urmare, ceata lui Garelia a răpit pe Toli... Înainte, Caraman!

Și goana începu din nou și mai grabnică.

Însă toți erau îngrijați. Cu un adversar ca Garelia era să aibă de furcă; mai aveau mult de lucru pentru a scăpa pe Toli.

CAP. VI

Mut, surd și orb.

Da, era surd, era orb, era mut acela pe cari cei trei haiduci îl duceau spre necunoscut.

Aci dus în cârcă, aci împins sau târât de către unul din răpitorii săi, pe când cei-l'alți doi îl sprijini-

neau de coate, fie că era ridicat pe sus ca un lucru inert, fie că umbla poticnindu-se de pietre, Toli nu își venise încă pe deplin în fire.

Atâta știa numai confuz că era robul unei cete de haiduci, că, în toiul bucuriei, în cel mai frumos ceas al vieții sale, niște mâini aspre îl înhățaseră și-l despărțiseră silnic de tot ce iubea. Și acolo jos, o mamă și o nevestă plîngeau; și cântecele de nuntă se sfârșeau în bocete, precum visul său frumos se sfârșea într'un vis urât.

Un vis urât... de ce nu?

De-odată Toli începuse să se îndoiască de realitate... Dar dacă ar fi numai un vis urât?

Și căută să se încredințeze că așa era.

În preziua ajunului nunții mai că nu se culcase, iar în ajun nu dormise de loc.

Petrecuseră și jucaseră toată noaptea.

Cine știe dacă oboseala nu-l toropise într'un colț mai adineaori?

Această chimeră îi plăcu, o mângâie, trăi în ea; se gândi la hazul ce era să fie când o fi să se deștepte.

Ei, da, acu, când o fi să se sfârșească, avea să spue prietenilor care o să râdă pe socoteala lui:

— Măi! Dacă ați ști!... am făcut o prostie cum n'aveți idee!... Inchipuiți-vă că am adormit... Și să mă credeți, fraților, că am visat ceva nebun, ceva absurd. Mi se părea că am fost răpit de haiduci din mijlocul vostru, în toiul nunței, și că am fost dus ca un sac de grâu, cu o legătură la ochi care mă împedica de a vedea, cu un căluș la gură, care mă împedica de a striga, cu astupușuri în urechi, care mă împedica de a auzi. Zău așa! puteți să râdeți, aveți de ce!...

Pe urmă se făcea că ne am oprit și niște degete subțirele și reci — mâna unei moarte, mă trece fiori când mă gândesc — mi-au pipăit tâmplele și bărbia... Apoi am pornit iar: mi se părea că răsufliu când aerul umed al pădurei, când aerul uscat al livezilor... Zău e o prostie curată să adormi așa !... Cu toate astea nu eram beat !... Mai adineaori auzeam pe nașu-meu Mărgărit spunînd atâtea lucruri frumoase și bune; așa putea să le repet cuvînt cu cuvînt... Și din cînd în cînd trăgeam cu coada ochiului, prin ușa deschisă, în odaia unde era Vasilichia, care răspundea încet «nu» tuturilor acelora ce-i dădeau zor să mănânce și poate că mă și vedea printre gene... Nu-i așa? Spuneți-mi că am visat! Spuneți-mi-o, prietenii mei!... Așteptați, am să mă ciupestc pînă mi-o da sângele pentru a mă trezi pe deplin, de oare-ce visul urât începe iarăși.

Să se ciupească! Toli n'avea cum, brațele îi erau legate. Va să zică dar nu era un vis? Așa dar era adevărat?

Și încordându-și bicepsii, reținându-și răsufierea, tînărul făcu o sfortare așa de violentă în cât frînghiile trosniră intrîndu-i în cărnuri.

În momentul acela era dus în spinare. Deodată fu pus pe picioare și o mîna ca de fier îl scutură pentru a-i porunci să stea liniștit, ca și cum ar fi luat drept o încercare de răzvrătire acea încordare dure-roasă a mușchilor lui, care pentru Toli fusese un mijloc de a-și da seamă dacă groaznica nenorocire i se întîmplase sau dacă un vis urât îi chinuia creerii.

Nu mai avu atunci nici-o îndoială...

Dar oare avusese în adevăr vre-o îndoială?...

Și deodată gândul i-se duse la Strâmbu; bănuia că

părinții Frosei părăsite ar fi putut prea bine să fi pus la cale această lovitură. Însă, ca și Simu, înainte de o cercetare mai întinsă, respinse acest gând: bețivul tâmpit, străina urâtă și disprețuită nu puteau fi amestecați în întunecoasa aventură; fii lor erau prea tineri, iar o fată mare nu e făcută pentru asemenea uneltiri.

Toli se supuse voinței lui D-zeu.

Nu el cel d'ântâiu fuse răpit de haiduci și nici cel din urmă nu era să fie. Și apoi, ce? Era să fie răscumpărat ca atâtea alții, sau era să fie zmulș cu puterea din mâinile tâlharilor. Ori cum, era să-și revadă în curând pe iubita sa nevestă și pe scumpii săi părinți.

Până atunci, va ști el să-și păstreze cumpătul, el, un fiu de *celnic*, n'avea să-și arate slăbiciunea înaintea haiducilor, avea să respingă lacrămile, când l'ar podidi; se va arăta cu o față nepăsătoare, întocmai ca a Vasilichii adineaorea înaintea curiozității satului.

Iși reaminti cea d'ântâiu întâlnire ce avuse cu haiducii.

Erea de vre-o opt sau nouă ani, pe vremea coborârei în Tesalia. Erau aproape să ajungă la popas; deja miezul caravanei ajunsese pe copiii cari porniseră înainte sub conducerea bătrânelor. Inaintau printr'o trecătoare sălbatică peste care se ridicau stânci uriașe.

De odată, din dosul stâncilor, din dreapta și din stânga, se ivesc niște oameni posomorâți, cu mantale de lână de capră peste fustanelă, cu o basma pe cap, cu niște cearcăne de argint la braț peste mâneca

largă a cămășei, încinși cu iatagane, cu pușca în mână și cu cartușiera pe după umăr.

E ceata lui Rușan bey albanezul. Se face o mare învălmășeală, femeile scot țipete sfâșietoare, căraușii se reped la vitele lor, pentru a le pune pe fugă, bărbații se pun în apărare, căci sunt numeroși și înarmați. De amândouă părțile încep să se descarce pușcile; unii dintre catări cad, alții zvârlă cu copitele, își fac vânt, se înghesue unii într'alții; oile sunt cuprinse de spaimă și fug dobitocește, înainte și înapoi, prin cele două eșiri ale trecătoarei. Bătrânul Simu se repede la Toli; îl ia în brațe și-l strânge la piept, ca să-i facă o apărare din corpul său. Băiatul nu mai vede nimic, pitulat sub mantaua ciobanului; aude însă pocniturile de pușcă și gălăgia infernală a încăerării, căci e luptă, nu glumă. Apoi detunăturile devin mai rari; tâlharii au plecat, lăsând căți-va morți, însă după ce au izbutit să ia cu dânșii căți-va catări încărcăți. Morți sunt de asemenea și printre oamenii din sat, vre-o șase, șapte și încă mai mulți răniți: se strigă unii pe alții, se numără și se vede că, în familia băiatului, toți au scăpat teferi, au suferit numai pagube materiale.

Și toate evenimentele din acel trecut depărtat se ivesc în mintea tânărului cu o vioiciune uimitoare, cu o amănunțime extraordinară, pe când Toli a fost luat iarăși în cârcă de către atletul care umblă cu înlesnire sub această povară.

Tânărul însă suferă de o sete ce-i arde gâtul; arterele îi zvîcnesc de friguri; e pe jumătate înăbușit neputând să răsufle de cât prin nări; cât paci să leșine.

În sfârșit, îl depun jos. Călușul îi e scos din gură,

dopurile de ceară îi sunt luate din urechi, legătura de la ochi îi este desfăcută.

Și vede...

Vede trei oameni la fel cu tâlharii lui Rușan-bey, purtând o barbă lungă și nepieptănată, cu mantale de păr de capră peste fustanelă, — și această fustanelă e ruginie, ca și cum toate terenurile munților și-ar fi lăsat culoarea lor pe cutele pânzei; în loc de fes, o basma la cap; la braț, cercuri de argint peste mâneca largă a cămășei; cu două cartușiere cruciș pe piept, cu pușca pe umăr, cu înalta cingătoare de piele plină de pistoale și de hangiare. Cu deosebire de Albanezi, ei mai au pieptul încărcat de iconițe de argint suflate cu aur, prinse cu lăntișoare de argint.

Unul din acești oameni, cu aerul nobil și blând, căpetenia lor, întinse plosca cu apă la buzele robului.

— Bea, îi zise. Indată o să ți se deslege brațele; nu ți se va face nici un rău de prisos. Ai să umbli între cei doi tovarăși ai mei, însă să știi bine, că, dacă ai încerca să fugi sau să strigi, are să fie rău de tine.

— Fie precum zici. Dar cum te chiamă?

— Pentru ceilalți, Garelia. Pentru tine, astăzi, mă numesc destinul.

CAP. VII

Tabăra haiducilor.

Acum, Garelia a ajuns pe șesulețul împădurit, înconjurat de prăpăstii, pe muntele peste care se înalță creștetul Oului, un adevărat peizagiu ca ale lui Salvator Rosa, romantic și sălbatic, în care rădăcinile pi-

nilor, cari mai toți poartă brazdele trăsnetului, se târâsc pe pământ ca niște șerpi uriași.

Vre-o doi-spre-zece inși sânt grămădiți aci pitoresc în jurul unui foc, la care frig încet, trași în frigări de lemn, doi berbeci luați de la niște păstori.

Un animal însă de soiul acesta care nu va avea sfârșitul obicinuit e mândrul berbece de luptă, *mânarul*, care vine acum lângă căpitan. E negru peste tot, cu o stea albă în mijlocul frunței și răspunde la numele de Caleș. Conștiința îi-e încărcată cu omorul mai multor câini; are specialitatea de a-i atacă pe de lături, și de a le rupe costele. O salbă de monede de aur îi împodobește puternicul gât; pe pieptul său se respiră mărgele albastre, agățate de fie-care creț de lână, formând o podoabă simetrică.

Caleș e mândria și dragostea stăpânului său, care-i mângâie cu mâna enormele-i coarne incolăcite.

Banda e liniștită, sub paza a două, trei sentinele, cari stau la pândă în dosul unor stânci. Oricum trebuie să se mai întărească printr'un bun prânz; pe urmă, după ce or trage un mic somn, s'or duce să se adăpostească într'un loc mai ascuns.

Garelia este sigur că a trebuit să fie urmărit. La nuntă erau destui bărbați ca să mai aștepte ajutorul jandarmilor turci din Avdela; se bizuește însă pe drumul ce a făcut înaintea lor — și acest lucru e cu atât mai mare, cu cât goana n'a putut să înceapă serios înainte de a se lumina bine de zio; apoi potera a trebuit să le caute urma și, chiar cu câini deprinși, vânătorii de oameni au neajunsuri, mai ales față de un vânat așa de deștept cum e haiducul din Pind. Într'adevăr, din momentul în care lui Toli i s'a ridicat legătura de la ochi, din momentul în care el nu

era dus orbește sau purtat în cârcă, haiducii avură grijă a înainta, făcând aci o cotitură, aci un pas înapoi, și străbătând une-ori torenți pe unde urmele se pierd, unde mirosul unui ogar ca și ochiul cel mai pătrunzător al unui păstor nu fac două parale.

De altfel, afară de strejile puse în locuri admirabile pentru a vedea, doi cercetași au scotocit împrejurimile. E deci pentru moment siguranță relativă, singura de care se poate bucura totdeauna haiducul; mai târziu vor vedea ei ce mai trebuie făcut.

Și cu toate astea, siguranța părea desăvârșită, judecând după liniștea acestor oameni tolăniți înaintea focului, sorbind mirosul fripturei.

Nimic încordat, nimic care să trădeze neliniștea în atitudinea lor, afară doar că vorbeau încet; s'ar fi părut că sunt niște oameni pacinici făcând o petrecere la țară, gata să mănânce pe iarba verde în împrejurimile unui oraș, unde o poliție neadormită îndepărtează ideea de ori-ce pericol pentru locuitori. Dar nu trebuie oare o îndrăzneală oare-cum supraomenească pentru a sta la masă în asemenea condițiuni?

Dar iată că berbecii s'au fript și au fost scoși din frigări. Cu toată atențiunea datorită unui oaspe de seamă, Despali, însărcinat mai cu deosebire cu paza lui Toli, care e servit cel d'ântâiu, îi oferă o bucată aleasă.

Și fiind că tânărului nu'i venea să primească ce'i dedea haiducul :

— Nu face nazuri ca o mireasă, îi zise acesta; la noi masa e mai puțin regulată de cât la un han din Ianina. Dacă în momentul ăsta n'ai poftă, mănâncă pentru foamea ce are să ți se facă mai târziu; așa e

mai cu minte. Și bea din burduful de țap vinul care dă putere voinicilor, căci poate că vei avea nevoie.

Toli făcu o sforțare. Mâncă, bău. Știa cât influențează fizicul asupra moralului! Făcea provizie de energie, hotărât să o tullească, cu toate amenințările lui Garelia, dacă fuga va fi cu putință.

Sentinelele nu dădeau semn de viață. Afară de doi, trei oameni, cari veghiau asupra prizonierului, haiducii adormiseră cu toții. Și, rupt de oboseală, Toli, simți și el că pleoapele i se închid. Când se deșteptă, soarele trecuse de amiază.

Tânărul se uită împrejur. Acum haiducii făceau ocol focului, fumând fără a vorbi.

De odată se auziră, abia perceptibile, trei strigăte de bufniță alternând cu strigătul gaiței. Nimeni nu se mișcă; nu era un semnal de alarmă, ci se vestea sosirea cui-va, cum s'ar zice răspunsul la cuvântul de ordine într'o cetate.

În curând se iviră Gurguli și Salamura, cari soseau din Vasilița prin poteci dosnice, veteranul mereu grav și tăcut, băețoiul cetei cu o mâncărime de a vorbi, dată pe față prin aerele grozave ce-și dădea. Evident că ar fi voit să fie întrebat; văzând însă că se mărșineau a oferi nouilor veniți un picior de berbece păstrat pentru dănșii:

— Ei, ei, fraților, cum vă veți așterne, așa veți dormi. Eu unul știu o femeiușcă care, astă seară n'are să doarmă în patul ei, ca doamnele de la oraș, cu sau fără un grec alătura de dânsa, și care, când s'o trezi d'mineăța, n'are să bată în palme pentru a i se aduce cafeaua...

Gurguli dete nevârstnicului o palmă de-i scăpărară ochii, și arătându'i pe Toli, cită zicătoarea:

— Vorba multă, sărăcia omului.

Lui Salamura îi tăcu leoarca. Însă, pentru a da un derivativ spiritului său zeflemist, se duse de se puse înaintea ostaticului, făcu un salut comic, cu brațele încrucișate, și i zise:

— De vreme ce nimeni nu se gândește să mă prezinte, am să îndeplinesc eu însumi această îndatorire... Mă recomand Salamura, sluga d-tale, stăpâne!... Și cu cine, mă rog, am onoare a vorbi?... Cu un domn bine îmbrăcat, ori cum... Par'că ești un ginere!... Imi iei ochii așa strălucești! Gione-Aleptu și Ficior-Mușatu n'au înfățișare mai mândră; dacă Mușata Loelui (Frumoasa Lumei) ar da târcoale p'aici, i-ai răpi la moment inima. Zău!

Salamura se așeză familiar lângă Toli, și, trăgându-și cuțitul, își tăie o bună felie de carne. Însă Cianaca, cu aerul său de cavalier al Tristei Figuri, puse mâna pe felie zicându-i:

— Flecarii nu mănâncă la noi.

— Doar beau! răspunse pungașul punând mâna pe o ploscă.

— Cât or pofti, însă apă.

Și plosca sbură de la gura lui.

Salamura făcu pe necăjitul într'un chip așa de comic, în cât haiducii cari priviau scena, izbucniră într'un râs cam prea tare pentru grija siguranței comune.

Garelia, căruia Gurguli îi povestea încet ce se petrecuse la Gridali și în peștera din Vasilița, făcu un gest de nerăbdare și râsetele încetară.

Adresându-se atunci lui Salamura:

— Hotărât, măi piciule, ești așa de limbut, că mai de grabă te-ar lua cine-va drept un grec, și nici de cum drept un român. Însă să știi bine că un os-

tatic nu e de râsul tău; ține minte ce-ți spui. Și pentru ca să-ți taiu pofta de a mai face caraghioslăcuri, îți poruncesc să iei în spinare toate merindele ce ne au rămas și să mergi înainte, căci o ștergem de aici.

— Slavă Domnului că nu prea sânt grele, Lombăni Salamura.

Cercetașii se întorseseră lângă sentinele și acum veneau împreună spre miezul cetei. Veștile ce aduceau nu erau tocmai bune. Vre-o patru-zeci de inși, bine înarmați, erau pe urma lor, duși de un bătrân păstor foarte iscusit și care mai avea un câine minunat. Erau numai la o depărtare de vr'o jumătate de oră.

— Atunci, zise Garelia, care prelungise popasul numai și numai pentru ca Gurguli și Salamura să știe unde să-i găsească, atunci, fără a căuta să-i facem de o cam dată să ne piardă urma, avem să-i lăsăm mult înapoi. Nici odată oamenii de la Șopote nu vor putea merge așa iute ca noi. Aici toate stâncele sânt părtașii mei, muntele Oul e cu mine în potriva lor. Ori cum, noaptea asta ajungem la Valea-Caldă; acolo sântem ca la noi acasă. Aceia cari ne urmăresc n'au piciorul haiducului, am să-i obosesc... Dimineața, avem să-i lăsăm cu mult în urmă. Urmele nu vor mai putea fi descoperite nici cu ochiul nici cu mirosul, roua va fi trecut peste ele și atunci nu mai fac două parale nici câinii nici păstorii.

Și haiducii o luară iute la picior prin poteci ascunse, mergând unul după altul, și călcând unul pe urma celui-lalt, pentru ca urmăritorii lor să nu-și poată da seamă de mărimea cetei. Haiducii se fereau cu multă grijă de locurile descoperite, umblând prin păduri sau folosindu-se de cele mai mici accidente de teren pentru a se furișa privirilor cari, în depărtare,

scotoceau muntele fără îndoială, — privirilor ochilor deprinși ai păstorilor, cari văd la depărtări uimitoare, cari fac din oamenii de la Pind niște adevărați Argus, de vreme ce se găesc printre ei oameni cari zăresc pe sateliții lui Jupiter, fără a ști măcar că există ocheane astronomice.

După două-trei ceasuri, Toli dădu semne de oboseală; încălțăminte-a-i nouă, udată da apa torenților, îl supăra. Despali înțelese:

— Las că am bună spinare eu, zise.

Și se pregătea să ia în cârcă pe ostatic, când Galrelia, care auzise exclamațiunea voinicului, porunci să se oprească toți.

Se gândi o clipă, se uită repede la oamenii săi și, ațintind pe unul din ei, anume Balaço, care, după talie, semăna mult cu Toli, era aproape de aceeași vârstă cu el și firește n'avea barbă, ci numai o mustăcioară, îi porunci să schimbe hainele și încălțăminte cu tânărul *celnic*.

Această metamorfoză înveseli puțin banda. Ținându-se de hotărârea luată, Toli se supusese ordinului fără a protesta, iar blajinul Despali, uimit de a vedea cât de bine îi șade tânărului fustanela, îi zise:

— Mai de grabă ai fi fost tu un bun haiduc de cât Balaço, un bun *celnic*. El are aerul bleg în hainele tale, pe tine însă te prinde de minune costumul lui.

Adevărul e că Balaço arăta cam caraghios în hainele de nuntă. Cât pentru încălțăminte, neavând de loc poftă să se chinuiască cu niște ghete cari nu erau făcute pentru piciorul lui, le legase cu o sfoară și le atârname de gât.

Salamura însă voi să-și spuie și el cuvântul. Aducându-și aminte că, de anul nou, copiii din comunele

Pindului au obiceiul de a se deghiza în haiduci și, ducându-se mascați din casă în casă, cer să li se dea bani drept răscumpărare, zise în zeflemea:

— Al naibei Toli Samota, se gândea el eri că era în ajunul anului nou?... Dar stați, mă rog, că-i lipsește ceva noului nostru tovarăș, cingătoarea-arsenal și pușca lui Balașo. I se cuvin de drept... Ba nu, zău! dar care din amândoi are să le poarte?

— Nici unul, ci un al treilea, tu, zise Garelia.

Și sub ochii cetei, care se prăpădea de răs, echipamentul lui Balașo trecu pe spinarea lui Salamura, care făcu o strâmbătură de nemulțumire. Chiar pe buzele lui Toli se desemnă un zîmbet ușor.

CAP. VIII

Înconjurați!

Se făcuse noapte când ceata, precedată de cercețași, răsbi în trecătoarele înguste ale Văei-Calde, trecători cari seamănă minuat de bine cu ale Dâmbovicioarei de lângă Rucăr — natura poate avea de două ori acelaș caprițiu.

La dreapta și la stânga, două ziduri uriașe de stânci râpoase îngrozitoare, unde se agățau câți-va brazi piperniciți ca niște clowni ai regnului vegetal; la poale, un șivoiu spumegos care se asvârlă din cascadă în cascadă pentru a străbate printre bolovanii de pietre nâruiți, un peisagiu ca al lui Dante, din ce în ce mai cuprins de umbră.

Acum haiducii începură să umble pe dibuite prin întuneric, căci cerul se încărcase de nori groși anun-

țând o vijelie. Pentru a umbla printre atâtea piedici grămădite în fundul acestei crăpături deschisă prin siluirea milenară a apelor, haiducii n'aveau nici măcar acea lumină slabă a unei nopți înstelate, suficientă pentru ochii lor, pe cari un exercițiu îndelungat i-a făcut întocmai ca ochii pisicilor și ai bufnițelor. Și trebuia străbătut neapărat acest gang lung din cale afară, pentru a găsi dincolo regiunea haotică a muntelui Ou, unde natura a înmulțit ascunzătoarele misterioase, cetățuile imposibil de luat, ca stânca Roșie, unde Garelia avea rezerve de merinde și de munițiuni prin scorburile stâncilor.

Nimeni nu crâcnea. Sprijinit și ținut de Despali, Toli umbla ceva mai puțin orb de cât adineaori, când era legat la ochi. Din când în când se poticnea câte unul și se rostogolea în torent; se opreau atunci din mers, se auziau înjurături pe jumătate înăbușite, apoi începeau iarăși să înainteze, dar cât de încet!

Deodată o scăpărătură spintecă norul, urmată imediat nu de bubuitul tunetului, care trebuia să se producă mai târziu, ci de plescăitul unei palme zdrene.

Salamura umbla în momentul acela între Garelia și Cianaca și acesta îl prinsese mușcând zdravăn dintr'o ciosvârtă de berbec, pe semne pentru a se ușura hrănindu-se.

Haiducii se opriră și se folosiră de acest incident pentru a descărca pe pungaș de restul proviziilor, cari au fost împărțite îndată. Cianaca tăie pâinea și carnea cum putu pe când Garelia, făcând apelul încet, dete tainul fie-căruia din oamenii săi, rezervând pe al celor doi cercetași. Lui Salamura nu-i s'a dat nimic, de oare-ce el își luase partea în mod fraudulos.

Cât pentru a-și stinge setea, fiind-că cel din urmă burduf se golise, numai rămânea altceva de făcut de cât să se culce pe burtă și să bea din apa gustoasă și rece a torentului, aducându-și buzele până la ea.

De astădată Toli n'a așteptat să fie rugat; a început să mănânce și dânsul ca și tovarășii ce-i dăduse soarta. Foamea, care umilește cele mai mari dureri morale, nu-l cruțase.

La lumina unui fulger observă că Balațo — acest haiduc îi atrăgea luarea aminte pentru-că schimbase hainele cu el — își scotocea buzunarele cu aerul neplăcut surprins al unui om care a pierdut un obiect prețios.

— Fir'ar al dracului, cine mi-a luat ceasornicul? zise acest Sosie ai lui Toli; nu mai dau de el.

— Fără doar și poate, o fi căzut împreună cu tine, adineaori, și nu s'o fi sculat tot așa, răspunse Salamura cu o pripire care da de bănuir.

— Fără doar și poate că l'oi și găsi la pungașul care mi l'a șterpelit, ripostă Balațo, folosindu-se de lumina unei noi scăpărări pentru a sări asupra băețoiului.

Și pe când cu o mână ținea mâinile subțiri ale ștren-garului, cu cealaltă procedă la o cercetare repede a hainelor și a cingătoarei lui Salamura.

Nimic.

Hoțomanul însă se zmuci dându-și repede capul înapoi, când ajunseră aci degetele destoinice ale lui Balațo, care simți ceasornicul pus în fioncul basmalei.

— Măi scârnavule! mai murdar *cat-de-câne!* zise Balațo cu o indignare sinceră. Știam bine eu, că el a făcut pungășia asta.

— Ei și? treabă mare! Mie mi-ar fi fost drag să-ți spuiu câte ceasuri sunt ori de câte-ori m'ai fi întrebat!

— Noi suntem haiduci și nici de cum pungași, declară Garelia cu autoritate. Cel puțin corb la corb să nu-și scoată ochii!... Tu, Balaço, dă ceasornicul robului nostru, cum avem să-i dăm mai târziu toate hainele sale! Știi, pricepi pentru-ce am ținut să se facă acest schimb vremelnic... Și acum, înainte!

Mersul devenea acum ceva mai ușor, de oare-ce fulgerile cari se țineau lanț permiteau haiducilor a-și da seamă de configurațiunea trecătoarei și a ocoli piedicile.

Deodată începu să plouă; cădea apa din cer de par'ca ar fi vărsat cu găleata.

— Îmi place asta, șopti Garelia. Vijelia e ajutoarea haiducului; ea spală ori-ce urmă. Pe lângă asta puhoiul se umflă în urmă noastră și dimineața n'o să mai poată trece pe aici... În mai puțin de un ceas, chiar dacă am merge încet ca broasca, vom fi acolo sus, la deschizătura Văiei-Calde.

Și începură să înainteze cum puteau sub bătaia ploaiei, sub bubuitul tunetului, aci izbiți de o lumină orbitoare, aci în întuneric beznă. Toli punea un picior după altul mecanicește, ca un automat, aproape dus pe sus de mâna erculeană a lui Despali.

Erau cât p'aci să ajungă la marginea de sus a trecătoarii, când, deodată strigătul unui cocoș de sihlă, semnal de alarmă, pironi locului pe haiduci. Cei doi cercetași dăduseră fuga spre bandă:

— Înapoi! ziseră șefului; soldații turci ne închid drumul, sânt vr'o trei-zeci... cei din Avdela, de sigur. Deocamdată s'au pus la adăpost sub o stâncă.

Garelia dete iute ordine. În mijlocul vijeliei se în-

toarseră apucând același drum în josul apei, cu doi noi cercetași ca avangardă, de oare-ce ceilalți doi de mai nainte se opriseră pentru a lăsa banda să se depărteze ca de o bătae de pușcă și pentru ca dânșii s'o păzească de la spate.

Șeful era îngrijat. Văzând primejdia, se făgădui să îmbrace în argint pe Sf. Gheorghe din Perivoli.

— Ca să mai răsbatem încă odată toată strâmtoarea, își zise, nu mai e chip... Peste mai puțin de un ceas și jumătate ajungem la albia Urlătoarei, singura vale laterală — ce-i drept nu tocmai netedă, ba încă foarte primejdioasă! — care duce la țintă, la Stânca Roșie, printr'un ocol prin pădure... Cui i-ar fi dat prin gând că oastea avea să ne ia înainte?... Și prin ce împrejurare se află ea tocmai acolo?... E o minune că a putut să ajungă acolo așa de iute; și de n'o fi o simplă întâmplare, apoi trebuie să fie un vrăjitor acela care i-a arătat acest punct de păzit, de vreme ce mi-am ales drumul fără a spune nimic nici măcar lui Gurguli!... Încăi bine că potera din Șopote e încă la o depărtare de trei sau poate chiar și patru ceasuri de aici, de nu s'o fi retras, în urma ploei ce a început.. În sfârșit, avem vreme; Sf. Gheorghe să ne ajute!

Cu toate acestea un instinct ascuns îi spunea că trebuie să se grăbească și zorea pe tovarășii săi, căroră fulgerile, devenite acum mai rari, abia din când în când le mai lumina drumul, când de odată Toli dete un țipăt ușor și se rezemă pe brațul lui Despali. Își scrântise piciorul.

— Ei, asta-i acum! Asta ne mai trebuia!

Erculele luă iute o hotărâre. Fără șovăială, luă în spinare pe prizonier. Însă retragerea a suferit o întârziere din pricina aceasta. Va trebui acum un ceas

mai mult ca să ajungă la despicătură pe unde ar fi putut scăpa.

Nu vom intra în amănuntele acestei fugi pe dibuite, acestei retrageri contrariată de îngroșarea torentului, devenit acum așa de furios în cât trebuia din când în când să-și înfigă bine picioarele pentru a nu fi târâți de curent. Garelia se ruga încet de toți sfinții; Salamura îi înjura în gura mare.

După o liniște momentană, vijelia se deslănțui cu mai multă furie; s'ar fi crezut că cataractele cerului se deschideau pentru un nou potop.

Garelia nu mai zicea nimic; socotind însă că nu va fi de ajuns îmbrăcămintea de argint a S-lui Gheorghe, făgădui încă în minte la două-spre-zece biserici două-spre-zece făclii de ceară mari cât dânsul, dacă va sosi cu bine până la acea Stâncă Roșie unde-i zbura gândul.

Încă o sforțare, Urlătoarea nu era departe; Piatra Țapului, o stâncă cunoscută care o domina, se ivi într'o clipă pe cerul fosforescent.

Haiducul scoase un suspin de mulțumire... care se schimbă în suspin de neliniște, când cercetașii din avangardă făcură din nou să se auză strigătul lugubru al cocoșului de sihlă.

— Ei, ei! ascultați!

Ceata se opri încremenită, cu urechia la pândă. Lurcrurile se încurcau rău de tot.

Șeful dădu iute un ordin lui Despali.

Acesta puse pe ostatic cu precauțiune pe o stâncă.

— Cu ertare, zise, dar la război ca la războiu.

Și-l legă cobză, îi puse banda la ochi, călușul în gură și dopurile de ceară în urechi, precauțiuni cu totul de prisos față de un nenorocit cu piciorul scrântit.

Și Toli deveni iarăși orb, surd și mut, în momentul când simțea că soarta sa era în joc.

— Fiți cu băgare de seamă! zise Garelia, punând degetul pe trăgaciul pușcii.

O scăpărătură orbitoare îl făcu să vadă pe cei doi cercetași cari se întorceau, urmăriți de un enorm câine lătrând îngrozitor, în care haiducii azvârleau cu pietre.

Două voci găfâitoare îi spuseră tot :

— Sântem înconjurați... este colea potera din Șopote pe urmele noastre, la două, trei sute de metri cel mult!.. A trecut de crăpătura Urlătoarei !

Și câinele lui Simu urla, ținut în respect de paturile pușcilor.

Atunci berbecele Caleș intră în scenă.

CAP. IX

Drumul Păsărilor.

Se începu atunci, între Caraman și Caleș, un teribil duel, o luptă pe moarte fără martori, — căci de o parte, haiducii se întoarseră încă odată înapoi, căutând o eșire din această căpcană, iar, de cealaltă, potera din Șopote, era încă la două bătăi de pușcă de parte de teatrul încăerării.

Vijelia se depărta ; zorii începeau acum să se ivească la răsăritul limpezit de nori, și licărirea lor lumina această scenă.

Câinele avea colți ; berbecele o frunte de bronz. Acesta dădea navală cu capul plecat ; acela izbutea să ferească atacul, nu însă și să prinză pe adversarul său de gât. Dacă armele erau deosebite, șansele păreau egale, aceeași forță, aceeași îndemănare.

Urmară mai multe hărțueli fără rezultat, întrerupte de mici pauze în timpul cărora cei doi luptători se observau nemișcați ca niște statuete de bronz d'ale lui Barrye. În ultima năvală însă, Caraman, dându-se prea repede îndărăt, alunecă pe o lespede glodoasă și se izbi de stânca dreaptă ca peretele. Cales își luase vânt; se năpusti asupra câinelui care prezinta flancul; o lovitură înăbușită; un pocnet urmat de un urlet de durere; — prins între stâncă și coarnele berbecului, între ciocan și nicovală, Caraman se alese cu coastele rupte. Un al doilea iuruș al berbecului, — și urletul deveni o horcăială de agonie. O a treia bufneală, și tovarășul bătrînului nu mai mișca.

Alergând la chemarea lui, zece minute mai târziu, păstorul care conducea potera găsi, sdrobot de stâncă, cadavrul câinelui credincios, pe când, deja sărind printre năruiturile de petre cu behăituri de triumf, învingătorul, a cărui ureche sfâșiată sângera, ajunsese pe stăpânul său Garelia.

— Aci sânt, ceva mai 'nainte, zise Simu celor d'ântâiu sosiți, după ce aruncă o lungă privire de milă prietenului său credincios, fratelui inferior care perise pentru salvarea lui Toli Samota. Da, haiducii sânt ceva mai 'nainte și iată cea d'ântâiu victimă a lor!... Nu vor avea poate vreme să ajungă la capătul strâmtoarii... vorba e însă să nu ne lăsăm a fi omoriți unul câte unul. Aideți, strângeți-vă la un loc! E destulă lumină... Impărțiți-vă acuma! înconjurați stânca pitulându-vă, ceata lui Samota la dreapta, ceata lui Hagi-Steriu la stânga!... Cred că în curând praful de pușcă are să-și spue cuvântul; băgați bine de seamă însă: nu uitați că Toli este înaintea gloanțelor voas-

tre !... Eu plec înainte. Urmați-mă cu toții fără a vă împrăștia ! Și când oi striga «Săriți» ! să alergați iute.

Și, întorcându-se spre stăpânul său, păstorul adaugă încet :

— Dumnezeu să te apere, stăpâne ! Dacă nu ne-om mai vedea, rămâi sănătos !

Să ajungă la capătul trecătoarii aceia care băteau în retragere !... Păi cum ! Simu nu putea ști că soldații turci din Avdela înaintau din partea opusă. Grija lui era de a preîntâmpina scăparea haiducilor peste culmea Văei Calde, pe unde se deschideau niște păduri prin care n'ai mai fi putut da de ei. De unde să bănuiască el că dușmanii, împresurați în josul râului, erau de asemenea împresurați și în susul lui, și tocmai în partea cea mai răpoasă a trecătoarei, unde nu se deschidea nici un fel de eșire laterală !

Aceasta Garelia o știa, el care era mai familiar cu configurațiunea locurilor. Ariergarda sa, devenită din nou avangarda sa, îl înștiințase că turcii se coborau încet, dar sigur. Avea deci să fie strâns între cei doi craci ai unui clește înspăimântător, prins între două focuri de niște forțe care la un loc, erau de patru ori mai mari de cât ale sale !

Să treacă peste corpul oamenilor din Șopote, lăsându-le pe ostatic, era greu, și nu voia să pue în rizic pentru nimic viața oamenilor săi și pe a sa proprie ; reținând pe prizonier, era cu neputință.

Simu lăsase cu mult în urmă pe cei cărora le servea de călăuză ; întorcându-și capul nu-i mai văzu, o cotitură îi masca.

Și de odată, înaintea sa, trecând dincolo de o stâncă răsărită mai în afară și în fața căreia strâmtoarea se întindea în linie dreaptă între două ziduri prăpăs-

țioase, lumina searbădă a dimineții îi arăta o privești stranie: haiducii dedându-se la acel exercițiu de gimnastică care se chiamă «piramida omenească», pe când dânsul îi credea mult mai înainte și fugind cât îi țineau picioarele.

Garelia, cu privirea lui sigură, zărise, la dreapta acestui îndoit perete de mormânt, o cută a stâncii, formând un fel de potecă strâmtă ce se ridica de-a-supra prăpastiei, largă aici numai ca de un picior și jumătate — însă la ce înălțime era această sbârcitură, această încrețitură pe pielea muntelui!

Potecuța avea forma unui accent circumflex răsturnat, al cărui unghiu se lăsa în jos până la vr'o șase-spre-zece sau șapte-spre-zece picioare de-asupra albiei râului, și ale cărui două laturi se ridicau, în dreapta și în stânga, pentru a se duce să se piarză în masa stâncoasă în care făceau spărturi — una la vr'o două-zeci de metri mai departe, în spre partea de unde veneau turcii, cea-l'altă la vr'o trei-zeci în spre partea de unde soseau oamenii din Șopote.

Dar erau oare aceste eșiri libere? N'aveau să dea, ici sau colea — dincoaci și dincolo poate — în vr'o înfundătură? Și cum să aleagă între aceste două drumuri ametoare și cu totul descoperite și pe unde o întoarcere îndărăt ar trebui să se săvârșească sub o ploaie de gloanțe?

O împrejurare nepriincioasă la prima vedere, fu cu toate acestea, după o matură chibzuială, privită ca de bun augur: poteca servea de scoc la două pârae de apă noroioasă, formate de ploaia torențială, care curgeau din două despicături laterale. Judecând dupe volumul acestei ape, mai mult sau mai puțin practicabile ce-i drept, trebuia să se prelungiască departe

în munte. Și apoi, ori cât ar fi fost de îndoios, nu exista de cât acest mijloc de scăpare — care, pe lângă puțina siguranță ce prezinta, mai avea neajunsul de a împinge pe haiduci în partea opusă a Stâncei Roșii la care ei se sileau să sosească. Dar, fiindcă n'aveau de ales, un plan, singurul posibil, se desemnase numai de cât în mintea șefului, și cu jumătate voce, îl împărtășise oamenilor săi, grămădiți în juru-i.

Și iată pentru ce bătrânul Simu vedea cinci haiduci — printre cari Despali și Gurguli — rezemați de stâncă, cu alți doi în picioare pe umerii lor și cu un al treilea încununând edificiul. Urcându-se de la un cat la altu', escaladând treptele piramidei omenești un băețș subțirel — era Salamura — se ridică până la poteca după creștetul stâncii.

Am spus că în această trecătoare, mai mulți pini răsăriți ca prin minune se cățarau de cea mai mică scobitură a stâncei. La rădăcina unuia din acești arbori, cari crescuse pe cărărușa îngustă, — tocmai la unghiul accentului circumflex răsturnat, unde fărâmițarea stâncei și găinațul păsărilor formase puțin pământ vegetal, — legă zdravăn un capăt de frânghie cu noduri, pe care o purta încolăcită în jurul șalelor și aruncă cel-l'alt capăt tovarășilor săi.

Piramida omenească se desfăcu atunci și, rând pe rând, se suiră toți cu ajutorul frânghiei.

Simu recunosc pe Toli spânzurat deasupra abisului... sau mai bine zis recunoscuse hainele lui Toli, căci de bună seamă nu fiul stăpânului său ar fi arătat atâta bună-voință, atâta grabă, atâta agerime a se sui, dând din mâini, pe această cută a stâncii și apoi a da o mână de ajutor celor cari urmau.

Nu era Toli; — cititorul știe că era Balațo.

Toli însă cel adevărat, deghizat, era ridicat acolo sus ca un mototol fără suflet de către trei oameni, cu ajutorul unei alte frânghii care-i trecea pe sub subțiori, — operație care fu repetată pentru Cales, apucat de coarne.

Da, era fiul stăpânului său, deghizat în haiduc, acel tânăr cu brațele legate, cu ochii acoperiți de o bandă, cu gura încleștată de un căluș.

O! de astă-dată, Simu îl cunoscuse bine.

Și, cu glas răsunător, strigă :

— Veniți încua!

Era la vr'o trei-zeci de metri de locul escaladării, fără alte arme de cât cârligul și cuțitul său.

Și cu toate astea, se năpusti, nebunește, fără vre-o speranță, asupra celor doi haiduci cari rămăseseră cei din urmă la picioarele peretelui, — erau Despali și Gurguli.

Păstorul ridică cârligul. O lovitură dată cu patul pușcii îl făcu să-î cază din mâini.

Patru pumni zdraveni căzură asupra lui Simu. Doi erau de prisos.

— Suie-te, tu! zise Gurguli lui Despali; lasă-l pe mâna mea pe picurar!

— Ne-a dat destulă bătae de cap cu câinele său; fă-i ce ne-ar face și el nouă dacă ar fi mai tare! răspunse Despali apucând frânghia.

Gurguli avu o pornire generoasă. Repede, îi zise lui Simu :

— Treci pe sub mâna mea; sărută-mi icoana și, pe urmă, cară-te!

Și ținându-l cu mâna stângă, întinse dreapta orizontal, îndoind încheetura mâinei.

A trece pe sub mâna unui haiduc, însemnează a

trece pe sub jug ; a săruta tatuagiul de pe pieptul său, însemnează a se închina lui.

Simu se îndârji. Furci caudine nu primea.

— Nu ! zise.

Și, cu voce tare :

— Săriți, fraților ! Uite colea sus, la dreapta, Toli...

N'avu timpul să isprăvească, Gurguli îi tăiasă gât-lejul.

Bătrânul haiduc apucă apoi frânghia, și, cu agerimea unui tânăr, se sui cu ajutorul mâinilor.

Ajunsese la capătul frânghiei ; un tovarăș îi întinsese mâna, când pocniturele de pușcă izbucniră. Oamenii din sat veneau fuga ; un glonț isbi pe Gurguli în șale.

— M'au lovit în spate, zise.

Și se rezemă de brațul tovarășului care izbuti să-l ridice pe scobitura stâncii, apoi trase frânghia.

Atunci, urmând planul lui Garelia subt o îndoită salvă de puști, — căci turcii soseau de cea-l'altă parte și se împreunau cu ceștilalți, însă prea târziu căci nu mai aveau pe cine prinde, — haiducii se târără pe cărărușa inundată, la adăpost de gloanțe, apucând la stânga drumului amețitor, târând după ei pe Gurguli aproape nemișcat.

Numărul lor nu era complet, de oare-ce trei dintre ei apucaseră pe drumul opus, cu ostaticul. Aceștia nu se târau, ci mergeau drept înainte fără sfială, cu Garelia în frunte ; după dânsul venea Cianaca ținând pe prizonier de picioare cum se ține o targă, pe când Despali îl ținea de umeri. Și înainte de a se auzi prima pocnitură de pușcă, izbutiră să dispară în crăpătura cea îngustă, unde-i vom urma îndată.

Cei-lalți fură tot atât de fericiți, și oamenii din Șopote, precum și soldații turci — nu putuseră să-și dea

seamă de sistemul de scăpare, al cărui secret Simu îl luase cu dânsul în mormânt — rămaseră nedomiriți, întrebându-se dacă dracul nu transportase pe haiduci acolo sus, dacă dânsul nu le dase aripi.

CAP. X

Moartea Leului.

Așa dar ceata lui Garelia, afară de căpitanul, Despali și Cianaca, care apucase împreună cu ostaticul în partea din potrivă, dispăruse, sub salva de puști, în despicătura din stânga, fie-care om târându-se la început pe cărăruia descoperită, pitulați în așa chip, în cât să nu poată să-i nemerească gloanțele trase de jos.

Precedați de berbecele Cales, haiducii se suiau acum cu mâinile și cu picioarele în acea despicătură prin care abia era loc să treacă, ba une ori erau nevoiți să se strecoare târându-se pe coaste. De când e lumea, nici odată ființă omenească nu trecuse probabil pe acel drum, deschis par'că printr'o lovitură de topor al vre-unui Titan, măturat de apele torențiale și repede ca scara unei clopotnițe.

Ușor se poate înțelege cât de grea trebuia să fie transportarea p'aici a unui om cu sufletul pe buze.

— Părăsiți-mă, măi fraților! zise Gurguli; vă fac să zăboviți de geaba; eu sânt dus!

Propunerea a fost respinsă cu indignare.

Cu toate astea trebuia să se grăbească, căci aceia cari îi urmăreau — și cari urmăreau numai pe dânsii, u idea că dânsii duc pe ostatic, de oare-ce fuga ce-

lor trei tovarăși d'împreună cu Toli se săvârșise fără martori — ar fi putut în curând, dacă nu toți, cel puțin cei mai deciși, cei mai îndemnateci, să combine un plan pentru a se urca pe cărarea dupe stâncă.

Iată că haiducii găsiră atârnată d'asupra despicăturii o stană de piatră cletinată din loc de ape și aproape deslipită, prezentând forma unui colț, subțiat în partea de jos.

— Stați! zise Salamura, e chip să închidem poarta după noi. Și al dracului să fie, cine o putea s'o mai spargă!

Iși spuse ideia. Li se păru bună. În două minute se fabrică o cartușă mare de aproape două kilograme. Salamura se suise urcându-se mai ântăiu pe umerii tovarășilor săi și mai pe urmă agățându-se de cele mai mici asprități ale stâncei; așezase cartușa în crăpătura stâncei și dăduse foc fitilului.

Numai dânsul rămăsese ceva mai în urmă, pe când haiducii se depărtaseră la o sută de metri mai sus, când izbucni o detunătură înspăimântătoare, repercutată de ecurile muntelui. Colțul de piatră, zmulș prin puterea prafului de pușcă, alunecase așa de bine în cât astupă cu desăvârșire drumul — ca portița unei curse de șoareci.

Salamura, care se pusese la adăpost și mai apoi se întorsese să vadă, ajunsese iute banda de haiduci cu agerimea sa de veveriță și spuse tovarășilor săi că stratagema isbutise minunat, — atât de bine, în cât cei cari îi urmăreau se izbiră cu nasul de peretele acestei stavile neînvînse.

Din acest moment fuga deveni ușoară; spărtura se lărgea încetul cu încetul, râpa scădea, vegetațiunea reapărea, și după ce străbătură un colț de pădure,

haiducii se pomeniră într'un imaș, unde pășteau mii de oi și zecimi de catâri. O mulțime de corturi negre, grupate ca casele dintr'un sat, vesteau prezența unui trib de Fărșeroți.

— Bine am nemerit, ziseră haiducii; o să le lăsăm pe Gurguli.

Celnicul Fărșeroților veni întru întimpinarea lor.

Îi spuseră în ce încurcătură se aflau. Fără a fi văzut încă pe cel ce trăgea de moarte și care era dus acum pe o targă făcută din două puști, celnicul le zise:

— Bine, am să-l primesc.

Când însă se apropie de rănit și se uită la dânsul, scoase un strigăt de încremeneală și de durere:

— Gurguli, unul din ai noștri!... Iute, să se dea de veste mă-sii!

Numai de cât sosi, tremurând și adânc mișcată, o septuagenară cu părul alb.

— Vai, fiul meu! copilul meu!

Și luă, în mâinile sale de bătrână, capul de leu al murindului.

— Da, mamă, fiul tău care vine să adoarmă sub cort!... Bine-cuvântată fie mâna care are să'mi închidă ochii!

— Să mori, tu, să mori!

— Să iei banii din chimirul meu, și Garelia o să-ți dea partea ce mi se cuvine... Dumnezeu să-mi ierte păcatele!... Ochii mi se întunecă; pentru mine soarele s'a stins... Rămâi sănătoasă, mamă; rămâneți cu bine, tovarășii mei!

Și, lăsându-și capul în jos, Garelia își dete sufletul. Mamă-sa în genunchi, își aplecase fruntea pe pieptul fiului; ea plângea în tăcere și lacrimile îi curgeau

șiroaie pe icoana de argint suflat cu aur, care n'avea să mai salte de bătaia unei inimi eroice.

Haiducii trecură atunci unul câte unul pe dinnaintea cadavrului și-l sărutară pe obraji.

Apoi cel mai bătrân dintr'ânșii scoase un teas din cingătoare, aruncă în el o liră turcească și, făcându-o să sune ca la strângerea cu talerul, întinse teasul la toți pe rând :

— Pentru înmormântarea lui, fraților!

Fie-care își aduse prinosul după ce făcu câte o cruce, chiar și Salamura, a cărui megidie se amestecă cu monetele de aur.

Pe urmă, produsul colectei fu depus pe pieptul mortului :

— Înainte! porunci acela care ținea locul șefului. Și banda dispăru în pădure, dincolo de imaș.

CAP. XI

«Bocetele» la moartea lui Gurguli.

Armânii nu-și duc morții pe tăcute, la cel din urmă locaș; durerea lor e sgomotoasă și se înconjoară de forme tradiționale.

Vom începe să descriem obiceiurile privitoare la moarte, așa cum sunt practicate în Pind, servindu-ne de prețioasa lucrare folkloristică a d-lui Pericle Păpăhagi, profesor, lucrare care face pereche cu a lui Gh. Dem. Theodorescu.

Indată ce cine-va și-a dat sufletul, i se închid ochii, se spală cadavrul. Dacă e bărbat, i se tunde părul și i se rade barba; apoi, înainte de a-i strânge falca cu

o batistă, i se strecoară în gură o monedă oare-care, deși, în mare parte, acești oameni n'au ideie de existența lui Caron, totuși îi rezervă obolul bătrânului cărauș de suflete.

Înainte de a i se înțepeni membrele, se pun mortului haine noi și-l întind pe un covor, avându-se grija ca să fie cu picioarele spre răsărit. Pe piept i se pune o icoană și o lumânare aprinsă, așezate într'un coșuleț de formă specială.

După aceea toate matroanele vin să «plângă» pe mort — rude, prietene, simple cunoștințe, chiar dușmane; și acestea nu se văicăresc mai puțin ca celelalte. Toate la un loc împlinesc un rit; ce fac e necesar, consfințit, neapărat. Căci aceste femei nu sânt numai verele bocitoarelor din Corsica, cari cântă jertfa și sacrificiul «prin gura unei răni»; ele se trag din acele *praeficae* ale Romei antice, cari acum douăzeci de secole însoțeau cortegiul lovindu-și pieptul, zmulgându-și părul, urlând de desperare, «fântâni publice de lacrimi banale», vorba lui Paul de Saint-Victor, de unde fie-care putea să-și iea partea de durere; unealtă de bocire căreia nu i se cerea de cât diapazonul hohotului de plâns.

Da, însă aici lacrimile sânt adevărate; o mamă, o soție sau o soră conduce bocetele, întonează cântecul morții, totdeauna improvizat, totdeauna rimat, totdeauna ritmat, de cele mai multe ori pe un metru de șapte sau opt silabe, «neperechea» lui Verlaine. Și după cum, prin simpatie, vibrează o coardă armonică impresionată de rezonanța unei coarde străine, tot așa undulații sonore de durere trec peste celelalte femei de față și le încovoiaie sub vântul *lamentației*, fiere din ele reamintindu-și, la această jale, jalea ei

proprie, fie-care din ele asociindu-și durerile sale de mamă, de văduvă sau de soră cu durerile sfâșietoare ale mamei, ale văduvei sau ale surorii defunctului. Această rasă poetică n'a îmbogățit literatura română cu numele unui Bolintineanu și unui Grandea?

Toată psihologia, toată metafizica poporului armân e cuprinsă în aceste cântece: rugăminți și suspine, avânturi de dragoste, cârteală împotriva strășniciei hotărîrilor providențiale, muștrări ușoare la adresa aceluia care a părăsit lumea, amintire a episoadelor vieții sale, somațiuni pentru a se îndura să-și deschiză ochii la lumină, ca și când atârna de dânsul de a se înapoia dragostei rudelor sale.

E aci o adevărată comoară de poezie populară, pe care nimeni n'ar putea s'o culeagă, nici chiar un Pericle Papahagi, — nu doar că în cartea sa nu ne dă câte-va «hocete» sau bucăți de «hocete»; dar el însuși declară că n'ar fi de loc bine primit un folklorist care ar voi să le noteze cu creionul în mână. Pe lângă asta, în Pind, există superstiția că o femeie care ar repeta ce a cântat, ar atrage moartea în casa ei.

La o asemenea ceremonie impunătoare și sfâșietoare, întreruptă totdeauna în timpul nopții pentru a reîncepe a doua zi până la înmormântare, vom asista deci înaintea cadavrului haiducului Gurguli, greu de cunoscut în hainele noi fărșerotești, cu cari a fost îmbrăcat, căci un armân nu s'ar înfățișa înaintea marelui Judecător cu o fustanelă neagră ca funinginea. Imbrobodită cu o basma de jale, mamă-sa stă în genunchi. În genunchi sau ghemuite, tovarășele ei din corturi stau în jurul mortului, fie-care cu câte un mă-nuchiș de flori de câmp în mână și cu câte o lumânare înfiptă în buchet.

Și bocitul începe, cântat pe o melodie monotonă, jalnică, târăgănată, sfâșietoare, fie-care suspin sfârșindu-se printr'un hohot de plâns.

Fiul meu, voinicul meu,
 Cum nu ți-a fost milă de mă-ta !
 Vai, ce nenorocire pentru bătrânețele mele !
 Trebuia să trăesc eu pentru a-ți închide ochii ?
 Întoarce-te, scumpule, întoarce-te că te chem,
 Sub cortul unde ai crescut,
 Unde te-am hrănit cu laptele meu,
 Unde te-am legănat pe genunchi !
 Întoarce-te ! Soarele tremură
 Și e urât drumul acolo unde te duci !
 Întoarce-te, mieluşelul meu ; întoarce-te, leul meu.

Lacrimile înăbușe vocea. O altă femeie urmează atunci bocetul :

Întoarce-te sub cortul mamei
 Pe care moartea l'a făcut negru ca păcura !
 Îmbrățișeaza pe cea care te-a născut
 Apoi pleacă iar la munte
 Cu voinicii tăi tovarăși !

Dar mama a început iar :

Tu ești Gurguli cel viteaz,
 Cuibul vulturilor e sălașul tău,
 Muntele tremură sub pașii tăi,
 Armele tale scânteiază la soare,
 Lanțurile de argint strălucesc pe pieptul tău
 Și bine-cuvântată e icoana ta de argint.
 Dormi, fiul meu ? Deșteaptă-te !
 Moartea s'ar speria de Gurguli,
 Ea n'ar îndrăzni să'l atace !

Și corul bocitor repetă :

Moartea s'ar speria de Gurguli,
Ea n'ar îndrăzni să'l atace !

Vai, biata mamă și-a dat seama de deșertăciunea
speranței sale ! Atunci ea ocărește moartea :

Moarte neagră și otrăvitoare,
Moarte fără ochi și fără urechi,
Ai învins prin viclenie !
Ai biruit pe acest viteaz !
Vrei să mi se stingă neamul
Tu care-mi trimeți băiatul pe drumul întunecos
Cu lumânări în loc de arme ?
Să fle vârat în pământ pentru totdeauna ?
Vrei ca fiul să meargă în rai
Și lași pe mamă în iad !
A... i ! A... i !

Apoi începu o femeie tânără, a cărei voce contras-
tează cu vocea răgușită a septuagenarei :

Mamă, așa a fost voia lui D-zeu,
Suferă ce au suferit și alții !
În leagăn mi-a răpit mie Moartea
Pe noul născut, alb ca spuma laptelui ;
A plecat lăsându-mi dorul.

Dar muma lui Gurguli nu vrea să se mângâie :

Femeie, sânul tău e tânăr,
Vei naște iarăși,
Eu însă, la sfârșitul vieții,
Mă văd singură în lume !
Sub cortul tău va fi iarăși
Un ciripit de păsărele,
Pe când bufnița se va cocoța
Pe cortul meu negru ca păcura...

Fiul meu, scumpul meu fiu,
 Tu n'ai frați nici surori
 Cari să mă poată consola!
 Au plecat toți înaintea ta,
 Și bieteile mele degete tremurătoare
 Au culcat mulți morți în sicriu:
 În al tău îmi închid inima zdrobită.
 A... i! A... i!

Și corul ține isonul văitărei mumei:

Da, bieteile-i degete tremurătoare
 Au culcat mulți morți în sicriu;
 În al tău, ea își închide inima-i zdrobită.

Și cea mai în vârstă din toate, aproape o centenară,
 spune jalea mormintelor răspândite prin toate colțurile
 acestui pământ și părăsite rând pe rând de tribul
 rătăcitor:

Voi toate pe care v'am văzut născându-vă,
 Noi Fărșeroții rătăcitori
 N'avem nici măcar mângâerea
 De a ne ruga și de a plânge pe morminte,
 De a pune pe ele flori îmbobocite.
 Morții noștri rămân stingheri
 Când zmulgem țăruii de la corturi
 Ca să ne ducem să îngropăm alți morți
 În alte văi, în alte pășuni,
 Acolo unde ne duc *celnicii* noștri.
 A... i! A...!

Și toate vocile repetă pe ritm jalnic:

Noi n'avem mângâerea
 De a plânge și a ne ruga pe morminte.
 Morții noștri rămân stingheri
 Când zmulgem țăruii de la corturi

Mama îndurerată își reîncepe atunci bocitul :

Inchideți-mă, surorile mele,
 In cosciugul voinicului Gurguli !
 Și rugați-vă pentru mamă, și rugați-vă pentru fiu
 Ca să nu simtă singurătatea !
 Putea-voi eu să-mi mai ieau bățul
 Ca să urmez pe *celnic* în alte îmașuri,
 Ca să duc în alte văi
 Bietele oi ce mi-a dat fiu-meu ?
 Rodul a căzut de pe pom,
 De pe pomul pe jumătate uscat ;
 Veniți, veniți, tăetorilor,
 Să tăiați lemnul nefolositor !

Și bocetele continuă, nesfârșite, mereu aceleași și mereu diferite.

Și mâine, un preot, chemat din satul cel mai apropiat, va veni să bine-cuvînteze sicriul grosolan, ale cărui scânduri Fărșeroții le cioplesc cu barda.

Și pe un morman de pământ o cruce făcută din două bețe împreunate, va spune că o ființă omească și creștină se odihnește acolo — sus, sus de tot pe munte.

Nici-un nume, — și nimeni nu va ști că, în acest mormânt, doarme Gurguli voinicul, Gurguli haiducul.

CAP. XII

Apa și pâinea.

Să mergem acum se regăsim pe Toli Samota, purtat rînd pe rînd de către Despali și Cianaca, mai mult de cel d'întăiu, pe când Garelia merge în frunte.

Crăpătura din dreapta pe care au apucat, este tot atât de îngustă și încă mai grea de suit de cât aceea din stânga pe unde se urcă mulțimea bandei; vijelia din noaptea trecută a prefăcut'o într'un torent noroios, așa de repede în cât cei trei haiduci se târăsc cu o încetineală de disperat; dar oare o urmărire eventuală nu s'ar izbi de aceleași greutateți ?

Cei trei oameni nu făcuseră încă două sute de metri, când auziră detunătura — produsă de mina din gangul opus — detunătură care n'a fost auzită numai de dânșii, de vreme ce, cu toate astupușurile de ceară din urechi, ostaticul tresări în spinarea purtătorului său.

Fără a se opri, haiducii făceau conjecturi pe cari și le spuneau cu jumătate voce; Garelia însă ghici numai de cât adevărul :

— Pe semne, tovarășii noștri astupă intrarea în urma lor... Asta nu prea îmi convine. Cine știe dacă potera, dându-se înapoi, nu va veni acuma să caute prin partea asta. N'avem deci nici un minut de pierdut pentru a ne strecura pe acolo sus!... Incai dacă prizonierul ar fi putut să umble!... Afurisita aia de scrântire, ne-a schimbat în vite de povară. Și n'o să treacă așa iute...

Mersul devenea din ce în ce mai greu pe coasta udă și alunecoasă. Ridicându-și capul, fugarii noștri nu vedeau de asupra gangului întunecos de cât o fâșie îngustă de cer, strălucind sus de tot, albastră ca o speranță depărtată.

Peste puțin Garelia înăbuși un strigăt de turbare; arătă pumnii acestui petic de azur.

Crăpătura era acum stavilită din naintea lor de un perete de piatră făcând o râpă înaltă de cinci, șase

metri, netedă ca o oglindă, și din care se prăbușea o trombă de noroiu și de spumă.

Garelia își încrucișă brațele și-și mușcă buzele până la sânge. Apoi făcu o mișcare de sfidare cu capul, pe când Despali și Cianaca se uitau încremeniți.

Nenorocirea ar fi fost într'adevăr fără leac, dacă n'ar fi zărit căpitanul un brad dezrădăcinat căzut peste apă, tocmai sub cascadă, ținându-se la un capăt de un bolovan de stâncă, iar la cel-lalt prins într'o crepătură a peretelui lateral.

— Iată scândura noastră de scăpare, zise Garelia și, fiind-că în josul apei n'am mai dat de vr'un alt arbore căzut, avem să facem o manoperă îndrăzneată pe care alții n'or putea s'o imiteze în urma noastră, căci nu vor avea cu ce... Veți vedea!

Ostaticul — el nu-și putea da seama din ce în ce mai puțin — trecu de pe umerii lui Despali pe spina-rea lui Cianaca, dată fiind imposibilitatea de a'l pune jos și cu atât mai mult de a'l ridica pe picioare. Garelia și erculele, numai ei amândoi, izbutiră să ridice și să reazime bradul de perete ca un catart aplecat subt un unghiu de 45°. Apoi pe când șeful îl ținea de rădăcină pentru a rezista împinsătorei torentului, Despali se sui pe trunchiu și peste puțin, cu ajutorul crăcilor, ajunse scocul cascadei. La rândul său ținu arborele de capătul de sus, pe când Garelia săvârși această ascensiune.

După asta, traseră bradul și-l înțepeniră bine de-a-curmezișul prăpastiei pentru ca să nu fie în primejdie de a fi luat de apă.

Se repetă atunci o operație pe care am mai descris-o deja. O frânghie se lăsă de sus. Cianaca o trecu pe sub subțioarele lui Toli, care fu ridicat în-

dată de cele patru mâini zdravene, nu fără a primi năprasnicul duș. După ce ostaticul fu deslegat, Cainaca își înodă și dânsul frânghia la subțioare, și fu ridicat de Despali.

Și cei trei haiduci, de pe cari curgea apa, se uitară unul la altul, scoțând un lung oftat de ușurare: Scăpați !

Mai avură, nu-i vorba și alte locuri grele de trecut. Despali sufla ca un bou sub greutatea prizonierului; Cianaca mergea după el pentru a-l sprijini, când îi alunecă piciorul și sta să-și piarză echilibrul. Cel puțin tot atât de favorisați de soartă ca și tovarășii lor, ei închiseră drumul într'un mod diferit, trăgând după dânșii bradul care le servise de scară.

În sfârșit, ajunseră în vârful stâncilor care domină Valea-Caldă.

Cu picioarele rupte de oboseală, cu unghiile zmulse — căci numai dând din mâini și din picioare, agățându-se de stânci, putuseră să ajungă la țintă — i mai auzeau încă și mațele chiorăind de foame, fără să aibă cu ei măcar o fărămitură de pâine. Dar ce le păsa? Aci era pădurea, era scăparea și picioarele lor îndurerate călcau acum pe un covor de mușchiu.

— Mi se pare că astăzi mi-am câștigat partea mea de raiu! strigă Despali descărcându-se de ostatic.

Încă odată lui Toli i s'a zmulș călușul din gură, legătura de la ochi, cocoloașele de ceară din urechi și frânghia de pe brațe. Știa că-l ridicaseră peste o prăpastie cu zguduituri violente, corespunzând fie-care din ele cu câte un junghiu ce-i da prin piciorul scrântit. Mai știa încă un lucru, vai! Ori cât îi erau de astupate urechile mai adineaori, timpanul său fusese izbit nu numai de detunătura minei, ci încă și de zgomotul pocnetelor

de pușcă. Vrea să zică, sfortărea făcută pentru scăparea lui nu izbutise. Era deci să rămâie în mâinile haiducilor până la plata răscumpărării sale. Era să fie târât astfel, Dumnezeu știe unde și cât timp. Și energia sa fizică slăbi. Mai bine ori-ce decât această închisoare vie, ambulată, ale cărei ziduri se duc, vin, se depărtează și se apropie, privesc și ascultă, pe când călătorește pe spinarea temnicerului! Ofta după odihna și izolarea unei carcere, până în ziua când era să fie înapoiat ființelor scumpe lui.

Ființele scumpe... Însăși energia-i morală suferi o deprimare; se înduioșă amintindu-și de nevastă și de mă-sa; i-a fost greu să-și ție lacrimile.

Frigurile făceau să-i treacă prin artere valuri de foc; o sete arzătoare îl mistuia. În ajun, ar fi murit mai de grabă de cât să ceară ceva de la aceia cari-l răpiseră; dar, după ce luptă cu el însuși, zise cu o voce slabă:

— Dați-mi puțină apă!

— Bine, măi băiete, de ce nu spuneai mai curând! răspunse Despali cu un accent de compătimire sinceră. Și, ridicând pe prizonier, își iuți pasul sub poară pe când Garelia și Cianaca căutau un izvor.

Câteva minute după aceea ai fi putut vedea pe Toli jos pe mușchiu, iar pe hoțul pocit ca un Quasimodo stând în genunchi înaintea lui în atitudinea bunului Samaritean, întinzându-i teasul de argint plin până în vârf, apoi scoțându-i opinca cu multă precauțiune și spălând cu apă proaspătă piciorul scrântit.

Și porniră iarăși.

Dar, nu se vedea nici-o turmă, nimic de vânat.

— Meseria noastră nu e tocmai plăcută astăzi, zise

Garelia; va trebui să postim, deși nu suntem în postul mare!

Apoi adresându-se prizonierului :

— Și tot ce s'a petrecut, toată tevatura asta este spre răul tău, Toli Samota! Tot va trebui odată să ajungem la o înțelegere; de ce părinții tăi n'au așteptat liniștit propunerile mele, cari n'ar fi întârziat?

— In cele din urmă ajunseră la marginea unei mari poiene, unde un păstor își păzea turma.

— Bine am nemerit, zise Cianaca, căruia i se făcuse o poftă nebună de miel fript.

— Da, însă nu așa cum înțelegi tu, răspunse șeful. Pe lângă că n'avem vreme să învărtim frigarea, nu-i de loc momentul ca să ne mai facem un dușman care ar putea să dea de veste despre trecerea noastră p'aci. Ascundeți-vă aici voi, și lasați-mă să fac cum știu eu!

Câinii veneau spre ei lătrând. După ce Garelia îi făcu de departe semne prietenoase, păstorul îi rechemă. Nu se speriască câtuși de puțin, o, nu. Inimile cari au forța de a suporta fără zdrobire priveliștea nemărginirii și de a sta față cu Dumnezeu nu bat mai tare pentru o fustanelă întrezărită.

Acest păstor era tocmai un Fărșerot din tribul din care făcea parte mama lui Gurguli, a cărui tabără se găsea în apropiere, împrejurare necunoscută de haiduc.

— Frate, vinde-mi puțină pâine, zise acesta, scoțând o megidie din cingătoare.

— Nu o vând, o dau, răspunse păstorul prezentând jumătate dintr'o pâine ce o avea în traistă. Mai ia și bucata asta de brânză, că ți-o fi foame: tovarășul meu are să vie să-mi aducă de mâncare astă-seară.

— Fie! Dumnezeu să binecuvinteze dar pe păstorul care-și face pomană cu haiducul!

— Și Dumnezeu să fie cu haiducul care cruță turma și cere păstorului ce ar fi putut să-i iea cu sila!

— De astăzi înainte e o legătură între tribul tău și Garelia. De ai cui ești, măi Fărșerotule?

— Sunt din ai lui Chendra. Află, dacă nu știi, că tovarășul tău Gurguli s'a născut sub corturile noastre.

— O știam... De le ar găsi, ca să moară cel puțin subt ele! adăugă Garelia gândindu-se la tovarășul rănit de moarte.

Și în acel moment chiar, voința îi era împlinită.

PARTEA IV

OSTATICUL

CAP. I

Ascunzătoarea.

Toli Samota și-a deschis ochii, după un somn greu, de care n'ar putea să-și dea seamă cât a ținut; nici-o mișcare însă nu-i trădează deșteptarea.

Cu capul vârat în pernă, cu învelitoarea trasă până peste bărbie, stă culcat pe o saltea aruncată într'un fel de fridă arcuită formând alcov pentru această împrejurare, la capătul unei pivnițe spațioase, solid boltită, închisă cu o ușă de ștejar bătută cu piroane cu capul lat și gogoneț și a cărei unică răsuflătoare a fost astupată cu scânduri, peste care s'a mai îndesat și un strat gros de paie menținut de o perdea de pânză, — fără îndoială pentru a izola încă și mai mult această carceră, tot-deodată însă și pentru

ca mirosul boccelor de tutun grămădite în acest depozit ascuns să nu se trădeze afară.

Tânărul și-a dat seamă de starea lucrurilor la lumina slabă răspândită de o mică lampă pusă pe o mescioară cu picioarele scurte, turcească.

O carceră, am spus. Dorința lui Toli să fi fost oare îndeplinită? acea tristă dorință a ostaticului, așa de iute obosit de o închisoare vie și ambulată, ai cărei pereți se mișcau împreună cu dânsul, cu ochi și cu urechi pentru a-l spiona pe când călătorea în spinarea temnicerului.

Vai, nu! afară doar că se bucură în fine de repaosul dorit — cât de trebuincios după aceste patru zile copleșitoare! Toli Samota n'a găsit acea singurătate după care va ofta până în momentul când va fi înapoiat iubirei ființelor scumpe, căci cei trei răpitori ai săi sânt aci, ținuiți lângă el, Despali și Cianaca tolăniți pe pământul bătut și dormind duși de nu-i puteai trezi cu tunul, iar Garelia, ghemuit fără a se mișca, cu privirea pironită în văzduh, respectând somnul în care părea încă adâncit prizonierul său.

De aceia și Toli își închise iar ochii pentru a-și concentra gândurile și a le pune puțin în ordine.

Piciorul scrântit îl face să sufere cumplit, deși, de când s'a produs acest accident haiducii i-au cruțat ori-ce pas în dauna spinărei lor, până în momentul când l-au pus pe un cal pentru lungile drumuri pe cari le-au făcut în ultimile nopți. Această durere o poate nesocoti; însă e o altă durere morală, căreia acest fiu și acest soț n'ar putea să-i spuie cu stoicism: «ești numai un cuvânt!»

Toli se află așa dar într'o pivniță, fără îndoială, la

un contrabandist. Unde? Tânărul nu știe; pe semne într'un oraș, cea-ce îl surprinde; însă câmpul ipotezelor este foarte larg: se plimbă cu gândul printre trei, patru centre de populație, Grebena, Șacișta, Vlaho-Clisura, Castoria.

De ce un oraș și nu un simplu sat? — ferme izolate neexistând în acest ținut. Mai întâi, pentru că această pivniță e construită într'un chip caracteristic, cum nu se vede pe la casele din comunele Pindului; apoi, pentru că de un sfert de oră de când ascultă cu băgare de seamă, în lipsă de ori-ce zgomot și cu toată piedica oblonului garnisit cu paie ce astupa răsufătoarea, strigăte de precupeți au ajuns, de și foarte slab, până la auzul așa de fin al lui Toli. «Cireși!... Ai la cireși! Caise... Ai la caise!...» Ape-lurile dese la mușterii denunță de bună seamă o aglomerație urbană; care anume aglomerație? O fi Castoria, Vlaho-Clisura, Șacișta ori Grebena?

Curiositate aproape zadarnică, de alt-fel; întru ce i-ar folosi să știe bine acest lucru? Nu cum-va ar fi oare mai puțin o pradă tremurând sub mâna haiducilor?

Pentru a arăta, într'un mod sumar, în urma căror peripeții se găsia Toli în această pivniță, vom suplini ignoranța sa, cu atât mai ușor de înțeles cu cât, în afară de timpul pentru mâncarea ce-i se dădea în fundul pădurilor, în tufișuri dese unde îi era peste puțină să se orienteze, și de somnul sub paza alternativă a unuia din cei trei haiduci, ostaticul fusese supus, de când cu scena de la fântână, la întreita operație care îl făcea surd, orb și mut.

Așa dar, după ce a luat pâine de la Fărșerot, Garelia colindase restul zilei și noaptea următoare pe

lângă Valea-Caldă, fără a izbuti, cum a putut s'o facă ceata cea mare, să zădărnicească, pentru a ajunge la Stânca Roșie, pânda soldaților turci și a locuitorilor din Șopote cari cutreerau pe acolo, încăpățânându-se într'o urmărire pe care nu o descurajase nici cea d'ântâiu neisbutire, nici pierderea bătrânului Simu. Și căpitanul haiducilor, ținut departe de conacele sale, fusese nevoit să dea puțin câte puțin îndărăt până în momentul când o alarmă, depărtându-l de muntele de deasupra căruia se înalță mândru vârful Oului, îl aruncase spre Arzel prin platoul Fagul-cu-Vânt.

Dacă *celnicii* se îndărătinesc, zicea dânsul, nici eu nu m'oiu lăsa mai pre jos și om vedea care pe care.

Părăsind atunci regiunea Pindului, Garelia furase un cal dintr'un imaș; pusese pe ostatic pe cal și, umblând trei nopți de-a rândul prin trecătoarea de la Scară și prin potecile pierdute în pădure, ajunsese la satul Loșnița, unde avea să găsească un prieten sigur, pe contrabandistul Tușu Burena.

Pe când satul era încă cufundat în somn, căpitanul bătu într'un chip deosebit la poarta acestui afiliat, care eșise îndată din casă pentru a urma pe Garelia, spre un loc retras unde acesta își lăsase tovarășii.

Pus în curent cu situația, Burena se gândi un moment, apoi propuse ceva îndrășnet — acest om avea spiritul născocitor.

— Pentru a găsi pe Toli Samota, zise, cerul și pământul are să fie răscolit; nici o văgăună n'are să rămâie neexplorată, nici o pădure necolindată în toate direcțiunile; însă e un loc unde nimănuia nu-i va da în gând să caute pe tânărul tău celnic și acest loc e un oraș...

— Ce? un oraș! strigă Garelia.

— Ți se pare ciudat, nu-i așa? Îți vine să zici că ar fi să te arunci în gura lupului, să te joci cu focul, pe când în adevăr vei face să se încurce bănuelile, să se piardă ori ce urmă. Astfel Toli Samota al tău va fi sfeterisit, făcut nevăzut, risipit ca fumul... Și apoi, după câte mi-ai spus, ostaticul nu va putea să umble mult având piciorul scrântit; are nevoie de odihnă și de căutare. Trebuie cât mai curând să se dea jos de pe mărtoaga care'l poartă de colo până colo.

— Ai dreptate, întrerupse Garelia; da, un cal bate ori când la ochi, dă din picioare, sforăe; cât pentru nechezat am avut grije eu să-i leg falca de jos... Și pe lângă asta, un cal îți face multe neajunsuri, nu trece pe ori și unde... Dar la ce oraș te-ai gândit? De sigur, la Vlaho-Clisura?

— Tocmai. Am acolo pe Teșa, văduva lui frate-meu, omorât de vameșii cari nu-l cunoscuseră; e o femeie credincioasă și tăcută, care are o pivniță bună unde-mi strâng eu boccelele de tutun. Le dă câte ceva agenților prepuși la descoperirea contrabandei, iar ei se fac că nu văd... Dacă vrei, mă duc înainte să'i dau de veste că veniți noaptea următoare. Numai să fii cu două ceasuri înainte de revărsatul zorilor la marginea pădurei, care e de-asupra orașului, tocmai acolo unde poteca se lasă spre mahala. Oiu veni eu să te iau... Și, bine că-mi adusei aminte, știi, vorba aia: frate, frate, dar brânza'i pe bani: ce ași putea să-i propui din partea ta cumnatei mele?

— O liră pe săptămână pentru hrana robului și zece la sută din suma răscumpărării. Vrei așa?

— Vreau, dă mâna încoace!

Și acești doi oameni încheiară învoiala dându-și mâna.

Contrabandistul acesta era un psiholog adânc. Fără a fi citit vr'o dată «Scrisoarea furată» a lui Edgar Poe, știa că nimic nu rătăcește mai bine o cercetare de cât lipsa de precauțiunea cea mai elementară. A sechestra pe cine-va într'un oraș de șese, șapte mii de suflete, sub nasul unui *mudir*, era tot atât de paradoxal — și tot atât de îndemănatic — ca și a pune faimoasa scrisoare a scriitorului american cu totul în evidență într'o cutie, unde nu le-a dat în gând să se ducă s'o caute, când n'aveau de cât să întinză mâna ca s'o ia, polițailor cari cercetau pereții, răscoleau mobilele și ridicau scândurile podelei.

Și iată cum, după două-zeci și patru de ore, în apropierea unui oraș, Toli fu dat jos de pe cal, de care s'au scăpat punându-i în ureche o bucățică de iască aprinsă, care-l făcu să fugă prin pădure mâncând pământul. Ostaticul fu atunci pus iar pe spinarea lui Despali, după ce i s'a examinat bine călușul, după ce i s'a strâns bine legătura de la ochi și după ce i s'au vârât bine cocoloașele de ceară în urechi.

După un umblet zdruncinător pe un teren plin de pietre, Toli simți, după siguranța pasului, că acela care-l purta călca pe o suprafață netedă și solidă, prezentând pe ici pe colea un fel de mică treaptă de coborât, apoi iarăși alta de suit. Finețea observațiunei sale nu mergea până a desluși împede că era un drum cu trotuar tăiat de străzi lăturașe. Tot asemenea, când cotul i s'a izbit de vr'o două, trei ori de un perete vertical, el luă drept o stâncă netedă ce era numai un zid.

În fine, după o cotitură la dreapta, urmată de o

oprire, mirosul îl înștiință că se afla într'un loc împrejmuit și locuit, de unde venea un miros amestecat de coloniale acoperind un vag parfum de tutun—căci, pentru a ascunde depozitul tănuit, văduva ținea de ochii lumii o mică băcănie. Apoi, niște zguduiri de sus în jos deteră să înțeleagă tânărului că-l coborau pe o scară de vr'o opt-spre-zece până la două-zeci de trepte; Despali își încovoia spina pentru a trece cu povara sa pe sub o ușe scundă. Și numai decât Toli fu izbit de răcoarea umedă a unei pivnițe; un aer închis, încărcat cu emanațiuni grele de bectemis și de ienige, îi îngreuiă respirația. Și mai simți că-l puneau jos pe o saltea, unde, de astă dată, îi dădeau iarăși și pe deplin uzul ochilor și al limbei și unde îl descâlțau pentru a-i ușura piciorul îndurerat. Pe o măsuță turcească, s'a servit îndată o cină abundentă, de care însă nu voi să se atingă. Abia luă în seamă o femeie de vr'o patru-zeci de ani, o bună cumătră grăsulie, cu o fizionomie plăcută, cu buza de jos tăiată de o mică dungă ca o cireasă, care-l privea cu o curiozitate mai mult simpatică și compătimitoare.

Și dormise ca și cum l'ar fi lovit cu sapa în cap. Și acum gazda din ajun îi întrerupse visăria, aducând o tavă cu patru cafele.

Cu toată ușurința acestui pas femeiesc, Despali și Cianaca săriră din somn, și tânărul, luând o hotărâre, renunță de a se mai preface că doarme.

— Adu-mi puțină hârtie și călimări, zise Garelia Teșei.

Pe Toli Samota îl trecu un fior de neliniște amestecat cu bucurie.

Hârtie și călimări... Înțelegea pentru cine avea să-i ceară o scrisoare haiducul. Libertatea sa mai mult

sau mai puțin grabnică depindea de o cifră. Dar care era acea cifră? Cât prețuia el pentru nepăsătorul Garelia care își sorbea încet cafeaua?

Pentru a se îmbărbăta puțin, Toli își înghiți pe a sa fierbinte.

— Acum, voi, cei-l'alți, cărați-vă, zise arbitrul soartei sale.

CAP. II

Musca și păianjenul.

— Așa, neică, așează-te coala bine, zise Garelia cu condescendență, ridicând pe Toli pe așternut, după ce a pus tânărului la îndemână hârtia, cerneala și condeiul.

Haiducul se așeză la marginea saltelei. Se gândi o clipă.

— Toli Samota, zise, în fine, cu o bunătate cam zeflemistă, n'ai a te plânge de noi, nu-i așa, tu care te bucuri de un tratament de favoare? Meseria noastră fiind d'a pune mâna pe *celnicii* ca tine, am îndeplinit-o față de tine, într'un chip cât se poate mai blând; biata spinare a lui Despali știe ce a suferit. Și ori-ce osteneală merită răsplată!

— Spune mai iute! întrerupse tânărul *celnic* cu oarecare nerăbdare.

— De ce? n'avem de ce ne grăbi, începu iar vorba haiducul. Scrisoarea ce ai s'o scrii am s'o iau tocmai la miezul nopței... Așa dar, fătul meu, tată-tău e bogat, pe când noi am fost legănați de degetele slabe ale sărăciei; se cuvine deci să îndreptăm această prea

mare nepotrivire de averi. Nu mă întreba de ce te-am ales pe tine... și mai ales de ce te-am ales în cutare zi mai mult de cât în cutare alta ; ai avut nenorocirea să cazi în mâinile noastre, asta e destul ; lasă că, cu puțină bună-voință, familia are să te scoată în curând din mâinile noastre... Pentru asta, ai să faci cunoscut respectabilei tale mame, care se va înțelege cu vrednicul tău tată că ai să fii înapoiat dragostei lor, fără a ți se întâmpla nimic rău, în schimbul unei plăți de o mie de lire turcești, bani sunători.

O clipă, vălul de mâhnire care acoperea fața lui Toli se rupsesse ca un nor străbătut de o rază de soare. La acest singur cuvânt de «o mie de lire» norul se închise iarăși, des, negru, peste raza de speranță.

Garelia citise pe fizionomia tânărului.

— Lasă, lasă, zise dânsul, o mie de lire sânt un fleac pentru familia Samota. Când suma va fi gata, voi arăta eu părinților tăi, cari's buni ca pâinea caldă, unde și cum să mi-o trimeată. N'o să stau acum la târguială cu dânsii, cuvintele mele sânt legi... Scrie-le numai că li se dă un termen de două săptămâni, după trecerea căruia se va proceda ca dupe obicei... Știi cum ?

Și Garelia ciupi prietenește urechia dreaptă, apoi urechia stângă și în fine nasul lui Toli adăugând :

— Intre fie-care din aceste mici operațiuni chirurgicale, de care mi-e tot atâta groază mie cât și pacientului însuși, s'ar strecura șapte zile întregi. Scrie... Și ca să nu uităm nimic, iată ce ți s'ar întâmpla, dacă o încăpățănare foarte puțin probabilă din partea a lor tăi, ar contraria via mea dorință de a-ți da drumul...

Isprăvindu-și fraza, haiducul dete cu muchia mânei o lovitură ușoară pe ceafa ostaticului.

Și fără tranziție, foarte amabil:

— Uite, astea-s lucruri de cari nu-mi place să vorbesc. Dacă însă ar fi de trebuință să precizăm...

— E de prisos, zise cu răceală Toli; am înțeles.

— Cu atât mai bine!... Dar'ar Dumnezeu să pleci sănătos, întreg, cu toate mădularele ce ți-a dat D-zeu, când ai venit pe lume. Meseria mea își are cerințele ei; un soldat trage cu pușca asupra unor necunoscuți cari nu-i au făcut nici-odată vr'un rău... Dar să nu mai vorbim de niște perspective așa de neplăcute. Eu îți doresc atâta bine, în cât am să te tratez aci ca pe un pașă. Toate dorințele tale cari se pot împăca cu șederea ta în această pivniță — ședere care de altfel atârnă de la tată-tău ca s'o scurteze — toate dorințele tale vor fi ordine pentru noi. Vin bun, rachiu vechiu, cafea, berbece gras, pește proaspăt, poame d'ale vremii, tutun de care ți-o plăcea, n'ai de cât să poruncești. Cât pentru piciorul tău scrântit, cumătra pe care ai văzut-o adineaori și care e un giuvaer de femei are să ți-l tragă și are să îndrepteze un accident, care de altfel îți procură pacea și liniștea, în loc de alergătură obositoare prin munți, prin soare și pe ploaie. Și-ți las doi buni tovarăși ca să ai cu cine vorbi și juca cărți...

— Mă scutesc de a-ți mulțumi, întrerupse Toli cu amărăciune.

— Mie tot una mi-e, răspuse haiducul. Fă numai scrisoarea pe îndelete. Dragoste de ai d'acasă, câtă ai vrea; însă nici un cuvânt despre întâmplările drumului și încă mai puțin despre locuința ta de față. Nici-o indicație de loc sau de persoană, mă înțelegi.

Încolo mă privește., Aide, în curând ai să vezi fumul eșind pe coșul casei tale, în curînd ai să dai ochi cu tânăra ta nevestă... Să dea Dumnezeu să trăiți un veac și să aveți mulți copii destul de bogați pentru a ispiti pe vr'un viitor Garelia!

Deodată, haiducul părăsi acest ton cam glumeț. Cuvintele de «femeie și copii» deșteptaseră o amintire adormită nu pe deplin în fundul inimei sale. Oftă și, încet, cu voce înfundată:

— Crezi oare că nu mi-ar fi fost mai drag să fi rămas păstor cum am fost? Crezi oare că tâlharii fără fustanelă, cari au intrat acasă la mine într'o zi, e cam mult de atunci, erau ca Garelia sau ca Despali? Pentru darea ce n'am putut să plătesc episcopului grec, au răpit două vieți, pe a unei soții și pe a unui copil ce-l purta în pînțece, pe când eu cer numai un fleac din prisosul unui patriarh bogat de turme.

Fruntea nobilului bandit se încruntă dureros; dar urmă vorba făcând o sfortare asupra lui însuși:

— Toli Samota, pentru că vei fi cunoscut restrîștea, ai să guști mai bine fericirea; nu-ți duc de fel grijă, răscumpărarea ta are să fie plătită. Sînt însă nenorociri cărora nu poate să urmeze nici un fel de fericire.

Garelia făcu un gest, par'că ar fi vrut să înlătore niște gânduri prea dureroase. Și, spre cîntea omenirei, sau mai bine zis spre cîntea acestui neam, vom spune că tânărul *celnic* aruncă o privire de simpatie dureroasă asupra omului, care, cu câte-va minute înainte, îl amenințase să-i taie urechile, nasul, chiar capul la nevoie.

Astea ținură numai cât o clipă. Fie-care reintră iute în rolul său.

— Mă rog, ași putea să rămăiu singur ca să fac scrisoarea? întrebă ostaticul.

— Ceri prea mult, răspuse Garelia. Dar prezența mea te va stânjeni cât se poate mai puțin: am să mă trag în fundul pivniței și am să mă întorc cu spatele la tine. Și pe urmă, poți să faci ca la tine acasă!

Și haiducul se retrase frumușel în colțul cel mai dosnic al ascunzătoarei, unde se așează turcește cu nasul spre perete.

Cu tocul în mâna dreaptă și cu hârtia în mâna stângă, Toli Samota cugetă mult înainte de a scri un rând.

Deodată sunetul unui clopot, foarte înăbușit, abia perceptibil, ajunsese până la auzul său. Această voce a bronzului sacru fu o încurajare pentru dânsul și cu credință își făcu cruce.

Apoi hotărât, fără a se mai codi, umplu patru pagini cu un scris îndesat.

Își reciti scrisoarea în tihnă, apoi cu glas foarte liniștit:

— Am terminat, zise.

Fără nici o grabă în aparență, ca un director de închisoare care își împlinește o datorie profesională luând cunoștință de corespondența unui deținut, haiducul luă hârtia și urmări textul, fără ca o singură mișcare să-i trădeze impresiile.

Toli Samota se lungise iar pe saltea și părea nepăsător de ce se petrecea în jurul său.

În fine Garelia îndoi hârtia zicând cu răceală:

— Foarte bine.

Și puse scrisoarea în cingătoare.

Toli, în această Tebaidă de întuneric și de praf urmărea cu ochii o dramă repede, o dramă din lumea

insectelor. În arcul format de bolta firidei sale, bine luminat de lampa pusă lângă dânsul pentru a putea scri, o pânză de păianjen era întinsă. O biată musculiță defe nebunește într'ânsa. Monstrul venea în fugă să-și prinză prada, slăbuța insectă era să fie înfășurată în ițe, apoi suptă de vie, când iată că, dintr'un colțișor ascuns, se ivi un al doilea paianjen mai mare care se năpusti asupra celui d'ântâiu și-l luă la goană. Mulțămită acestei întoarceri neașteptată a lucrurilor, musca putuse să scape din mreaje.

Încă un semn prevestitor favorabil căruia nenorocitul zimbi ușor.

CAP. III

Dulce țară!

Ar fi o cruzime, nu-i așa? să ținem pe cititorii noștri sub strașnica secuestrare care apasă pe Toli Samota. De aceea, invitându-i a părăsi pivnița umedă și pătată de silitră a Teșei dositoare, le vom face onorurile bunului oraș care dă ospitalitatea, fără știrea lui, eroului nostru, le vom face onorurile Vlaho-Clișurei, ale cărei o mie de case adăpostesc vr'o șease sau șapte mii de locuitori, toți Români, afară de autoritățile constituite și de forța publică. Socoteala acestui element turcesc va fi, de altfel, iute stabilită; cele cinci degete ale mâinei sunt de ajuns: în totul și pentru toate, un *mudir* (funcționar în doi peri, care e și sub-prefect și primar), secretarul său și doi-trei jandarmi.

Scriitorul are inferioritatea aceasta asupra pictoru-

lui că el nu poate arăta obiectele de cât pe rând, unul după altul; de aceea vom examina mai întâiu poziția, făcând abstracție de oraș.

Pentru acest scop, să ne suim pe unul din vârfurile care domină orașelul. De acolo de sus, o panoramă neînchipuită se desfășură la picioarele noastre, arătându-ne dincolo de țuguetura turlelor și acoperișurilor: la nord-est câmpia Sarighiolului (Lacului Albastru), cu șireagul său de lacuri de safir cu țarmuri de smarald; la nord-est, marea pânză de apă care scaldă Castoria și veselele comune împrăștiate dealungul malurilor sale. Albe peste tot în verdeața viilor, aceste centre de populațiuni sunt o dovadă de activitatea și de bogăția acestei câmpii creștine și formează contrast cu cocioabele dărăpănate și cu aspectul mizerabil al vâlceleii musulmane din Ostrova. Totalitatea apare ca o adevărată Elveție macedoneană, care într-o zi va atrage pe turiștii din Occident: un peisagiu acoperit cu dealuri și păduri, brăzdat de ochiuri de ape fără scurgere, din care puhoaiile de munte formează atâtea mări interioare. Și în zare, foarte departe, o cingătoare de munți cu forme fine, aproape străvezii, topindu-se încet în albastrul cerului.

Să părăsim acum acest observator și să ne coborâm până în oraș; vom fi încă la o mie de metri înălțime.

Închipuți-vă străzi pavate, înguste, anevoioase, suind mereu, pe unde n'a trecut nici-odată vre-o trăsură. Sânt mărginite de case de piatră acoperite cu ardezii, cu două sau trei caturi, strânse una lângă alta ca în Lipsanii noștri. Bazarul ocupă un cartier întreg: câte-va hanuri găzduesc, de două ori pe săptămână, în zilele de târg, pe țărani din localitățile vecine, pe aceia cel puțin cari ne depărtându-se de Vlaho Cli-

sura găsesc aci centrul lor de aprovizionare și locul de desfacere pentru produsele lor.

Ca monumente, în mijlocul orașului, două biserici mari cu clopotnițele foarte înalte, prevăzute cu ceasornice și înălțând crucea în văzduh. Clisurenii sânt foarte mândri de clopotele lor răsunătoare pe cari nici o voce de muezin nu le osândește la tăcere, ca în orașele mixte cu moschee, în cari religia lui Hristos trebuie să se umilească și să amuțească înaintea religiei Profetului. La marginea orașelului se mai află de asemenea încă două edificii consacrate cultului, însă de mai mică însemnătate, iar pe două dealuri din apropiere se mai înalță două frumoase paraclise.

Într'una din bisericile principale, aceea care e cu hramul Sf. Nicolae, slujba se face cu rândul : o săptămână în românește, și o săptămână în grecește.

Însă cele două școli rivale nu se pot împăca sub același acoperiș.

Școala greacă, foarte frumoasă, foarte bine instalată, se bucură de mai multă considerație ; mai modestă, școala română e instalată într'un local ocupat altă dată de fetele grecomanilor, cari au fost alungate de aci în urma mai multor certuri în cari sângele a curs.

Ca și în satele Pindului unde s'au desfășurat cele d'ântâiu scene ale povestirei noastre, influența grecească la Vlaho-Clisura nu trece de alt-fel peste pragul casei : grecomanii cei mai dârji, partizanii cei mai îndărătnici ai bisericei și ai cultului grecești nu se servesc de cât de dialectul armânesc în viața de toate zilele.

Din nenorocire Vlaho-Clisura este un oraș în decădere. După cum o arată numele ei, această «trecătoare a românilor» a fost străbătută odinioară de caravanele românești, atunci când era drumul obliga-

toriu între orașele Pindului și Bitolia, între Albania și Rumelia.

Buna ei stare a dispărut numai de vr'o cinci-sprezece sau două-zeci de ani. Mai înainte, cea mai mare parte din locuitorii Vlaho-Clisurei aveau stabilimente în România, la Viena, la Salonic, la Volo, la Belgrad. Dar condițiile comerciale s'au schimbat cu totul de când cu drumurile de fer și cu centralizarea afacerilor. În loc de a înființa contoare în străinătate, se stabilesc acolo din ce în ce mai mult cu familiile lor pentru tot-d'a-una: părăsesc fără gând de a se mai întoarce încântătorul orașel, odinioară păzitor al căminului casnic. Și acest fenomen, care se vede cât de colo după prețurile foarte scăzute ale chiriilor și după numărul din ce în ce mai mare al caselor părăsite, nu se observă numai la Vlaho-Clisura: s'ar putea spune același lucru despre Crușova. Golul se face în toate micile aglomerațiuni în folosul metropolelor comerciale.

În ciuda acestei decăderi neașteptate, Vlaho-Clisura totuși mai poartă încă pecetea bogăției sale trecute; ea trăește din averea adunată.

Dacă bărbații, ale căror aptitudini pentru negoț sânt așa de minunate, au rămas ceva cam închiși pentru tot ce nu este negoț, femeile în schimb nu sânt lipsite nici de maniere delicate nici de gusturi fine; aplecarea lor spre un lux solid contrastează cu simplitatea cu totul patriarhală din mediul de păstori căruia am consacrat până acum toată atenția noastră. Mobile confortabile de un model vienez ieșit din modă împodobesc casele lor ținute cu o îngrijire migăloasă.

Îmbrăcămintea acestor femei este semi-occidentală, semi-levantină. Pe cap poartă o basma de mătase, sau, dacă sânt tinere și vor să fie elegante, un mic fes cu

ciucure foarte lung revărsindu-se pe umeri și prins cu ace de aur în părul împletit peste el ; pentru zilele de sărbători mari, fesul e cu totul acoperit de părăluțe de aur așezate unele peste altele. Rochia e de colóri bătătoare la ochi, mai adesea ori de mătase cu flori mari. O vestă fără mâneci strânge bustul, găitănită cu fireturi și cu șireturi de mătase, cu isvoade neasemuit de complicate și de o închipuire încântătoare. Ori-ce Clisureană care se respectă posedă trei scurteici, strânse la tălii și ale căror poale formând o mulțime de cute cad până peste pulpe : cea d'ântăiu este căptușită cu o blană de vulpe ; a doua, e chenăruită cu o fâșie de blană neagră și cu ceaprazuri de aur ; a treia, mai ușoară și fără blană, se poarta numai vara.

Dacă fetele mari sânt osândite la o claustrație aproape absolută, în schimb regimul la care sânt supuse femeile măritate e mai puțin aspru de cât în comunele Pindului ; obiceiul îngăduie acestora sa iasa ori când și să meargă la plimbare în cârduri, — viața lor însa e foarte curată, de oare-ce grija de ce va zice lumea preocupă în cel mai înalt grad pe aceste femei, pe lângă că inima acestor frumoase orășence pare a fi un viscer fără friguri.

Întru cât privește pe bărbați, afară de fes, îmbrăcăminte lor n'are nimic caracteristic ; unii din ei poartă costume orientale, iar alții haine nemțești, adică modelele din Viena, importate ori făcute la fel de croitorii din partea locului. De altfel sexul tare e puțin numeros la Vlaho-Clisura ; acești bărbați intermitenți aleargă mai mult prin străinătate după afacerile lor, pe când femeile își trec zilele țesând covdare minu-

rate, cu un gust și o pricepere uimitoare întru cât privește armonizarea culorilor.

Două ceasuri, după asfințitul soarelui, ori-ce mișcare e suspendată; orășelul doarme, iar rarii noctambuli nu pot circula, după regulament, decât cu un felinar în mână.

Astfel e viața lor dulce, îmbelșugată și tihnită. În ciuda sfâșietoarei drame care se va desfășura în subsolul ei, Vlaho-Clisura s'ar putea defini: o localitate în care nu se petrece nimic; doi, trei jandarmi sânt de ajuns pentru a menține ordinea, pe care de alt-fel nimeni nu se gândește s'o turbure... nici măcar ei.

La începutul lui Iulie 1903 ar fi trebuit să te întorci cu două-zeci și cinci de ani în urmă pentru a găsi un eveniment vrednic de notat, când două-trei sute de haiduci, făcând jocul grecilor, își făcură înt'o bună dimineață apariția pe dealurile ce domină Vlaho-Clisura și, după ce au chefuit și au dansat hora palicarilor, s'au dedat la jaf sub ochii câtor-va jandarmi, care urmăreau scena prin ferestruicele clopotniței unde se baricadaseră.

Înainte de venirea revoluționarilor bulgari, pe cari îi vom întâlni în curând, Vlaho-Clisura era dar o localitate foarte liniștită, perfect de nemerită pentru destinația ce-i hotărâse vulpoiul acela de Tușu Burena.

Cine ar fi venit să caute pe prizonierul lui Garelia în acest orășel liniștit și somnolent, în care iarba începe să crească între lespezile curților ca în Bruges-la Morte, și în care cei doi-trei jandarmi, de și s'au dat jos din clopotniță de atunci în coace, totuși exercitau una din sinecurile cele mai de invidiat, binecuvântând pe Alah care le-a dat acest huzmet și care pe deasupra a mai creat o cumătră ca Teșa, pentru

a le strecura din când în când câte o megidie în mână și câte un pachet de tutun.

De aceea și sfântă le este casa acestei femei de treabă. Toli în zadar s'ar încerca să facă vre-o gălăgie în această pivniță, că ei n'ar auzi nimic, chiar dacă răsuflătoarea ar fi desfundată, precum nici nasul lor n'a vrut să simtă mirosul pătrunzător al contrabandei, după urma căreia li se asigurase, într'un mod foarte discret și fără explicații de prisos, un mic tribut.

Fericiți jandarmi ! fericită Teșe ! Dulce țară !

CAP. IV

Cele două dureri.

la spune-mi, Armâne, unde te duci,
Și ia spune-mi de ce ești trist,
Să-mi vânz oile și berbecii toți,
Ca să-ți alin durerea.

Biata Vasilichia, cât de cumplit era chinuită de această strofă dintr'o veche baladă, care îi venea mereu în minte !

Tristul cântec nu mai eșea din gândul ființei îndurerată, care nu era nici fată mare, nici soție, nici văduvă, de și era toate astea de odată.

Ea restălmăcea înțelesul acestor versuri ; le punea în gura lui Mitri Samota, — căci el, tatăl lui Toli, ar trebui numai de cât «să vânză oi și berbeci, pentru a-i alina durerea». Ficii lui Hagi-Steriu — de acum înainte cu totul a familiei Samota, de oare-ce pentru nimic în lume ea n'ar fi trecut peste pragul casei

cu fundată în jale pentru a revedea acoperișul subt care se scursesese copilăria-i fericită — un instinct secret, un presimțământ peste putință de înlăturat îi spunea că goana îndărătnică prin păduri și peste stânci n'avea să ajungă la nici un sfârșit bun. Gândul primejdiilor și oboselilor, la cari Toli era expus din cauza acestei urmăriri, îi sfâșia inima. Oare un glonte ucigaș sau truda covârșitoare nu erau să i-l răpească pentru totdeauna ?

De vreme ce nenorocirea îl izbise, cu sau fără complicitatea familiei Strâmbu, — prea puțin îi păsa ei de cum se întâmplase și ce mai urma ! — dânsa ar fi vrut ca tatăl soțului ei să se fi supus numai de cât soartei și să se fi așteptat propunerile haiducilor în loc de a-i îndârji printr'o goană nebună.

Căci trecuse mai bine de o săptămână din noaptea fatală, și dacă unii din prigonitori se întorseseră în sat și răspândeau fel de fel de zvonuri descurajatoare pentru a explica și îndreptăți neizbânda lor, cei mai mulți stăruiau în voința d'a scăpa pe Toli din mâinile haiducilor cu puterea ; Mitri Samota și Petre Hagi-Steriu mai aveau încă pe lângă dânșii vr'o două-zeci de oameni hotărâți. Pe lângă asta mai erau sprijiniți de forța publică. Apostol Mărgărit, care se bucura de multă trecere pe lângă autoritățile turcești, ceruse și dobândise concursul tuturor posturilor militare din acest ținut.

Deși bătrân și bolnav, el nu se codise de a încăleca în revărsatul zorilor, îndată după răpirea lui Toli, pentru a se duce să se înțeleagă cu șeful detașamentului din Avdela ; mulțumită adâncei sale cunoștințe a locurilor și spiritului său de pătrundere, el înjghebase acel plan îndrăzneț care cât p'aci era

să izbutească, îndemnând pe căpitanul turc să meargă în grabă la marginea trecătoarii Văei-Calde pentru a închide eșirea.

Prezența sa ne mai putând fi de nici un folos, Apostol Mărgărit plecase iar la Bitolia, punând capăt acestei triste călătorii ale cărei triste emoțiuni avea să-i grăbească sfârșitul.

Ce ar fi făcut la Șopote, între două biete femei nemângăiate? O rană vie nu trebuie sgândărită prin atingeri și sondagii; ea trebuie sustrasă cât mai curând posibil influențelor externe printr'un strat de bumbac aseptice. Ce alt pansament mai bun pentru ele de cât singurătatea și tăcerea?

Mamei lui Toli îi secaseră ochii de plâns. Încremnită de durere, ea ascultase povestindu-se cum murise bătrânul Simu și cum scăpaseră haiducii prin cărarea dupe vârful stincii. Stătea acum ziua întreagă la fereastră, în picioare, nemișcată, pândind pe absentul care nu se mai întorcea.

Vasilichia făcea treaba în casă cu moleșeală; aducea în tăcere de mâncare soacră-sii, de și aceasta, ca și dânsa, de alt-fel, nu mânca nimic. Și cele două femei stăteau fără a-și vorbi, ne având a-și spune nimic pe care să nu-l fi exprimat oftaturile lor, neîndrăznind chiar a se privi pentru a nu izbucni în hohote de plâns.

Același cearcăn vână impresura ochii lor stinși; floarea primăverii care înfrăgezește fețele tinere pierise de pe obraji Vasilichiei, al cărei nas se subția par'că ar fi fost ciupit de Moarte. Și acum, printr'o minune sfâșietor de dureroasă, aceste două femei semănau una cu alta, precum vor fi trebuit să se ase-

mene, la piciorul c­rucei, mama dumnezeescului r­stignit cu Maria Magdalena.

Da, cu toat­ă deosebirea de v­arst­ă ­ntre grava matroan­ă și fecioara cu tr­ăsurile fe­ței dr­ăgu­te, aproape copil­ă ­nc­ă ­n ziua de 24 Iunie, nenorocirea le fr­am­ântase p­e am­ândou­ă cu aceiași asprime, suferin­ta le ad­âncise obrajii, durerea str­ăpung­ătoare le ­ntip­ărise pe chipuri și mumei și so­ției aceiași expresie.

Și vechea balad­ă nu mai e­șea din g­ândul Vasilichiei!

Ia spune-mi, Arm­âne, unde te duci,
 Și ia spune-mi de ce ești trist,
 S­ă-mi v­ânz oile și berbecii to­ți,
 Ca s­ă-ți alin durerea.

Da, toate oile, to­ți berbecii! S­ă se v­ânz­ă c­ât mai iute cele patru mii de capete de vite! Și d­ânsa va toarce p­ân­ă la sf­ârșitul vie­ței sale pentru a pl­ăti r­ăscump­ărarea lui Toli.

Și toat­ă această dram­ă era ­nchis­ă ­n n­ăuntrul sufletului ei. Vasilichia nici o singur­ă dat­ă n­'a făcut vre-o ­ntrebare, nici nu și-a dat vre-o p­ărer­e, nu și-a formulat vre-o dorin­ț­ă. Aceiași modestie feciorească, care o făcea nep­ăs­ătoare la hora nuptial­ă, o ­mpiedica de a-și spune și jalea ce o sf­ășia; de n­'ar fi fost schimbarea ­nfricoșat­ă a fe­ței, s­'ar fi crezut c­ă are o ­inim­ă de piatr­ă această so­ție fecioar­ă, care, noaptea, își mușca ­nvelitoarea pentru a-și opri din­ții de a cl­ânt­âni ca un cioc de barz­ă, privind cu ochii c­ășcați, sperioși n­ălucile cari umpleau ­ntunericul camerei sale, — aceleași fantome cari șcr­âșneau din din­ți și la c­ăp­ăt­aiul lui Toli, ­n frigul umed și negru al pivni­ței din Vlaho-Clisura.

CAP. V

Ce era într'un potcap

Dacă, în realitate, ceasurile trec tot-d'auna cu un pas egal, bucuria ori durerea noastră le împrumută un mers mai iute sau mai încet. Pentru Tana Samota și pentru Vasilichia minutele erau veacuri.

Era 5 Iulie, și autoritățile făceau încă cercetări la cei bănuți, și patrule de soldați răscoliau neîncetat muntele, și potera din Șopote își continua goana dupe urmele găsite ale haiducilor lui Garelia — un tertip al bandiților pentru a rătăci cercetările — credința tuturilor fiindcă banda întreagă ducea cu sine pe Toli la munte.

Pentru a întări această convingere, Balașo pierduse, la un moment oportun, ghetetele lui Toli, pe cari le purta atârinate de gât; și bine-înțeleș, aceia cari le găsiră trebuiau să tragă concluzia că ostaticul nu era departe. A! dacă bătrânul Simu ar fi trăit, cum ar fi descoperit numai de cât șiretlicul!

De și nu făcuse în cele două lumi vâlvă enormă ca aventura Missei Stone, răpirea fiului lui Mitri Samota, fără însemnătate dincolo de graniță, forma cu toate acestea subiectul general de conversație în Pind și chiar dincolo de munte. Printr'o ironie a soartei, se vorbea mult de acest eveniment la Vlaho-Clisura, unde familia era foarte cunoscută. Dar și aci ca și aiurea se spunea că «nu se știe încă nimic» cea-ce, în cazul de față, însemna «urâte vești».

Așa dar la 5 Iulie, pe la sfințitul soarelui, muma, care nu obosea de a tot privi în zarea depărtată pe

drumul mare, stătea ca de obicei la pândă lângă fereastră — o pândă întreruptă numai de la amurgul serei până la revărsatul zorilor — când zări deodată venind pe un călugăr robust, cu barba încăruntită, a cărui figură nu-i era necunoscută; ea își aduse numai de cât aminte că-l văzuse la mănăstirea S-ta Treime.

Și, fără să știe de ce, inima îi bătut tare, sângele i se îmbulzi în valuri în vine. Ghicea că era un mesager. Un mesager de bucurie, nu, de oare-ce călugărul nu călca iute ca un om care aduce veste fericită.

Muma așteptă.

Vasilichia introduse numai de cât pe călugăr, care-i făcu semn să se retragă.

Cu o privire repede, părintele Isaia se asigură că conversația n'avea să aibă nici un martor, apoi se opri în mijlocul odăii, fără a spune o singură vorbă, fără a face un singur gest, cu mâinile încrucișate sub largile mâneci ale rasei sale.

Tana se îndreptă spre el, fascinată ca una din acele biete pasări cari se duc să se arunce în gura căscată a uni șearpe.

— Mamă amărâtă, zise atunci călugărul, Dumnezeu să-ți dea tărie!

Vorbea rar și încet, c'un ton rece care avea să dea o ironie teribilă formulărilor religioase cu cari își va presăra discursul.

După o pauză:

— Inchină-te înaintea hotărârilor ascunse ale Pro-niei, care face din mine, om al lui Dumnezeu, trimisul oamenilor Dracului.

Muma tresări. Fără îndoială ceasul dorit și temut sosise.

Iar o tăcere mai lungă.

— Am ascultat la sfântul tribunal al mărturisirei păcatelor, zise ieromonahul, pe un om plin de păcate și cu inima împietrită în rele, care nu venise, vai, cu pocăință pentru ertarea greșialelor sale. Cu totul din potrivă, invocând taina spovedaniei...

— Dă scrisoarea încoace! îi tăie Tana vorba cu o voce sugrumată.

În odaia de alături, se auzi un zgomot înăbușit ca doi genunchi izbind cu tărie pardoseala acoperită cu preșuri.

Călugărul dete ușor din umeri, și nepăsător :

— Cu totul din potrivă, îți spuneam, invocând taina spovedaniei — și așa putea să o trădez cu atât mai puțin, cu cât fața nelegiuitului era acoperită cu o basma, — acest om m'a însărcinat pentru d-ta cu o misiune grea, somându-mă totdeodată să-i aduc răspunsul într'un anumit loc...

— Dă scrisoare încoace! Pîntrerupse iarăși Tana cu același glas sugrumat, la care răspunse un nou zgomot înăbușit, în odaia de alături, ca și când, de astădată, o frunte izbea pardoseala.

Aceași dare de umeri din partea călugărului.

Cu brațele azvârlite îndărăt, cu bustul întins, cu ochii eșiți din orbite, cu răsufierea șuerătoare, așa aproape de el în cât suflarea ei de friguri îi dogorea fața, mama așteptă.

— Tana Samota, zise în sfârșit călugărul scandând silabele, ascultă-mă pe mine, trimete vorbă bărbatului tău să se întoarcă acasă... Are altceva de făcut decât de alergat prin munți; nopțile sunt răcoroase, sus la munte, și ar face bine să se păzească de reumatizme!.. Ia deci în serios intervenirea mea cu totul caritabilă, al

cărei caracter dezinteresat va fi înțeles fără îndoială și de aceea care stă la pândă după această ușă; căci sărmanul tău fiu, sărmanul ei soț ar fi mai ântăiu schilodit, apoi în sfârșit omorât, dacă condițiile arătate în scrisoarea sa n'ar fi întocmai împlinite...

Apoi, c'un ton umilit de nevinovăție fățarnică:

— Și eu, biet călugăr, de, ce-s de vină? nu mi-au fâgăduit și mie că-mi vor tăia barba și că mă vor snopi în bătaie, dacă, într'un timp foarte scurt, n'aduc un răspuns că da ori ba!.. De altfel, eu nu știu ce cer ei drept răscumpărare, plicul fiind închis.

Și, ridicându-și potcapiul cu amândouă mâinile, scoase dintr'ânsul o scrisoare.

Mama era să se repeadă asupra scrisoarei ca o leoaică asupra pradei.

Călugărul ridică în sus hârtia și, mișcând-o încet:

— Răbdă creștinește această crudă încercare, biată mamă; am să mă rog lui Dumnezeu pentru fiul tău și pentru tine... precum m'am rugat și pentru o altă familie asupra căreia a căzut greu mâna lui Dumnezeu, familia Strâmbu.

Cuvintele din urmă fuseră spuse cu o voce care nu se poate defini.

Însă Tana nu asculta. Ea făcu o nouă sfortare pentru a pune mâna pe scrisoare.

— Mai așteaptă puțin, zise călugărul, că n'am isprăvit.

Și, rece ca un cămătar, sfârși:

— Mă întorc după cincisprezece zile... A! cât p'aci să uit ceva: Femeie, solul este sacru și fiul tău ar avea să sufere cele mai mari... neplăceri, dacă, din pricina limbuției tale sau a nurorii tale, mi s'ar face cel mai mic neajuns în urma acestei înștiințări pe care

ți-o fac călcându-mi peste inimă și adăugând binecuvântarea mea.

Călugărul întinse scrisoarea cu stânga, pe când mâna dreaptă despică aerul făcând semnul crucei.

Mama dedese fuga la fereastră pentru a citi hârtia la ultima licărire a amurgului.

Ochii îi erau uscați, degetele nu-i tremurau. Ea urmări fie-care linie cu chibzuială, cu luare aminte. Apoi, revenind spre călugăr :

— Fie, zise, am să trimet vorbă bărbatului meu să se înapoieze. Tatăl are să facă un sacrificiu pentru băiat... care nu e unicul nostru copil; însă ni se cere o mie de lire și noi n'avem de unde da o asemenea sumă...

Și ea imploră pe călugărul bandit.

— Fie-ți milă de noi. Pe sfântul tău veștmânt, pe sufletul tău de călugăr, caută de'i înduplecă să ne pue condițiuni mai ușoare!

Cu tonul cel mai firesc, ca și când ar discuta o afacere comercială, părintele Isaia îi zise:

— Ne pierdem vremea și d-ta și eu. Acela care a răpit pe fiul tău e dator profesiunii sale să fie neînduplecat. Dacă n'ar face așa, familiile ostaticilor ar căuta rugăminți pentru a-l înduioșa, în loc de a căuta lire turcești pentru a plăti răscumpărarea cerută. A mă ocupa de cifră, asta trece peste căderea mea, însă pot lua asupra-mi, să vă scot un termen de o lună.

Vocea i se făcu părintească, pentru a adăuga această cruzime, scontându-i efectul, — căci călugărul știa că, pentru a prinde, cuiul trebuie bătut tare :

— Femeie, fiul tău e bolnav; cred că e bine s'o știi; suferă, bietul băiat, de oboseala de care haiducii nu l-ar putea scuti, de vreme ce goana năprasnică ce

le face bărbatu-tău crează prizonierului aceleași neajunsuri...

Nici vorbă că s'a ferit de a vorbi de piciorul scrintit și de a face cea mai mică aluzie la șederea într'o pivniță. Lăsă pe Tana Samota să crează că Toli ră-tăcea, cu ceata, fără merinde, pe creștetele pleșuve ale munților sau în desimile codrilor.

— Nu pregeta deci, mai zise călugărul, dacă ții la sănătatea lui... lăsând la o parte micile operații care ți-ar da pe fiul tău în bucăți... Așa, precum știi bine: într'o zi ai primi o ureche, apoi pe ceea-laltă, apoi nasul ceea ce ar fi păcat, zău! pentru un băiat frumos ca Toli Samotă...

— Bine, bine, zise cu vocea stinsă muma gata să leșine.

Călugărul își strânse buzele pentru a nu lăsa să-îscape un cuvânt de adevărată milă, care ar fi stricat toată treaba.

Deschise ușa.

Însă, ca să ieasă, fu nevoit a trece peste un corp omenesc, peste corpul unei tinere femei lungită pe pardoseală, cu fața în jos.

Era Vasilichia. Auzise totul.

Tana o ridică și o duse încet în patul ei. Apoi trimise doi păstori la oamenii din sat care se întoarseră cei din urmă din expediție, ca să afle de la aceștia pe unde ar trebui să caute pe Mitri Samota, pentru a-i duce scrisoarea lui Toli, la care dânsa adăugase câte-va cuvinte, care aveau să determine pe soțul ei să înceteze prigonirea haiducilor și să vie să se ocupe de răscumpărare.

Și, după asta, Tana Samota veni să șează ghemuită

lângă Vasilichia. O luă de mână și noaptea trecu ast-fel.

Cele două femei schimbaseră între ele numai aceste cuvinte :

— Fata mea !...

— Mama mea !...

CAP. VI

Intermezzo.

Timpul trecu, urmând zile după zile, sau mai bine zis nopți înșiruite de două-zeci și patru de ceasuri, la licărirea unei candelă.

Numai regularitatea mesei dedea lui Toli noțiunea timpului; și, pentru a nu pierde socoteala, când Teșa aducea cafeaua dimineața, ostaticul făcea o dungă pe pereți cu un cuiu ruginit; el însemna răsăritul unui soare care nu-l mai lumina, care nu-l mai încălzea : era calendarul unui *in pace*. Și, fără un gând definit, prin acea aplecare firească care împinge pe cei mai obscuri a lăsa o urmă de trecerea lor prin această lume — cum bunioară un Popescu care contrasemnează, la Cozia, augusta piatră mormântală a unui Mircea-cel-Mare — Toli își săpase de asemenea numele pe peretele mormântului său.

Păzitorii lui, foarte blajini, nici nu băgară de seamă acest lucru; ei își executau strict consemnul: a păzi pe prizonier și a împiedica ori-ce comunicație dintre el cu cine-va din afară. De cele-lalte prea puțin le păsa.

Teșa gătea minunat; în pivniță, carnea era bună

și de ajuns, însă Toli își perduse pofta de mâncare. Mecanicește își pipăia urechile și nasul, ca și cum ar fi vrut să se asigure că aceste organe erau mereu la locul lor, cu o temere vagă că se va vedea în curând despărțit de ele.

Căci, de, o mie de lire sânt o sumă : tocmai 22,700 de lei, și, dacă prizonierul știa că tată-său e în stare să-și primejduiască viața pentru a zmulge pe fiul său din mâinile răpitorilor lui, știa tot asemenea că în conștiința tare a *celnicului* avea să se agite o dureroasă problemă morală. Stricta sa dreptate ar fi consimțit oare la prea marea jertfă bănească pe care haiducii o cereau de la Mitri Samota? Cu alte cuvinte, acest cap de familie și-ar fi recunoscut oare dreptul de a despoia pe cei trei copii mai mici, numai în folosul întâiului născut? Și apoi, o avere care constă din turme nu se preface în bani cu aceeași ușurință ca niște valori de bancă.

De sigur, mă-sa n'ar fi stat pe gânduri și durerea mută a Vasilichiei ar prețui cât toate renunțările ; însă în Pind, în ori-ce împrejurare, femeile au prea puțină trecere !

Ori cum, această secuestrare avea să fie lungă ; tatăl ar fi stat la tocmeală așa cum știe s'o facă un muntean de p'acolo, nu s'ar fi muiat de cât la ultima nevoie și, în fond, Toli îi dădea toată dreptatea.

Se gândea la toate astea privind mașinalicește insulele necunoscute și continentele chimerice ce le desemnase umezeala pe pereții pivniței, în timp ce unul din păzitorii săi sforăia ca o pedală de orgă, iar cel-lalt lăsa să i se vadă toate măselele într'un căscat de fiară ducând dorul savanelor.

Vai ! ce monotone erau zilele astea ! Pentru a dis-

trage pe robul lor, pentru a-și face lor înși-le o petrecere, cei doi haiduci organizau nesfârșite partide de *concină*, la care lua parte și Toli; după câte-va ceasuri însă, cei trei oameni, asvârlind cărțile, se priveau consternați, în vreme ce mâncărimile unei erupțiuni, ce începea să-i easă pe tot corpul, imprimau niște contracțiuni ușoare sprâncenelor tânărului *celnic*.

Ce făcea nevastă-sa? Ce făcea mă-sa? Ce soartă avusese scrisoarea sa? Aceste gânduri îl chinuiau. Ingrijat de sănătatea sa morală, voi să dea la o parte gândurile, temându-se să nu înnebunească.

— Știți ce? Povestiți-mi ceva istorii! zise într'o zi temnicerilor săi; asta e mai bine de cât să ne plictisim stând de geaba.

— Dacă e vorba de povești, răspuse Cianaca, știm noi o sumedenie... și mai ântâi pe ale noastre.

— Ia spuneți ceva povești de haiduci!

— Ascultă, începu Cianaca, după ce se gândi o clipă: vrei să auzi frumoasa ispravă de la Vlaho-Clisura din... din 1887 sau 1888? Am uitat, zău, anul însă știu cu siguranță că era în ziua de 6 August.

— Și eu am auzit ceva despre asta, de la părinții mei, răspuse Toli; dă-i 'nainte însă. O știu bine Vlaho-Clisura; nu sunt nici două luni de când am fost acolo...

Cei doi haiduci schimbară un surâs imperceptibil care însemna: «și chiar de atunci încoace».

— Atunci, urmă Cianaca, ai fi știind că la 6 August e obiceiul să meargă cu toții să mănânce pe dealurile înverzite ce domină orașul, la poalele muntelui înalt ce poartă o cunună de fagi...

— Da, par'că le văd dealurile, zise Toli cu vioiciune.

Și fără a băga de seamă un nou surâs de înțelegere între Despali și Cianaca :

— Așa este, în ziua aceea, toți se duc să mănânce pe iarbă verde... Nu se mănâncă însă carne, ci pește din cauză că e postul cel mic. Toți es din oraș: bărbați, femei, copii; rămân acasă numai bătrânii ologi. Se așează frumos pe iarbă pâlcuri-pâlcuri mănâncă, cântă și chefuesc cu lăutari.

— Așa. Anul acela, urmă Cianaca, pe când toți petreceau cât se poate mai bine, niște băeți pătrunseră în pădure căutând fructe sălbatice. De o dată o iau la sănătoasa la vale, strigând înspăimântați: «Haiducii! Haiducii!» Adevărul e că eram acolo sus vre-o doi-spre-zece sau vre-o cinci-spre-zece voinici. Nu mai era de așteptat, de vreme ce fusesem descoperiți de acești draci... Năvălirăm asupra mulțimei... Măi, cum se risipiră toți în toate părțile! A fost o fugă nebună cu chiote și țipete peste râpele săpate de apă în spre partea orașului. Nu-i vorba, au fost destule picioare scrântite, însă spaima dedese aripi celor mai mulți Clisurenii... Cu toate astea isbutim să punem mâna pe o mulțime de fesuri femeiești garnisite cu părăluțe de aur; zmulgem o grămadă de salbe și oprim vr'o două-zeci de ostatici cari ne-au eșit înainte... Da ce folos, nu erau de cât oameni de mâna a zecea ca bogăție; a trebuit să le dăm drumul numai de cât; norocul nu ne ajutase... Am aflat în urmă că fiul lui Mărgărit era și el p'acolo. Pe ăla dacă am fi pus mâna...

— Ce! strigă Toli cu indignare; ați fi pus mâna pe fiul lui Apostol Mărgărit! Doar nu erați greci.

— Sântem români tot atât de neaoși ca și tine, răspunse flegmatic Cianaca; însă când fiul lui Mărgărit

intră, mă rog, într'o prăvălie, nu cum-va negustorul, chiar de ar fi Armânul cel cu mai bune simțiri românești, îi dă de geaba marfă? Ei, iacă și pentru noi, iubirea de neam e una și meseria e alta.

Despali se amestecă în vorbă.

— S'a spus că voinicul Musa, Albanezul lui Mărgărit, a schimbat, în ziua aceea, câte-va gloanțe cu voi.

— Da, răspunse Cianaca și era un bun pușcaș. Am avut noroc că a sosit târziu la petrecere. Când a sărit în apărarea fiului stăpânului său, noi ne isprăvisem treaba și ne retrăgeam cu prada noastră... Dar numai un fricos nu era ăla!

— Dar ce știi despre moartea bietului Musa? Când eram mic, l'am văzut odată la noi cu nașu-meu și de atunci am mai auzit pe Mărgărit vorbind cu drag de acest credincios păzitor.

— O, despre Musa nimeni n'ar putea mai bine ca tovarășul meu să-ți spuie cum a murit; era de față când a fost omorât Albanezul...

— Mă rog, eu, anume, nu sânt de fel părtaș la această faptă, declară cu vioiciune Despali; eu unul ași fi cruțat pe Musa...

— Era sufletul cel mai drept din lume, zise Toli; era devotamentul încarnat... Când un musulman e bun — și sânt mulți dintre ei buni — apoi e bun ca pâinea caldă. Inșă ca ăla nu s'o mai găsi altul.

— Treaba asta s'a petrecut în 1889, începu Despali. Fusese o mare încăerare între grecomanii și românii din Vlaho-Clisura pentru o biserică pe care se certau. Institutorul român fusese chemat de autorități la Castoria. După ce a dat lămuririle ce-i s'au cerut, căuta să găsească un tovarăș de drum pentru a se întoarce, când iată că se ivi Musa... Porniră deci amândoi călări

și, ajungând la o potecă adâncă, mărginită de dealuri plantate cu vii, dau peste trei haiduci — unul eram eu — ocupați a despoia trei măcelari din Vlaho-Clisura. «Tu dă pinteni calului și fugi înapoi!» zise Musa institutorului care se grăbește să'i urmeze sfatul. Iar Albanezul, descălecând, ochește și trage cu pușca. Pușca însă nu ia foc... Mai trage odată, de două ori, de trei ori, tot nu ia foc... Trebuie să vă spun că Albanezul împrumutase fratelui său revolverul cu câte-va zile înainte; era înarmat numai cu pușca. Și cu toate astea, fără a șovăi, se îndreptă spre noi... adică spre cei doi tovarăși ai mei, căci eu o luasem razna prin vii pentru a ajunge pe institutor. Mi s'a povestit însă ce a urmat... Așa dar unul din haiduci — un oare-care fiu de popă — se îndeletnicea cu măcelarii; cel-l'alt a întâmpinat pe Musa voinicește. Albanezul își face un ciomag din patul puștei; însă haiducul ferește lovitura. O luptă corp la corp se încinge între acești doi oameni. Se rostogolesc jos. «Ajutor» strigă haiducul care era dedesupt... Atunci fiul popei lasă pe măcelari și, ridicând un bolovan de piatră, zdrobește capul bietului Musa. Apoi, văzând că Albanezul mai dădea semne de viață, îl mântui c'un glonț de revolver...

— Ce murdar asasinat! oftă Toli.

— Asta a și adus nenorocire pe capul fiului popei. Puțin timp în urmă se ascunse într'un pățul lângă Castoria. Fiind denunțat, soldații înconjură ascunzătoarea sa și sparg ușa. Somat a se preda, fiul popei încearcă să se împotrivească; a căzut însă sub o ploaie de gloanțe. Cinci-zeci și două de răni au fost numărate pe corpul lui.

Se făcu o tăcere lungă.

De odată, Toli Samota, care urmărea un gând, întrebă repede :

— S'a întâmplat cui-va dintre voi să taie urechi?

— De obicei, amenințarea e de ajuns, răspunse Despali cu simplitate. Înțelegi că noi nu punem mâna pe oameni de nici o valoare, pe bătrâni care sânt mai mult o povară pentru familiile lor, pe femei de cari bărbații lor ar fi prea fericiți să scape ; noi alegem de pildă un comerțant bogat, un fiu scump pentru familie, un soț adorat, un frate iubit, în sfârșit unul din aceia pentru care face cine-va pe dracu în patru ca să-i răscumpere... Intru cât mă privește, o dată numai mi s'a întâmplat... Cum să-ți spui ? Cunoști pe institutorul Papazi, ăla care poartă fesul vârat până peste urechi ?

Ostaticul, căruia se adresa această întrebare, făcu un semn de negare.

— Ei, uite, urmă Despali, pe când se plimba într'o zi ceva mai departe, a fost răpit și dus la munte... I s'a poruncit să scrie nevestii, că, dacă peste o săptămână de zile, o sută de lire turcești nu vor fi aduse într'un anumit loc, ar primi, drept întâia somație, urechia dreaptă a bărbatului ei... S'a pus omul pe tocmeală ; ne-am încredințat că suma cerută era prea nepotrivită cu mijloacele institutorului ; ne-am coborât la jumătatea prețului... Scurt, scrisoarea ajunse la destinație... Inșă, în ziua a noua, fiind-că suma nu fusese adusă, un mic pachet bine legat cu sfoară și îngreuiat cu o pietricică, străbătu un geam din camera în care nevasta lui Papazi se sfătuia trist cu rudele ei pentru a găsi cât mai iute cele cincizec de lire...

— Și acest pachet cuprindea...? întrebă Toli îngrozit

— Urechia dreaptă, înfășurată într'o a doua scrisoare, scrisă de astă dată nu cu cerneală, ci cu sânge, pentru mai multă solemnitate, prin care institutorul vestea expediția, tot în termen de opt zile, a urechei sale stângi, dacă răscumpărarea n'ar fi venit până atunci... tot cinci-zeci de lire, nici o megidie mai puțin... Au vândut bieții oameni, s'au împrumutat, știu eu ce au mai făcut? că, înainte de sfârșitul săptămânei, suma a fost adusă la locul arătat... Institutorul se întoarse acasă, cu capul legat sub fes, adus de acum înainte până peste urechi. De alt-fel, operația fusese făcută cu îndemânare...

Și Despali adăugă cu oare-care sfială :

— ... cu toată lipsa mea de deprindere.

O muzică veselă, venind din catul ântâiu și care se auzea foarte bine, cu toată grosimea bolței, schimbă cursul conversației.

Sus se danța. Ce antiteză!

Ei da, Teșa dădea o mică petrecere cu danț intimilor ei, ca și când nu s'ar fi petrecând nimic.

Și sub dunga peretelui arătând ziua, pentru curiozitatea faptului, Toli făcu un semn suplimentar. Efimeridele după calendar.

CAP. VII

Nepoata lui Averoff.

După o poveste urmă alta. Despali povestea cu simplitate, cu măsură. Tovarășul său care, mut asupra ori-cărui alt. subiect, nu mai înceta cu acesta, punea în accentul său puțin din mândria unui vechiu soldat care își povestește companiile, însă fără nici

o alterație a adevărului. Și lungile zile deveneau mai suferite și Toli simțea un farmec în aceste amintiri haiducești, cari-l zmulgeau de la tristele sale gânduri.

— Ascultă, îi zise odată Cianaca, dacă vrei să știi una din cele mai frumoase isprăvi ale noastre, am să-ți povestesc cum am răpit pe Duca Gioanopolo, pe însăși nepoata vestitului Gheorghe Averoff, care a lăsat milioane să vânturi cu lopata...

— Da, întrerupse Toli Samota, le câștigase în Egipt și a lăsat o bună parte din ele grecilor, el care era Armân ca tine și ca mine... Dar spune că te ascult...

— Fără a fi grozav de bogat ca Gheorghe, urmă Cianaca, fratele lui Averoff care a făcut Olympicile, avea și dânsul o avere bunicică. Precum știi, ei sunt originari din Mețova (Aminciu pe românește), unde n'a încetat de a locui Duca Averoff, măritată după un oare-care Gioanopolo, italian de origină, care se poate lăuda că a nemerit-o bine. În sfârșit, se făcu o bandă pentru a răpi pe fica lui Nicolae Averoff, pe atunci o femeie voinică și frumoasă, — era în 1886, pe când eu mă aflam la începutul meseriei... Întreprinderea era din cele mai grele. Știi de sigur că un regiment turcesc stă în garnizoană la Mețova...

— De la revoluția din 1854, preciză Despali.

— Banda noastră avea informațiuni exacte asupra tuturilor mișcărilor și preumblărilor ce făcea Duca Gioanopol. Se știa că dânsa eșea în toate serile la plimbare afară din oraș, pe la sfințitul soarelui, firește tot-d'auna însoțită de cine-va. Însă nici o ocazie favorabilă nu se prezinta. Trecură două săptămâni de când o tot pândeam în zadar și era să renunțăm la întreprinderea noastră, când iată că într'o seară, pe

la amurg, de la marginea pădurei unde stam la pândă, deasupra cimitirului, o zărim venind cu bărbatu-său și cu o prietenă al cărei bărbat era în străinătate... De astă dată înaintează ceva mai mult ca de obicei și se așează frumos în marginea drumului cu spatele spre noi... Eșim din pădure binișor și, ajunși la o distanță oare-care, năvălim asupra grupului și punem mâna pe nepoata lui Gheorghe Averoff. «Tu, zise capul nostru barbatului ei, poți să te întorci acasă!» Ce-i drept, în ochii noștri el n'avea nici un preț; luăm însă cu noi și pe prietena ei, nu atâta pentru a scoate cine știe ce folos dupe urma ei, cât pentru ca Duca Gioanopol să aibă cu cine să-și treacă de urât. Femeile au fost luate în cârcă — grea sarcină pentru acela care ducea pe fika lui Nicolae Averoff, aproape o uriașă — și o tulim. Strigătele bărbatului însă atrag atenția unor Mețoveni, cari se plimbau în grădina publică, așezată ceva mai la vale; se dă alarma; mai mulți Mețoveni pun mâna pe arme și trag asupra noastră, garnizoana se pune numai de cât în urmărirea noastră... Noi însă am trecut iute gârla și am intrat într'o pădure, unde, fiind-că începuse a înopta, nu ni s'a dat de urmă.

— La Valea-Caldă ați dus pe cele două ostatice, nu-i așa? întrebă Despali, numai de dragul vorbeii, căci el cunoștea toate amănuntele aventurii.

— La Valea-Caldă, neapărat, răspunse Cianaca. Aci nepoata lui Gheorghe Averoff, a fost tratată cu toate onorurile cuvenite milioanei familiei. Mi-aduc aminte că am făcut pentru aceste două femei o colibă de nuiele, cu un bun pat de frunze, la marginea unei prăpăstii care zădărnicea ori-ce încercare de scapare. De alt-fel, Duca și prietena ei erau pe cât de bine în-

grijite, pe atât de bine păzite; pentru dânsle am învârtit de multe ori mielul în frigare și am stat ceasuri întregi de pază.

— Și asta a ținut mult? întrebă Toli, care ținea o statistică mintală de captivități.

— Șapte-spre-zece sau opt-spre-zece zile peste tot, nici mai mult nici mai puțin, din cari o săptămână în Valea-Caldă, iar restul lângă Mețova, în pădure, după ce tatăl Ducăi Gioanopolo a mijlocit ca să înceteze urmărirea noastră. Și pe lângă asta ne-a trimes tot felul de proviziuni din cele mai bune; vinuri alese, miei grași, plăcinte gustoase, tot ce putea găsi mai bun ne trimitea noă... Când mă gândesc ce vremuri bune am apucat!... Și cele șapte mii de lire ce am cerut drept rescumpărare, le-am căpătat fără nici o eodire din partea familiei...

— Așa mușterii mai rar! oftă Despali.

— Da, nici vorbă că numele Ducăi Gioanopolo sau mai bine zis al Ducăi Averoff e înscris în cartea de aur a haiduciei! strigă cu lirizm Cianaca, care auzise unde-va această frază și o'nvățase pe din afară.

— Dar prietena? voi să afle Toli. De sigur că is'a dat drumul gratis?

— Nici câștigurile cele mici nu trebuesc nesocotite, răspunse haiducul; a dat bietul bărbatu-său șease sute de lire. Țăla, săracu, o fi blestemat ceasul când ne-vastă-sa s'a gândit să iasă la plimbare. L'a costat cam scump această plimbare. Ce bani gata a avut, a trebuit să-i dea.

— Apoi voi trebuie să aveți bani, nu glumă! strigă Toli într'un avânt de admirație amestecată cu un pic de amărăciune.

Despali începu se râză; își desfăcu cingătoarea și

o deșertă pe masă. Dintr'ânsa căzu o punguliță cu tutun, un amnar, o sfoară, vr'o două-trei lire turcești și câți-va bani de argint.

— Iată toată pricopseala mea, zise.

— Dar nici eu n'am făcut mai mare brânză, declară tovarășul său.

— Apoi dacă-i așa, înseamnă că averea rău câștigată nu prinde rădăcini.

Această cugetare a lui Toli îi atrase un mândru răspuns din partea lui Cianaca:

— Îți închipui oare că noi sântem niște cârciumari, ca să ne odihnim după ce-om face avere?

Nu-i vorba, mai era tezaurul colectiv ascuns în peștera din Vasilița și pe care Moșneagul de la Munte îl întrebuița pentru scopuri misterioase; dar aceia cari-l câștigaseră, la urma urmelor, tot săraci lipiți erau. E neîndoios că aurul are prea puțină valoare pentru haiduc. S'ar crede că-i alunecă printre degete ca argintul viu. Fie-care din tovarășii lui Garelia — și Garelia el însu-și, cu toată zeciuiala ce lua, în calitate de șef, asupra ori cărei operații — ar fi putut spune ca un oare-care viteaz al lui Victor Hugo:

Deux liards couvriraient fort bien toutes mes terres,
Quand tout le grand ciel bleu n'emplirait pas mon coeur.

Cam același lucru se petrece cu toți adevărații haiduci. Adesea siliți a-și ascunde comoara ori a o încredința vr'unui depozitar, li se întâmplă să nu mai dea ochi cu dânsa într'un caz ca și într'altul.

În schimb, ex-voturile lor din biserici sânt o mărurie și de dărnicia lor și de credința lor simplă.

Am voi să complectăm povestea cam sărăcăcioasă

a lui Cianaca, dând cititorilor o mică idee despre Mețova sau Aminciu, cel mai curios poate din orașele Epirului și care este de asemenea tipul orașului românesc cu fumuri grecești.

E un centru foarte bogat, în care cu bogățiile lui Averoff s'ar mai fi putut măsura și ale altora. Origina Aminciului (așa îl numesc românii, pe când străinii îi zice Mețova), ar părea legendară ca și a Bucureștilor lui Bucur și, cu atât mai mult, ca a Constanței a Medeei, dacă neverosimila poveste ce o vom nara n'ar fi sprijinită de dovezi nediscutabile. Faptele de altfel datează de mai puțin de două secole și moșii unora din contemporanii noștri au cunoscut pe Floca, întemeitorul autentic al acestui cuib de milionari.

Acest Floca, stăpân de turme pe cari le mâna iarna în câmpiile Tesaliei, iar vara în munții Pindului, avu prilejul să găzduiască pe un mare-vizir izbit de una din acele disgrății subite așa de dese pe atunci.

Dar nu numai că Armânul dedea azil puternicului din ajun, al cărui cap era pus la preț — ceea-ce punea în primejdie și capul lui, dacă o indiscreție ar fi fost comisă — ba încă, în mânăstirea de la Grijan, unde Floca ascundea pe fugar, îl ținea în curent cu tot ce se petrecea la Stambul.

Intr'o zi, la un târg din apropiere, Floca aude pe strigătorul public invitând pe ori-cine ar avea cunoștință de ascunzătoarea fostului mare-vizir să dea de veste acestuia că Padișahul îl reîntegra în bunele sale grații.

Intr'adevăr, o schimbare se produsese în Vechiul-Seraiu; Sultanului îi părea rău de cinstitul său sfetnic pe nedrept urgisit.

Armânul nostru, după ce-și isprăvi treaba în târg, dă fuga și încunoștiințează pe oaspele său de această schimbare de soartă și-i înlesnește mijloace de a se întoarce la Constantinopol. «Bine, zise Turcul; îndată ce voi fi pus iar în slujba mea, să vii la mine și-ți voi da tot ce-mi vei cere».

Și când sosi momentul, iată ce ceru Floca fostului său îndatorat ajuns iarăși omul cel mai puternic din împărăție :

«Tot cât se poate cuprinde cu privirea din vârful cutărui deal să fie pământul orașului meu. Nici un Turc să nu aibă dreptul să se statornicească aci, iar acela care, excepțional, ar fi voit să străbată această zonă privilegiată, să-și despotcovească calul înainte de a eși din ea, pentru ca să nu ducă cu dânsul cel mai mic grăunte de praf din acest pământ. Din punct de vedere religios, orașul să se bucure de o autonomie completă și să atârne de a dreptul de patriarhie».

Aceste privilegii, ciuntite de Ali-pașa, au fost desființate în 1854, drept pedeapsă pentru Amincenii cari se răsculară după îndemnul Greciei. Cu toate acestea, Poarta le-a lăsat dreptul să-și aleagă pe exarul care îndeplinește puterea spirituală.

Legaturi numeroase și bogate au făcut din Aminciu unul din orașele cele mai de invidiat de pe lume; un oraș american în unele privințe. Nu numai că vr'o douăzeci și cinci de binefăcători ca Averoff, Toșița, Sturnara, l'au înzestrat cu biserici minunate, cu școli frumoase, cu profesori bine plătiți, cu ospicii, cu fântâni, cu străzi, cu grădini publice, ba încă toți locuitorii acestui oraș, fără nici o excepție, au gratis îngrijirile medicale și pe deasupra toate medicamentele și încă din cele mai bune; douăzeci de fete

sunt măritate, în fie-care an, dându-li-se o zestre și ale casei; ajutoare lunare mergând până la 50 de lei sânt împărțite familiilor scăpătate; școlarilor, ori-care ar fi situația părinților lor, li se dă în dar cărțile, hârtia de scris, linii, creioane, tăblițe, tocuri, penițe, — e țara Făgăduinței.

Orașul lui Floca numără o mulțime de negustori ale căror contoare se răsfață în orașele Turciei, în Egipt și în România; argintăria e lucrată acolo cu multă măestrie. Mulți din locuitorii Aminciului se îndeletnicesc cu creșterea vitelor.

Populația se împarte în trei clase, ușor de osebit după port, — ele se deosebesc după lățimea mai întinsă sau mai îngustă a garniturerii de postav roșu, care se coboară mai mult sau mai puțin jos pe *sarica*, comună ambelor sexe. Femeile întrebuițează păr adăugat: coade mari învîrtite în jurul fesului sau barișului dupe cap; multe din ele se îmbracă în bogate rochii de mătase, însă nici una — chiar de ar fi fata unui archi-milionar ca Averoff care a făcut Olimpi-cile — nu se dau în lături de a pune peste aceste rochii *sarica* grosolană. Multe din ele au vizitat capitalele Occidentului și în călătorie au fost nevoite să lase la o parte costumul locului; îndată însă ce s'au întors la vetrele lor, prima grijă a fost să-și reia portul.

Și toți acești grecomani vorbesc dialectul armănesc cel mai curat, cel mai apropiat de latineasca: nu întrebuițează mai de fel greceasca, mai cu seamă femeile, care nu știu nici măcar un cuvânt grecesc.

Ast-fel este această Țară a Făgăduinței prin care curge lapte și miere, în care patriotismul local e foarte desvoltat și 'n care atâția cetățeni care și-au lăsat nume în viață prin așezămintele întocmite de

ei, ar fi putut să-și sape pe moșminte acest verset din Eclesiast :

«Am săvârșit lucrări mărețe; am făcut grădini și împrejmuiri în care am pus tot felul de arbori; am făcut rezervoriu de apă pentru a stropi răsadul tinerilor copaci».

CAP. VIII

O lectură și comentariul ei.

Toli se topia de vedea cu ochii; nu mai mânca, cu toată bună-voința gazdei care se căznea să facă bucate cât mai variate.

Erupțiunea care îi eșise se întindea acum pe tot corpul; în toate serile îl apucau frigurile și nu-l lăsa de cât dimineața.

Despali își sleise tot repertoriul de povești de haiduci. Intru cât privește pe Cianaca, el fusese rechemat de șef și a venit să-l înlocuiască Salamura. Glumele ștregarului mai tot-d'auna cinice nu isbuteau să înveselească pe prizonier, și nu numai că acesta nu mai lua parte la nesfârșitele partide de concine ce făceau temnicerii săi — Salamura înșela fără rușine — ba încă Toli nici nu urmărea jocul cu o privire distrasă. Gândul îi era numai la Șopote. Scrisorile ce primea de la mă-sa și de la nevastă-sa, în loc de a-i alina dorul care-l mistuea, îl făceau din contră și mai melancolic; suferința sa se îndoia prin suferința nemărginită ce trădau acele foi de hârtie. Când somnul sau nebăgarea de seamă a temnicerilor săi îi lăsa cel puțin libertatea de a plânge, Toli recitea

aceste scumpe scrisori peste cari curgeau în tăcere lacrimile sale.

Despali se arăta foarte înduioșat față de ostatic ; când Salamură cu nesfârșita lui trăncăneală plictisea prea mult pe Toli, haiducul îi impunea tăcere, dându-i câte-va ghionturi sdravene.

Și zilele se lungeau, interminabile, monotone, toate la fel, ca trăsăturile făcute cu cuiul pe perete pentru a le însemna ; și Toli aștepta cu desnădejde ceasul când neînduplecatul Garelia, sclav a ceea ce s'ar putea numi datoria sa profesională, era să-l ciuntească cu o exactitate comercială și era să expedieze urechia-i dreaptă la părinții săi pentru a-i face să găsească mai iute exorbitanta sumă de răscumpărare. Salamură căsca de ai fi crezut că i se rup fălcile, pe când Despali, devotat consemnului său, ajunsese să nu mai trădeze prin nici un semn exterior cât apăsau pereții acestei pivnițe asupra lui, care era deprins să se miște în aerul liber al înălțimilor.

Aducându-i cafeaua într'o dimineață, Teșa văzu pe Toli stând pe saltea cu brațele lăsate în jos, cu ochii încremeniți, cu obrazii scofâlciți, ca o statuă a Durerei. Ea schimbă cu Despali o privire repede însoțită de o clătinare a capului.

— Ia ascultă, dragă Toli, ce ești nebun de stai așa de posomorât ? Fii și tu mai vesel, ce Dumnezeu ! Da, ia spune ce ai dori ?

— Nimic, răspunse dânsul, nimic din ce poți să-mi dai tu... Lasă-mă în pace !

Femeia stăruie.

— Nu-ți face așa sîrge rău, că ai putea să te bolnăvești. Nevastă-ta și părinți tăi ar putea crede că noi sântem cine știe ce oameni răi, pe când nu-i așa.

Eu te caut cât pot mai bine, ți-am vindecat piciorul scrântit... Spune-mi ce ai vrea să mănânci ori să bei, că-ți găsesc eu numai de cât.

Și, printr'o inspirație subită :

— Ascultă, n'ai vrea d-ta ceva cărți de citit? Am sus în dulap vr'o trei, patru; mă duc să le caut.

Toli schiță un gest de refuz.

— E, lasă nu spune ba, zise iar Teșa; așteaptă cel puțin să le vezi. N'ai să stai să te mistui gândindu-te într'una la același lucru; citirea are să te mai facă să uiți puțin.

Și iute, cumătra durdulie sui treptele scării pivniței.

După puțin se 'ntoarse cu un vraf de cărți pline de praf, printre cari o traducere grecească a *Regelui Munților* a lui Edmond About.

Toli puse mecanicește mâna pe volum și-l deschise la prima pagină.

Privirea lui rătăcea pe hârtie, însă vădit nu citea, cea-ce Salamura observă numai de cât.

— Pagina asta, zise dânsul, trebuie să fie prea interesantă sau prea plicticoasă, dacă nu mai treci înainte la următoarea!

Despali se uită rău la picior și zise încet robului lor :

— Ascultă, Toli, ți-am povestit toate istoriile ce știm. Vezi bine că și noi ne prăpădim de urât ca și tine în groapa asta, din care dar'ar Dumnezeu să eșim în curând și, cu o strângere prietenească de mână, să ne ducem să ne căutăm fie-care de treabă! Dacă ai vrea, ai putea să ne citești și noă, de vreme ce știi mai multă carte ca noi... Are să fie bine și pentru tine, căci, citind tare, te vei interesa și tu, în

sfârșit, de ce se spune în aceste cărți. Toli înțelese gândul omenos al haiducului.

— Bine, răspuse oftând, să încercăm !

Și ostaticul începu citirea *Regelui Munților*, această carte cam uitată de generațiunea noastră, dar care pe la 1860 avu un mare răsunet în lume.

Sub înșirarea unei povești de haiduci, închipuită de la un capăt până la cel-l'alt, *Regele Munților* este în realitate o satiră amară și de spirit în potriua grecilor, făcând pereche cu altă scriere a aceluiași autor intitulată : *Grecia Contemporană*. Traducerea însă făcuse să dispară nota ironică din lucrarea originală : nu mai era de cât o poveste plicticoasă, ale cărei neverosimilități n'au putut trece neobservate și nezeffemisite de bunul simț al lui Despali, care avea, slavă Domnului, cunoștințe adânci în materie.

Izbea pe Despali nu tocmai faptul că acest Hagi-Stavros, bunioară, tabără cu banda sa la porțile Athenei, își încredințează prizonierii în paza jandarmilor svăpăiatului ofițer Pericle, pe când dânsul se duce să jefuiască casa de bani a armatei. Ii erta eroului lui About să subvenționeze poliția, magistratura și ministerul, însă un haiduc care își ține registrele ca un contabil, un haiduc care joacă la Bursă, un haiduc care are la creditul său, la o bancă străină, o sumă de 22.750 de lire sterline, un haiduc care face plășări comerciale și ipotecare, un haiduc care înființează o companie pe acțiuni pentru a jefui în drumul mare pe călători, un haiduc care repară pe cheltuiala sa drumul de la Teba, pentru că a devenit nepracticabil și astfel nu se mai găseau pe acest drum turiști de prins. — toate astea i s'au părut bietului Despali prea boacâne, prea mari mofturi, de și nu

prea înțelegea bine mecanismul acelor operațiuni financiare.

Pe când însă această parte de speculă și de camătă izbea toate ideile unui om care de curând își scuturase chimirul pentru a arăta cât era de gol, Salamura arăta un entusiasm adânc :

— Eu o pricep asta ! Așa haiduc, da, mai înțeleg și eu ! Nu mai ai nimic de temut, de vreme ce te-ai pus bine cu jandarmeria, cu valiul, cu tribunalul, cu toți aceia, în sfârșit, cari nu ne dau răgaz. Și toți acești oameni, judecători, valiu și jandarmi îți mai fac un serviciu, apărându-ți fondurile, supraveghind pe creditorii tăi, permițându-ți să iei și împedcând pe alții să nu te înșele. Asta e minunat, zău ! A ! de ce nu mai trăește *Regele Munților* ?

Insă atât Salamura cât și Despali au fost d'aceiași părere întru cât privește pe M-me Simono, pe Mary-Ann și pe Herman Schultz pe care le-au luat drept niște păpuși ridicole.

— Aida-de, se poate să faci paradă de bogăție sau să arăți unui Hagi-Stavros creditul pe care îl ai ; — să spue, germanul, bunioară, că e bursier întreținut de orașul său natal, iar englezoaicele, că sunt milionare ? Dar în asemenea împrejurare, se arată ori și cine cât mai neînsemnat, cât mai sărac ; cel mai nerod dintre ostatici are destulă minte să nu facă altfel.

— Apoi da, nu te furlandisești înaintea haiducilor ; ori cine se pitulează, se sgârcește, se face ghem, se strânge ca melcul în ghioace, ca broasca în țesturi.

Și alt-ceva îl făcu pe Despali să dea din umeri : haita de dulăi de cari se înconjura Hagi-Stavros.

— Ași ! când apuci muntele asta-ți mai trebuie, să târaști după tine și o menagerie ! Cu berbecele nostru

Caleș, tot mai merge; însă o haită de câini cari latră, mai de grabă te-ar da prins de cât să te apere!... Și apoi, ce haiduci sunt aceia cari trag cu pușca de sute de ori înainte de a începe hora, ca și când praful de pușcă n'ar fi având preț pentru ei și ca și când ar voi într'adins să atragă, prin pocnituri, un regiment pe capul lor!

Oare-cari cruzimi nefolositoare și nechibzuite revolta pe Despali; cele două fetițe înjunghiate, ouăle răscoapte puse la subțioara femeilor, băețașul aruncat în foc de Vasile, omul închis într'un sac cu o pisică căre-i mănâncă ochii. Și acei bieți țărani, jefuiți de cei câți-va gologani ce-i aveau la întoarcerea lor de la târg, — ca și când adevărații haiduci atacă vr'o dată pe oamenii săraci lipiți și cu atât mai mult pe săracii din ținutul unde operează, pe când din contra îi menajează pentru a putea trăi în acel ținut.

Foarte înțelepțește, Salamura nu spunea nici da, nici ba; cu toate astea bătaia la tălpile picioarelor și zmulgerea părului din capul lui Schultz gădilau întru câtva instinctele lui crude.

Când însă Toli ajunse la rândurile în cari haiducii lui Hagi-Stavros aruncă priviri de râvnă asupra d-soarei Mary-Ann și încearcă s'o apuce de talie, Despali se sculă furios și-și trase câți-va pumni în cap.

— Vai, ce mârșavi, ce murdari! Dacă i-ași avea în mână, pe dânșii i-ași coase într'un sac cu pisici, pe dânșii i-ași frige pe jeratic!... Dar nu se poate să fie adevărat! Pe un haiduc l'ași crede în stare de ori și ce, numai de așa ceva nu!... Își cunoaște el datoria!...

Și fiind-că Salamura rînjea:

— Ia ascultă măi, fiu de țigan, porc de câine, nu-mi sgândări fierea că apoi...

Și deschizându-și mâna largă, haiducul o închise iarăși cu un gest de sugrumare așa de expresiv în cât băețoiul se dete înlături.

Salamura însă aruncă numai decât această batjocură lui Despali :

— Adevărat, cine are față ca a ta se poate lipsi de dragoste. Da, las'că nu mă îmbăt eu cu apă rece: când e vorba de femei, n'o să mă faci tu să crez că pentru banii ei a răpit Gurguli pe aceea pe care o știi cu ajutorul meu, nu mai departe decât...

Nu isprăvi; o palmă răsunătoare îl culcă la pământ, pentru a confirma oare-cum proverbul turcesc: limba taie capul. Apoi, făcându-și silă, căci îi era groază de minciună, erculele zise :

— Nu-i adevărat, nu-l asculta, dragă Toli!.. Gurguli, pe care l-am văzut căzând ca un viteaz, nu era în stare să se atingă de o femeie!...

Căci, pentru a menaja nervii ostaticului, care nu pronunțase niciodată numele lui Strâmbu, Despali voia ca Toli Samota să nu știe încă nimic de cele întâmplare la Gridali și la Vasilița în noaptea de 24 și în dimineața de 25 Iunie. Cu toate astea, cuprins de scrupule, adaugă :

— Și chiar dacă vre-unul din ai noștri a pedepsit vr'o dată pe vr'o deșuchiată, nu a făcut-o însă să sufere ultragiul la care se gândește acest stricat nevrednic de a face parte dintr'o ceată de haiduci cum se cade.

Salamura își freca obrazul și înghițea sângele ce-curgea din gingii.

A! dacă ar surprinde vr'o dată, fără martori, pe

Despali stând de pază la marginea vr'unei prăpăstii, cum i-ar da brânci ca să se rostogolească până în fund și să-și sfărâme oasele de stânci!

Înțelegând însă că teribilul său tovarăș l'ar face să plătească scump ori-ce nouă indiscreție, îngână :

— E, nene, nu te supăra așa de rău! Eu... eu glumeam.

— Așa da, mai pricep, zise haiducul, împlânzit de odată; altă-dată însă să-ți alegi mai bine glumele!

Și mai făcu iarăși câteva reflexiuni judicioase asupra acestei povești a lui Hagi-Stavros, făcând mare haz de o tabără în care se aflau corturi și mese; — de ce nu și divanuri și dulapuri cu oglinzi?.. Lui Despali i s'a părut foarte nostim acest aforism al lui About: «Haiducii sânt șingurii greci cari nu își calcă nici odată cuvântul» căci ori-cât ai fi de grec, pentru-că îndeplinești nobila meserie de haiduc, trebuie să prețuiești mai mult de cât compatrioții tăi. Călugărul care ia zeciuala de la fie-care pradă nu-l scandalizează de fel, sau mai bine zis nu-i găsește cusur decât beția în care se tăvălește; părintele Isaia era croit din altă stofă, deși n'ar fi fost vrednic poate nici dânsul a fi calificat «unul din cei mai buni călugări din tagma sa». Însă Despali se înfurie auzind că Hagi-Stavros dădea fiicei sale Fotini a creștere de marghioală într'un pensionat din Atena, hrănind nădejdea să o mărite după vr'un prinț german.

— Fiica lui! oftă Salamura cu dor. A, ași vrea să fiu fiul acelei fiice!

Și rămase pe gânduri.

Deodată scoase un strigăt.

— Ce zbieri așa, măi netotule! se răsti la el Despali. Ce, vrei să ne dai de bucluc?

— Cu iertare, dar ia uitați-vă!... Ce-i asta?
Și își sumete mâneca cămeșei până la umăr.
Despali zâmbi cu dispreț.

— Semnele tale?... Dar ce ai zice tu de asta!

Și, deschizându-și larg cămașa, descoperi un piept ca al lui Milone din Crotona, pe care, de la sternum până la pânțele, era reprezentat supliciul veneratului său patron Sf. Petru, răstignit cu capul în jos.

Salamura însă, adresându-se de astă dată numai lui Toli, își repetă întrebarea:

— Ce-i asta?

— Apoi, zise ostaticul, ce să fie: un munte cu o coroană pe de-asupra!

— Un munte încoronat, foarte bine... Și nu înțelegi, nene Toli Samota?

— Ce să înțeleg?

— Când vezi cornul lunii pe un fond roș, ce însemnează?

— Însemnează armele Turciei.

— Și astea, zise țingăul întinzând cu fudulie brațul, sânt armele vorbitoare ale Regelui Munților! Eu trebuie să fiu neapărat nepotul lui Hagi-Stavros!... Da, mi-oiu regăsi eu familia; da, mi-oiu recăpăta eu bogățiile mele nenumărate! Și fiindcă atunci am să reiau, la porțile Atenei, meseria augustului meu moș, te angajez de acum în ceata mea, Despali!... și pe tine de asemenea, Toli Samota, dacă te trage inima!

Pentru prima oară, de când căzuse prins în mâinile haiducilor, Toli începu să zâmbească. Ediția grecească a *Regelui Munților* nu cuprindea capitolul de la sfârșit în care autorul zice: «Atenianule, bunul meu amic, poveștile cele mai adevărate nu sânt cele cari s'au întâmplat»; cu toate astea, tânărul *celnic* avea spiritul

destul de pătrunzător pentru a face deosebire între o biografie veridică și o ficțiune al cărei înțeles nu-i scăpa lui, cu toată proasta lucrare a traducătorului.

Iar Despali, scuiță cu un aer grav și zise :

— Dacă ești grec, chiar nepot de rege dacă ai fi, iată ce prețuești pentru mine.

CAP. IX

Nepot de Rege.

Starea lui Toli se înrăutățea. Acum nici vorbă nu mai era de lectură; tânărul abia își ridica capul de pe pernă; căzuse într'o stare de prostrație care dădea de gândit; frigurile nu-l mai slăbeau, membrele îi erau îndurerate, ca și cum ar fi fost supus la o bătaie cumplită, o sete nestinsă, însoțită de mari nădușeli, îl mistuia. Și erupțiunea îi cauza, rând pe rând, niște mâncărimi nesuferite și senzația unei arsuri prin acțiunea unui coroziv, ca și când mii de furnici s'ar fi plimbând pe bietul său corp și apoi s'ar fi pus pe mâncare cu toatele de odată.

Ultimul bilet al Tanei Samota, adus de un emisar al lui Garelia, cuprindea numai aceste cuvinte :

«Scumpul meu fiu, așteaptă și speră; nu te vom părăsi. Tată-tău face pe dracu în patru pentru a'și procura ce trebuie; pentru aceasta a și plecat la Vlaho-Clisura.

«N'am putut căpăta nici o reducere asupra sumei, ni s'a acordat însă o prelungire de termen de cincisprezece zile.

«Frații tăi și surorile tale, n'ai ideie cât țin la tine;

bietii copii ne tot spun să nu ducem grije de viitorul lor; nu le pasă de loc că o să ne ruinăm, băieții vorbesc de pe acum să plece în străinătate, ca să-și câștige traiul ca atâția alții. Nevastă-ta a voit să-mi dea pentru tine toți banii ce-i are precum și salba. Vai, de ce nu se prefac lacrimile în aur, că ai fi de mult în mijlocul nostru!

«Rămâi cu bine, scumpul meu fiu, supus la grele suferințe; noi am *încins* pentru tine toate bisericile din satul nostru și din satele vecine. Tana Samota».

Trimesul aștepta răspunsul, pe care avea să-l ducă într'un ciomag scobit. Toli abia putu să scrie câte-va rânduri, făcând o sfortare nespus de mare. În scrisoare spunea că e bine, de sănătate, pe câtă vreme scrisul său îi dădea o desmițire flagrantă.

Scrisoarea se termina cu aceste cuvinte:

«Am speranță și curaj, scumpii mei părinți. Faceți cum vă va dicta dragostea, dar și conștiința; nu uitați că, în afară de mine, mai sânt și alți copii către cari aveți datorii. Chiar de ar fi să mor, n'ași vrea ca ai mei să scâpete din pricina mea, să le fac eu rău fraților și surorilor mele. Să dea Dumnezeu să ne vedem cât de curând, iubită mamă și scumpă nevastă!»

Toli dădu scrisoarea deschisă lui Despali. Ca și în rândurile trecute, haiducul o suci și o învârti în mâinile sale neștiutoare de carte. Se prefăcu că voiește s'o îndoiaie; dar se opri, căci trebuia să ia cunoștință de cuprins, temându-se ca nu cum-va vr'un amănunt să puie familia pe urmele ostaticului. Porunci deci lui Salamura să se ducă să chieме pe Teșa, spunând haidamacului să se ducă și să stea în odaia de sus până când s'o întoarce Teșa.

Încă o delicateță din partea lui: voia ca gândurile

intime ale lui Toli să fle cunoscute de cât mai puțini străini.

Teșa citi cu voce tare, vădit înduișoșată; apoi Despali zise cu tonul cam aspru al unui om care voiește să și ascunză emoțiunea :

— Da, da, e bine... A! dacă ar fi vorba numai să renunț la partea mea!... Inșă, de, ori ești haiduc ori nu ești... Aide, femeie, dă iute scrisoarea trimesului împreună cu aceea pe care o vei scri din partea mea căpitanului.

Și, pe când Toli se lăsă să cază pe așternutul său, cu glas încet el dete Teșei instrucțiunile pe care aceasta le primi cu o vădită plăcere.

— Ideia e bună, zise dânsa; trebuie chemat Garelia, căci numai dânsul poate să hotărască. Până atunci inșă, oiu căuta să gădesc pe cine-va de încredere care să aibă cunoștințe de leacuri, pe vr'una din acele *babe* cari...

Teșa se opri brusc :

— Lasă că am găsit! Perla neagră e aci... Am văzut-o pe drum, mai adineaori, cum te văd acu pe tine... Așteaptă să mă duc s'o caut; știi eu unde s'o gădesc!

— Dar dacă ne-o trăda?

— Să ne trădeze, Perla neagră? Peste puțință!... Și apoi, dacă Toli și-o da cuvântul lui de cinste de a nu spune nimic în fața ei, poți să te încrezi în el... Cât pentru bătrâna țigancă, nu-i femeie să se crucească pentru că ar găsi pe un om topit de friguri într'o pivniță. Pivniță ori palat, dacă-i dai ei o jumătate de megidie, i se va părea foarte cum se cade această infirmerie.

Teșa plecă și Salamura se întoarse cu acel aer gân-

ditor care nu-l mai părăsea de când cu citirea *Regelui Munților*.

Despali spusese ostaticului că se însărcina dânsul să cheme o *babă* care să-l caute și să-i dea ceva doctorii; trebuia însă să-i jure că n'are să spuie femeiei, care era să vie, nimic cu care să'i deștepte vr'o bănuială.

— N'ar fi, de alt-fel, nici un câștig pentru tine, a-dăugă Despali; în loc de un prizonier, au să fie doi, atâta tot, căci ași fi nevoit să o opresc și pe dânsa aci. Dar dacă 'mi faci tu jurământ, ce spui eu acum a de prisos.

— Pe ce vrei să jur? răspunse Toli cu o voce slabă.

— Pe capul nevestei tale... Ba nu, jură mai bine pe capul mamei tale, pentru că un bărbat poate avea mai multe femei, dar mamă n'are de cât una singură!

— Eî, iacă, le însoțesc pe amândouă în acest jurământ... Pe capul mamei mele, pe capul nevestei mele, pentru care vreau să mă vindec, jur să fiu mut ca un mormânt!

După un ceas, un fel de horcăială pe scară îi făcu să tresară. O mână pergaminată împinse ușa și, urmată de Teșa, se ivi o țigancă bătrână, un fel de mumie vie, în care nu mai trăiau de cât doi ochi de jărătic, doi ochi de infern.

Ar fi făcut pereche cu Moșneagul de la Munte, ca și dânsul contimporană a unei lumi dispărute.

Și pentru că cei trei oameni o priveau uimiți:

— Da, priviți-mă, zise dânsa cu o voce abia mai puțin răgușită de cât a pustnicului din Vasilița, priviți pe aceea care se chiamă Perla neagră!... Uitați-vă la acest picior desculț, întinat de praf; a încăput pe mâna lui Ali din Tebelen, pașa din Ianina... Creștini!

au sărutat aceste glesne, frumos rătănjite odinioară; un episcop grec și-a pierdut sufletul pentru mine... Și Perla neagră avea șireaguri de perle albe... da, pe acest gât urăcios azi, cu pielea sbârcită și moartă!... Și vedeți, îmi cerșesc pâinea... Cu voi, cel puțin, am să mi-o câștig... Ia adu mâna încoace, tu, urâtule, puternic ca un taur; adă-o încoace să-ți citesc norocul!

Despali întinse mecanicește enorma sa labă.

— O, o! capul nu prea îți stă bine pe umeri; are să putrezească într'o colivie de fier atârnată de un cuiu, pe când corpul îți va fi sfâșiat de corbi, într'o râpă... Acuma, altul!

Evul meziu occidental a atribuit femeilor bătrâne o putere satanică în care tot Orientul mai crede și astăzi încă așa ca într'un cuvânt de Evanghelie. «Calul dracului» zice Românul vorbind de aceste ființe prăpădite; și, fără a profundera chestiunea, de ce nu am constata că sânt ceasuri când aceste *babe* spun vorbe fatidice, de care îți bați joc până în momentul când adâncimea lor se adeverește.

Era o adevărată preoteasă a posomorâtei Ecate această țigancă care moștenise taine de la străbunele sale din Tesalia, — nu doar că ea ar fi știut să schimbe pe un om în măgar ca vrăjitoarea lui Apuleu (în tinerețea ei, această Circe îi metamorfoza în porci cu o simplă privire), însă rătăcea, noaptea, în jurul mormintelor, pentru a strânge buruenile blestemate iar, ziua, la munte, pentru a culege ierburile binefăcătoare. Da, Perla neagră, — cât de căzută, cât de ștearsă din lume era, — nu știa numai să citească în cartea viitorului, ci mai împărțea, după voie, moartea sau viața.

Lumea o credea moartă din noaptea în care Boris

Sarafoff voise să arunce în aer osuarul românesc de la Grivița, pentru a răzbuna osândirea ucigașilor lui Fitowski și ai lui Mihăileanu, a acelor cari urziseră un complot contra vieții regelui *Carol al României*¹⁾; însă nu, în ciuda aparențelor, nu de un cadavru se împiedicase piciorul revoluționarului bulgar; bătrâna țigancă, înghețată de frig, pe care o găsisese, cu brațele încrucișate, la marginea drumului, la 11 Noembrie 1900, își venise în fire și se sculase a doua zi. Și vecinica rătăcitoare se afla acum într'un orășel din Macedonia, chemată la căpătâiul lui Toli Samota, răpit de haiduci.

Despali preciză situația :

— Nu te-am chemat să ne spui norocul. Eu unul n'ăși da nici o para pentru tot ce mi-ai spus, căci sfârșitul meu îl văd eu destul de bine. Ți voi plăti însă bine pentru ca să însănătoșești pe acest tânăr. O jumătate de megidie (2 lei), ai, îți ajunge ?

— Mi-ar veni mai bine la socoteală o megidie întreagă.

Perla neagră examinează pe Toli, îl pipăi, îl suci, îl învârti și, dând din cap :

— Tu suferi de două lucruri, băete. Pentru unu n'am ce-ți face : e dorul...

*— Nu duce grije de asta ! zise Despali cu nerăbdare.

— Pentru cel-l'alt, am să-ți dau, mâine, un ceaiu și o unsoare care te vor face bine. Dar numai atâta nu e de ajuns...

¹⁾ Vezi *Cavalerii Toporului* (Români și Bulgari) de Jules Brun, roman în 2 vol. de 300 și 331 pag. 1901. Tip. Cerbu. Ediția franceză de vânzare în toate librăriile.

Aruncă asupra lui Despali și asupra lui Salamura o privire pătrunzătoare. Apoi urmând :

— Pivnița asta nu-ți priește de loc... Ție îți trebuie alt aer, îți trebuie mișcare, ba chiar și osteneală...

Și ochii de jeratic, ochii de infern se opriră încă odată asupra celor doi temniceri.

— Un prieten al meu, un bun prieten al meu (și Perla neagră oftă) a găsit mijlocul, luându-le de altfel multe parale, de a vindeca pe un tată care suferea de podagră, pe o fată care se ofilea de friguri și pe un băețăș care pierea de anemie, plimbând numai în împrejurimile Atenei pe această familie Voida...

Salamura tresări.

— Dar asta se povestește în istoria Regelui Munților! zise dânsul cu vioiciune.

— Apoi tocmai Hagi-Stavros i-a lecuit, însoțit de alți câți-va medici, răspunse țigancă fără a se mișca.

— Vrea să zică, tu ai cunoscut pe Regele Munților? urmă Salamura cu sufletul pe buze.

— Hagi-Stavros își dăduse această poreclă; l'am cunoscut foarte bine.

— Dar pe fiică-sa Fotini ai cunoscut-o?

— A trebuit să o cunosc, zise Perla neagră cu un zâmbet ciudat.

Salamura tremură din tot corpul. Iși sumese mâneca stângă și-și puse tatuagiul sub nasul *babei*.

Ea înăbuși un strigăt de uimire; apoi, luând pe Salamura în brațele sale sfrejite, îl sărută pe frunte — însă fără dragoste, ci mai mult numai așa ca de datorie.

Și, fiind-că acesta se da în lături îngrijat :

— Ai nasul și gura ca mă-ta, ba chiar și aerul ei ștrengăresc, zise țiganca.

— Mama?

— Da, semeni mult cu Fotini, fica lui Hagi-Stavros. Țingăul făcu o săritură până în bolta pivniței:

— Care va să zică ghicisem?... Sânt nepotul Regelui Munților!...

— Da, băiete, tot atât de adevărat pre cât este de adevărat că ești nepotul meu...

— Cum?

— Nu te mira de loc, de vreme ce eu sânt mama Fotiniei.

Atunci Salamura, cu o volubilitate nespūsă:

— Dar comorile bunicului? banii depuși la băncile din Londra? dar banii băgați în acareturi și în comerț? dar partea de acțiuni din vestita societate pentru jefuirea călătorilor? dar venitul de la șoseaua Tebei după ce a fost reparată? Și ce a câștigat mai târziu bunicu când și-a abdicat regalitatea pentru a deveni mai ântăiu senator, apoi, după șase luni, marevizir... adică președinte al consiliului de miniștri al Greciei...? toate aceste bogății, unde sânt?

— Vai, sărmane copil, Hagi-Stavros era un mare păcălici care și-a bătut joc de un străin, de un *Frânc* care alerga după potcoave de cai morți, adică după povești din Atica. Și acest *Frânc* — un oare-care domn Abo... Abu, înaintea căruia am danțat pentru o drahmă — a însemnat toate palavrele bătrânului palicar, pentru a face din ele o carte... Tot ce e adevărat, e că bietul moșu-tău era un haiduc... ca ăsta (și arată pe Despali); n'a lăsat o para chioară, când a murit, — Dumnezeu să-l ierte!...

«Cu toate astea mai e ceva adevărat în ce s'a po-

vestit despre dânsul și e tocmai răpirea familiei Voida, la care a luat și el parte, cu încă vr'o alți treizeci poate... și asta nu i-a adus cine știe ce... Abia vr'o sută de drahme, pe care le-a pierdut la cărți într'o cafe-nea din Pireu, — căci suma răscumpărării n'a fost nici a zecea parte din ce a spus acelui domn Abo... Abu, care a răspândit în toată lumea atâtea mofturi despre răposatu-meu... Mai boacăna de cât toate e Fotini îmbrăcată ca domnișoară și pusă în pension pentru a se mărita după vr'un prinț german, ea care n'avea nici cămașe pe dânsa! Ha! ha! ha!...»

Perla neagră râdea, Despali râdea, Teșa râdea — un surâs palid se urca pe buzele lui Toli; pivnița devenise de odată veselă.

— Apoi atunci coroana asta de pe brațul meu...?

Și Salamura făcu o mutră caraghioasă care spori ilaritatea generală.

— Coroana asta, zise baba... Eu te-am tatuat ca să fac plăcere lui Hagi-Stavros care dase nițel în nebunie pe la sfârșitul vieții sale. Ajunsese să crează în propriile sale născociri; credea că fusese într'adevăr Regele Munților așa precum spunea în cartea sa acel domn Abo... Abu... Se arată străinilor pentru câteva lepta. Apoi a murit la spital, unde fica noastră Fotini îi luase înainte... Rămăsei singură cu tine și, fiind că încă de mic erai o poamă aleasă — și mi se pare că nu prea te-ai schimbat — te dădui unei cete de comedianți cari aveau să te învețe să faci scamatorii și pungășii... Și acum fii drăguț cu mine, copilul meu. Tu trebuie să ai mulți piastri în chimir; aide, maică, ia să vedem ce ai să-i dai bieteii tale mame-mari?

— Rahat! zberă Salamura.

Dar, în loc de a se supăra, Perla neagră zise cu o înduișoare amestecată cu ironie:

— A! drăguțul mamei, după asta te cunosc și mai bine decât după semnele de la mână. Da, recunosc sângele adevăratului Hagi-Stavros. Se vede bine că ești produsul încrucișării calicului grec cu o țigancă, care de la un Ali-pașa a ajuns la un Hagi-Stavros!...

— Bine, fie și așa! întrerupse Salamura furios. Acum îmi cunosc pe bunicul, pe bunica și pe mama. Dar tată-meu?

Perla neagră ridică spre cer brațele sale de mumie, apoi le întinse repede înainte.

— Tată-tău?.. Nu l'am știut nici-odată... nici eu și nici Fontinia! Tată-tău se cheamă Toată lumea!

— Să piei din ochii mei, copil din flori, copil din buruene! strigă Despali furios, năpustindu-se asupra lui Salamura.

Însă, răsgândindu-se îndată:

— Adică nu, să stai!... Știu eu ce e în stare să facă unul de felul tău! Lasă că te-oiu supraveghea eu și încă bine!.. Adu-ți aminte numai că cartea pe care ne-a citit-o Toli ne învață cum se pedepsesc trădătorii... da, secretarul necredincios căruia i s'au scos dinții unul câte unul pentru a i se bate apoi cu ciocanul în țeasta capului...

CAP. X

«Marșul turcesc».

Perla neagră a venit de mai multe ori. Ea a uns pe Toli Samota cu o pomadă verde cu miros urât; i-a dat să bea niște ceaiuri sudorifice.

Și răul a fost, fără îndoială, depărtat, erupțiunea a

dispărut; deja cojirea se produce, tânărul capătă piele nouă. Remâne numai slăbiciunea generală, lânzezeala în potriva căreia țigancă recomanda cu o stăruință din ce în ce mai mare, cum s'ar zice, o cură de altitudine. Însă pentru aceasta trebuie învoirea lui Garelia, a cărui sosire se așteaptă.

Nici o întrebare indiscretă din partea vrăjitoarei. Și pentru ce ar fi făcut'o? Nu citise dânsa în palma robului lor? Și după ce a cercetat trăsurile palmei, a clătinat ușor capul de la stânga spre dreapta și de la dreapta spre stânga, închizând un ochiu și țuguindu-și buzele; apoi, umflându-și buca obrazului cu limba, s'a uitat chiorăș și prietenește la Despali.

Baba inspiră acestor doi oameni un fel de respect superstițios, pe când Salamura, a cărui vervă s'a stins, se ferește de a întâlni privirea ei pătrunzătoare.

O singură dată nu i-a mai îndreptat o vorbă, o singură dată nu i-a mai răspuns din ziua destăinuirilor asupra nașterii sale: un zid de ghiață se ridică între nepot și bunică.

Ostaticul s'a încercat să întrebe pe țigancă asupra vieții ei. Osteneală perdută; ea i-a ocolit într'una întrebările.

— Băiete, să lăsăm morții cu morții. Eu abia mai fac parte din astă lume; îmi târăsc ca vai de mine scheletul pe care nici dracul nu vrea să-l ia. Fost-am când am fost.. În zilele lui Hagi-Stavros, Perla neagră și era una din acele mărgăritare întunecate, vinete ca alicele vechi, dar mite astăzi!...

Cu toate astea, într'o seară, după ce băuse o leacă de răchiu, ea începu, fiind rugată de Toli Samota, să spuie, scoțând fum din lulea, ceva despre omul vred-

nic de disprețuit și mare, care o scosese din minți în tinerețe.

— Știți cine mi-a dat numele de Perlă neagră?... Ali din Tebelen... Eram fecioară și eram numai de doi-spre-zece ani... Și se pricepea în asta, el care respira mereu între degete niște mătănii având nouă-spre-zece mărgăritare, unul ca și altul la fel și mari cât niște alune... Eu singură numai prețuiam cât aceste mărgăritare, așa spunea el.

Apoi, aprinzându-se, țiganca își puse în brâu luleaua ei scurtă și infectă și începu să evoace nu un personajiu convențional ca acela care străbate *Monte-Cristo* al lui Dumas, ci pe adevăratul Ali-pașa din Ialina, tirantul Epirului, jumătate tigru, jumătate vulpe, monstrul viclean și crud, care, putând totul, îndrăzni totul, până când a sleit favorurile unui noroc trufaș.

Un contimporan care a trăit în familiaritatea lui Ali-pașa, acel Pouqueville deja citat, al cărui nume va fi tot-d'auna scump Armânilor, a judecat în modul următor pe acest satrap, pe lângă care era acreditat ca consul general al Franței:

«Zi și noapte, vizunia lui Cacus e deschisă denunțării, crimei și perfidiei. Garda sa e compusă din asasinii; pagii săi sunt copiii desfrânați ai victimelor cruzimei sale; emisarii săi, niște lași Români, gata să săvârșească ori-ce nelegiuire¹⁾, iar credincioșii săi,

¹⁾ Această judecată ne este suspectă. Nu doar că ar fi neverosimil ca Ali-pașa să fi numărat și ceva Români printre campionii anturajului său, dar e știut de toată lumea că, departe de a favoriza pe Armâni, el a făcut totul pentru a le desființa privilegiile. Ne pare straniu de a găsi un epitet atât de ofensător pentru Români în Pouqueville care

niște otrăvitori cari își fac o glorie din crimele lor. Miniștri sacrilegi ai Dumnezeuului viu sânt admiși în ascunsurile întunecoase ale sfaturilor sale, pentru a-i desvâlui gândul nevinovăției și taina spovedaniei. Spioni deghizați sub toate formele caută și scotocesc locurile unde sânt ascunși banii văduvei și ai orfanului. Fecioara sficioasă, ascunsă în întunericul încăperilor rezervate sexului lor, nu poate scăpa privirilor pătrunzătoare ale acestor mișei. Ea e smulsă de la sânul mamei, precum e smuls și fiul, speranța unei familii virtuose; și cinstea, frumusețea, pudoarea, cad jertfa celor mai josnice pasiuni. Nici o grație, nici o favoare nu cade asupra omului de bine; deși reprobarea lovește probitatea, pioasa filantropie locuiește cu toate acestea încă în acest oraș (Ianina), în prada celei mai scandaloase imoralități.

În adevăr, caritatea publică hrănea pe numeroșii inchiși ai lui Ali-pașa, ba chiar se strângea cu talerul bani pentru răscumpărarea arestaților.

Cartea lui Pouqueville se resimte de epoca în care a fost publicată (1820 și 1821), romanticii nu făcuseră încă o vijelie în fundul călimărilor și nu puseseză încă o bonetă roșie vechiului dicționar; cu toate astea, deși scrisă într'un stil plin de formule banale, *Călătoria în Grecia* este o mină de știri prețioase.

vorbește cu entuziasm ori de câte ori e vorba de Români și de capitanatele lor. De alt-fel Ali-pașa era un rău musulman, purtând nu cialmaus, ci o tichie sămănând mult cu corna dogilor. Era mândricios ca un Bourbon, și în timpul Ramazanului, înainte de asfințitul soarelui, Pouqueville l-a văzut înghițind «trei kilograme de carne de miel, trei multe căpățâne de usturoiu, două tari și un țigar».

Bine înțeles, Perla neagră avea o mentalitate cu totul alta de cât un consul general al Franței pe timpul Restaurației; ce scandaliza pe acesta era un motiv de admirație pentru aceea.

Lipsită de simțul moralei ca toți cei de neamul ei, ea se închina forței; neputând să aprecieze pe acest mânuitor de oameni uimitor, pe marele aventurier politic tot atât de adânc ca un Talleyrand, ea saluta puterea bărbatului lăsat liber în voia instinctelor sale.

Toți diletanții cunosc «Marșul turcesc» al lui Mozart, care izbucnește pe neașteptate ca final al unei sonate.

Pentru urechi occidentale, impresiunea exotică e ast-fel în cât auditorul uită în curând pianul și pe pianist: *aude* clarinete ascuțite susținute de ritmul tobei și țimbalelor; îndărătul celor trei tuiuri, celor trei cozi de cai ai unui pașe, care fâlfâie în vârful unui băț de steag, vede defilând un cortegiu de icoglani cu egrete de pene de păun și de ieniceri cu cialmale și caftanuri, făcând să strălucească la lumină săbiile lor din Damasc al căror ascuțiș taie pene din zbor.

Încă mai adâncă trebuia să fie impresiunea lui Toli Samota care *vedea*, care *auzia* pe înspăimântătorul și genialul tiran al Epirului vorbind și mișcându-se ca și cum în pivnița din Vlaho-Clisura un cinematofonograf ar restitui sunetele și imaginile de acum optzeci sau o sută de ani.

— Ei, ei, ăla era un bărbat, și, pentru că am împărțit patul lui, toți cei-l'alți mi s'au părut niște pitici... mie și câtor altora! căci nu figura unui frumos adolescent trecea prin visurile femeilor din acel timp, ci o barbă albă ca zăpada și niște ochi albaștri cum nu

se mai văd alții la fel, a căror lumină ardea ca flacăra spirtului...

— Vorbește pe seama ta, țiganco, îi tăie Despali vorba; sânt sigur că ori-ce creștină a blestemat ziua în care acest gros bondoc, în care acest scârnav desfrânat a târât-o în haremul lui!

— Haiducule, te înșeli. Aceeași vrajă care supunea provincii lui Ali din Tebelen, care făcea pe padișah să tremure ca un copil despărțit de mamă-sa, aceeași vrajă fermeca și pe sutele de fecioare închise în harem și cari așteptau caprițiul lui... Și apoi, s'o știi, cea d'întăiu femeie a lui a fost creștină. Și nu numai că stăpânul teribil și blând a respectat în tot-d'auna pe Vasilichia lui, dar încă i-a făcut și un paraclis alătura de încăperile ei.

La numele de Vasilichia Toli se simțise leșinând, pe când austerul haiduc riposta cu necaz:

— Dar aceleia din nurorile lui pe care a pângărit'o, după ce i-a dat o băutură adormitoare în lipsa soțului, ce i-a clădit: un paraclis ori o moschee?

— Un iatac de lăuză, pe semne, răspuse țiganca cu liniște, de vreme ce a rămas însărcinată după urma socrului ei. Dar ce ai vrea să'l potrivești pe Ali din Tebelen cu toți oamenii?

Despali se scărpină după cap:

— Cu toți oamenii, nu, nu, căci acest îndrăcit haiduc a fost grozav pentru haiduci; se spune că pe timpul lui drumurile erau așa de sigure în cât ai fi putut să te plimbi prin tot Epirul cu un catâr încărcat de bani.

— Apoi d'aia blestemați amintirea lui, rânji Perla neagră.

— Să ferească Dumnezeu de un asemenea pașă chiar pe-aceia pe care îi jefuim noi, căci numai el singur

a făcut mai multă treabă de cât toți haiducii din acel ținut de o mie de ani încoace, el care strânsese, după cum se spune, o sută de milioane în lăzile sale.

— Socoteala ta e dreaptă, zise țișganca cu mândrie. Dar bine că mi-adusei aminte să-ți spui ceva!... La vârsta de șapte-zeci și opt de ani află că i-a ars casa din Tebelen, locuința părinților lui, locașul tinereții lui.

— Și haznaua jafurilor lui, strecură cuvântul Toli.

— Dacă zici tu, consimți baba îngăduitoare... Ei, iaca sosi din Ianina făcând să pleznească sub dânsul două-zeci de cai, și plânse ca un copil stând pe un covor în fața ruinelor fumegătoare...

Despali îi tăie vorba:

— Și se îndreptează la mila obștei, și poruncește să i se adune bani, care de frică i se dau, el care știa foarte bine că cula cu comoara era la adăpost de foc...

— Poți să spui ce ai vrea, dar era Ali-pașa... și ca să ajungă acolo a știut cum să lucreze. Mi-aduc aminte o poveste din tinerețea sa pe care o povestea cu multă plăcere favoritelor sale. Incepuse să se simtă că e urât de oameni ca toți aceia cari sânt temuți și, firește, voia să-și cunoască dușmanii. Alcătui deci o uneltire în potrive vieții lui însuși. Câți-va Albanezi dintre slugile sale, care-l ajutau în scopurile lui, făgăduesc conspiratorilor să le deschidă odaia în care acela care era încă numai Ali-bey se retrăgea pentru a se odihni noaptea. Au legat pe divan o capră cu botniță la gură, peste care aruncaseră mantaua stăpânului. Și când ceasul veni, începură să pocnească din pistoale, după care urmară, mai ântăi strigăte de turbare când neghiobii văd că au fost păcăliți, și apoi strigăte de desnădejde când aud porțile închizându-se după dânșii. Înainte de a se lumina de ziuă toți erau

dați gata. Dreptatea era de partea lui Ali. Impărți oamenii săi averile și casele trădătorilor și d'atunci putu să-și zică stăpân al Tebelenului, înainte de a-și croi o împărăție din țările Sultanului Mahmud!

— Dacă ți se pare ispravă mare asta, apoi ești în slava la tine, bombăni Despali a cărui pică profesională nu slăbea cu una cu două. Nu înțeleg atunci de ce n'ai prea mări pe eroul tău și pentru că într'o zi a silit pe bucătarii săi să mănânce fie-care câte un pui crud cu toate penele dupe ei, drept pedeapsă fiind-că i adusese la masă un pilaf în care găsise un fir de fulg ce abia se zărea? Povestirile părinților noștri ne-au păstrat o mulțime de alte istorii, cum e bunăoară aceasta: Un rău făcător fură odoarele de la o biserică. Se face plângere pașii din Ianina, care osândește la spânzurătoare pe vinovat, dar oprește pentru sine lucrurile furate, care, zicea el, nu mai sânt prada unei biserici jefuite, ci prada unui hoț a cărui nelegiuire a pedepsit-o. Dar cele șapte-spre zece mame înecate în lac? Dar cei șase-sute șapte-zeci de Gardichioți măcelăriți mișelește? Ce zici de isprăvile astea?

— Zic că, în tinerețea mea, au fost doi oameni care, alături cu ceilalți oameni, erau ce este cedrul pe lângă ienuper: Bunaberdi, sultan al *Frâncilor*¹⁾ și Ali, pașă al Epiroților.

Bătrâna țigancă nu putea ști că cel d'ântâi a apreciat mult pe cel d'al doilea, care admira în Napoleon un geniu foarte puternic, înrudit cu al său. Aceia cari

¹⁾ În tradițiile orientale, numele lui Bonaparte a devenit Bunaberdi; și fiind-că au păstrat mai mult faptele cari se raportă la campania din Egipt, țările Islamului își aduc mai mult aminte de Bonaparte de cât de Napoleon.

au citit ultimele volume ale «originilor Franței contemporane» de Taine ne vor înțelege.

«Am vărsat atâta sânge în cât valul mă urmărește, nu îndrăsnesc să mă uit în urma mea». Captivul de la S-ta Elena n'ar fi putut oare să-și aplice această frază a lui Ali-pașa? — O culegem din cartea lui Pouqueville.

Și unul și altul își află sfârșitul într'o insulă; însă, ca pentru a arăta oare-cum proporțiunea între «sultanul Frâncilor» și «pașa Epiroților», S-ta Elena este un gigant pe lângă stânca care se ridică peste lacul Ianinei unde Ali din Tebelen a fost omorât prin viclesug — ori-ce lucru primindu-și răsplata cuvenită în lumea asta — de către Turcii cari îi aduceau, dupe cum se jurau, firmanul prin care Sultanul Mahmud ierta pé răsvrătit și-l întărea în vechia sa demnitate.

Bătrânul, care se refugiase în catul de sus al unei clădiri pe deplin conservată încă, a fost împușcat de jos în sus, prin podeala ciuruită de gloanțe...

Intre haiduc și Perla neagră a fost deci un fel de luptă, unul susținând acuzația, iar cel-l'alt apărarea. Despali, cunoscător al acestei istorii seculare pe care haiducii și-o povestesc noaptea la popas, amintise faimosul blestem al dervișului Iusuf, un sfânt al Islamului.

Cel mai mare dintre liricii din toate timpurile, Victor Hugo, a gravat pentru eternitate întâlnirea dreptului între drepti și a păcătosului între păcătoși. Fie-ne permis să înlocuim o proză umilă prin aceste strofe magice din *Orientalele*:

Dervișul.

Ali trecea 'ntr'o zi călare, ș'ori-care frunți, și cât de nalte
Se aplecau cu umilință 'naintea mândrei sale oaste ;

«Alah!» poporul îi striga.

Dar un derviș păru deodată în două frânt de bătrânețe,
Și loc făcându-și prin mulțime, îi prinse calul de căpăstru

Vorbind apoi precum urmează :

«Lumină a luminei nalte, nebiruite Tepeleni,

«Tu ce'n divan vorbești ântâiul, pe loc ce tace padișahul,

Ș'al cărui nume crește 'n veci,

«Tu care ești chiar a lui umbră, când el a lui Alah e umbră,

«Vizir pe taberi de răsboinici, vitezi așa cum nu sunt alți,

Ești blăstemat și ești un câine.

«Când a mormântului văpaie, făptura ta o înfășoară,

«Tu făr' să știi ce te așteaptă, îți verși mânia peste oameni

«Ș'o scânteiezi pe fruntea lor

«Precum o seceră 'și revarsă fiorul morței peste iarbă,

«Și faci din sânge și din oase o tencuială 'ngrozitoare

«Spre-a-ți întări cu ea Palatul.

«Dar ceasu-osândeii tale sună și hotărât e ca 'n Ianina

«Sub pașii tăi crăpând pământul în hăul negru să te 'nghită,

«Și 'n Iadu-al șeptelea căzând,

«Un cerc de foc să'ți strângă gâtul înlănțuit de chiar copacul

«Ce poartă numele de segjin și pe-ale cărui crăci se vaită

«Și urlă duhurile rele.

«Lăsa-va sufletu-ți în urmă făloasa lui deșertăciune,

«Și nu vei duce după tine de cât cumplita amintire

«A blăstematei tale vieți ;

«Năluci scăldate 'n al lor sânge vedea-vei jertfele'ți de-o-dată

«Că te 'nconjoară spăimântoase și fi-vor mai nenumărate

«De cât cuvintele'ți de groază.

«Si nici cetatea 'ți fără seamăn, și nici corăbiile tale

«Nu vor putea să te ajute în ziua când veni-va ceasul,

«Și scrisa ta se va 'nplini,

«Chiar dacă tu când ți-ai da duhul ai face tocmai ca ovreiu
 «Ce-și schimbă numele să 'nșele Dumnezeirea și să scape
 «De hotărâta lui osândă».

Ali, sub blana lui cea scumpă avea un junghiu tăios ca
 [briciul

Ș'o flintă gata să trăsnească și trei pistoale încărcate,
 Dar el tăcu. Ș'apoi, zâmbind,

Caftanul său cusut cu aur și'npodobit cu nestemate

Și'l scoase 'n tihnă, de pe umeri și îmbracă cu el dervișul,
 Și către soarta lui se duse ¹⁾.

Gestul a fost frumos. Inșă Ali-pașa nu procedase mai
 blajin cu niște alchimiști cari îi propuneau o infaili-
 bilă formulă de apă de tinerețe. Stăpânul le procură
 fără multă vorbă ingredientele costisitoare ce-i cereau,
 le acordă tot timpul trebuincios pentru fabricarea
 elixirului lor, dar, fiindcă, la expirarea termenului, își
 mărturisiră nereușita, îi spânzură numai decât.

CAP. XI

Grămostenii.

Multe alte povești din timpul trecut au fost po-
 vestite de Perla neagră, care își alesese domiciliul în
 pivnița Teșei, unde găsea mâncare, băutură și tutun
 cât poțtea. Ea lăsă la o parte descrierile privitoare
 la Ianina, de oare-ce auditorii ei cunoșteau tot așa
 de bine ca și dânsa clădirile minunate, fortificațiile

¹⁾ Distinsul poet român Macedonșki a bine-voit a traduce
 anume pentru *Moșneagul de la Munte* această poezie a lui
 Hugo.

ciclopeene, cari fac din orașul lui Ali-pașa una din cetățile cele mai uimitor de pitorești din Orientul european, cu poziția sa unică pe țărmul lacului său, într'o vale având o lungime de opt leghe pe două de lărgime mijlocie și cu cele trei terațe ale Pindului, cari închid orizontul la răsărit.

Vom mai aminti însă numai pe una din aceste povești pe atât de uimitoare pe cât de îngrozitoare, reducând-o la elementele sale esențiale, adică scutind pe cititor atât de digresiunile țigănești cât și de polemicele ei cu Despali și Toli Samota, — căci Salamura, nepăsător, în aparență cel puțin, de tot ce se petrecea în jurul său, se încăpățâna în mutismul său îmbufnat.

— Pe vremea aia, zise baba, era un sat în Pind care se chema Gramoste și pe care de sigur îl cunoașteți, dacă nu după văzute, cel puțin după auzite, așa de frumos, așa de înfloritor că nu s'a mai pomenit altul la fel de când e lumea. S'a risipit — veți afla îndată cum — ca și când focul din cer îl nimicise, și numai câte-va colibe păcătoase au răsărit pe ruinele lui ca niște ciuperci otrăvitoare pe un trunchiu trăsnit.

«Din Gramoste era acel Paciurea, vestit prin bogățiile lui, așa că și astăzi, ca să dai o idee de ceva de o frumusețe rară, se mai zice încă: «Ca la casa lui Paciurea». Renumitul celnic fusese cu toate astea multă vreme un om de nimic, aproape un nevoiaș.

«Pe atunci avea numai o slugă cam prostuță, care într'o zi aduse stăpânului său mai mulți drugi trăgând greu în cumpănă și-i zise: «Uite ce am găsit, dacă i-am da la ferar să-i lucreze, ne-ar putea face potcoave pentru caii noștri» — căci băiatul ăsta credea că pusese mâna pe cine știe ce metal de rând.

«Fără să-și arate câtuși de puțin plăcuta lui uimire, Paciurea îi răspunde: «Nu zic ba: dar de unde naiba i-ai luat?»

— «I-am găsit în cutare loc, sub un bolovan mare de piatră pe care apele îl săpaseră».

— «Așa! Și ai adus tot ce era acolo?»

— «O, o, mai e acolo încă de zece ori, de douăzeci de ori pe atâta».

— «Bine, bine, ne-om duce să vedem mai pe urmă, nu-i nici o grabă».

«Când se'noptă porniră amândoi cu caii și încărcară drugii de aur pe vitele de povară. Apoi după ce treaba fu isprăvită, stăpânul omorâ pe slugă și-o îngropă în gaura cu comoara...

— Bravo! oftă piciul, care dădu în sfârșit semn de viață.

Țiganca își urmă vorba înainte.

— Și ajunse, zise ea, omul cel mai bogat din vialetul lui, — așa de bogat în cât copiii săi aveau leagăne lucrate în filigran de aur, câinii săi mâncau în talere de argint, iar pentru a aduce laptele numeroaselor turme de la munte până acasă la el în Gramoste, așezase în pământ olane ale căror urme se vând până în ziua de astăzi. Și după ce-și făcu pentru dânsul un palat vrednic de un prinț, mai dură altul la fel pentru un bei care-i era bun prieten. Și cu cât îi sporea averea, cu atât îi creștea și semeția; își închipui că totul îi era îngăduit și voi să încerce în toate chipurile să se încredințeze că aurul este adevăratul stăpân al lumii...

— De pildă...? întrebă Toli.

— De pildă, într'o dimineață, la Hrupiște, strigătul unui muezin chemând pe musulmani la rugăciune îi

strică somnul. Pe Paciurea îl apucă năbădăile : «Așteaptă, să-ți arăt eu ție, zise scrâșnind din dinți. Și, punând mâna pe pușcă, ochește pe muezinul de pe minaret și — pac! — îl doboară ca pe un porumbel de pe porumbărie... Această grozavă fărădelege cerea moartea... Paciurea însă are prieteni puternici care isbutesc ca pricina lui să fie cercetată la Constantinopol. Înainte de a fi adus acolo alege vr'o trei patru sute de mândri berbeci pentru bairam și-i trimete Sultanului care, în mărinimia sa, iartă greșeala săvârșită.

— Paciurea al tău ar fi făcut mult mai bine să nu fi trimis ploconul acela sultanului, zise Toli Samota, care avea oare-cari cunoștințe asupra întâmplării; de acolo a luat naștere, precum se pare, taxa ce o plătim pentru vitele mărunte; luată mai întâi în natură, dijma aceasta s'a schimbat în urmă în bir plătit cu bani.

— Se prea poate, zise Perla neagră... Deci, pe vremea domnului și stăpânului meu Ali din Tebelen, Gramostea era un mândru orășel. Intr'o zi pașa dete de știre că are să-l viziteze și într'adevăr sosește cu alaiul său de Albanezi. E izbit însă de o ciudățenie: vede o mulțime de bărbați foarte bine făcuți, pe când toate femeile ce-i es înainte, dar toate, sunt urâte foc. Iși arată mirarea. «Așa a vrut Dumnezeu», i s'a răspuns. «Nu pot să-l laud pentru asta», zise stăpânul.

«Cât-va timp dup'aceea, Ali pașa vine iar la Gramoste, însă, de astă dată, pe tăcute, fără ca vre-unul dintre locuitori să fi prins de veste iar pentru a ascunde ce nu voiau să-l lase să vază. De departe, zărește cu ochianul o mândră fecioară de o frumusețeară, care umplea un urcior la fântâna afară din orășel.

«Uite, uite minune, zise; s'ar părea că Dumnezeu și-a luat seama de mai de ună-zi!» Fata, văzînd că e observată, o rupe la fugă ca o cerboaică. Ali din Tebelen strînge pe frunțașii Grămosteni în piață și le zice: «Am zărit la fântână o fecioară frumoasă. A cui este?» Frunțașii se codesc la început, se fac că nu pricep, în sfârșit însă sunt nevoiți să spună, n'au încotro: «E fata cutăruia», îi răspund. Tatăl fetei, se afla de față și pașa 'i zise: «Pentru a nu contraria gândurile Providenței, care a voit ca toate femeile din Gramoste să fie urâte, doresc să duc în haremul meu pe fica ta, care face o scandaloasă excepție la regulă. Deci să mi-o dai!»

— «Ordinele Excelenței voastre sunt firmanuri pentru mine; să bine-voiască însă a ne lăsa noaptea asta, atît pentru a se pregăti copila ca să se prezinte înaintea cinstitului său obraz, cât și pentru a-și lua rămas bun de la ai săi». — «Bine, te aștept cu dânsa mâine dimineață».

«Indată ce pașa s'a retras în casa ce i se pregătise, tatăl zise fratelui său: «Fă cum ai face, dar ia doi cai, săriți pe ei cu nepoată-ta și plecați iute, umblați toată noaptea și să nu vă opriți de cât când veți ajunge în vilaetul Salonicului. Dumnezeu să aibă milă de mine! Oiu face ce oiu putea cu pașa».

«Ziua următoare, stăpânul e înșelat în așteptarea sa. El însuși vine să caute pe tânăra fecioară. I se spune adevărul. Aturci se înfuriază, răcnește, spumegă, își rupe hainele de ciudă, își bate capul cu pumnii. Apoi poruncește Albanezilor săi să ia pe răzvrătit, să-l ducă în mijlocul pieței și să-i rupă mâinele și picioarele, să-i tae pleoapele și să-l lase să-și dea ultima suflare cu fața spre soare... Cât pentru

Gramostea, ea are să fie distrusă din temelie, după ce va fi prădată și jefuită fără milă. Albanezii dau năvală în turme și răpesc tot ce le iese înainte; sabia și focul răzbună capriciul nepotolit al lui Ali din Tebelen.

«Și, după ce opera Albanezilor a fost desăvârșită, nu mai rămase de cât un morman de ruine fumegătoare acolo unde se înălța mândrul orașel al lui Paciurea, acea Gramoste pe care Ali-pașa, în dorința de a fi ascultat orbește, a măturat-o cu dreapta sa, precum un copil șterge cu piciorul liniile ce a tras pe nisip».

Astfel vorbi Perla neagră, c'un glas adânc, în tăcerea nopții din 19 spre 20 Iulie.

— Din pricina asta, zise Toli, Gramostenii, goniți din căminele lor pustiite, se află acum răspândiți în toată Macedonia, la Hrușița, la Crușova, la Nijopole, Magarova, Călivele din Ianița și în alte locuri, ușor de recunoscut după portul lor de odinioară, pe care nu l-au lepădat... Hărțile trebuiau refăcute după Ali-pașa. Moscopole a avut aceeași soartă ca și Gramostea, ca și Nicolita, ca și Linotopi, cu deosebire că Moscopole nu era un orașel, ci un oraș curat românesc, numărând între cinci-zeci sau șase-zeci de mii de suflete, cel mai înfloritor din toată Albania, fiind în relații comerciale continue cu Veneția, patria baronului Sina și a lui Dumba, cel d'ântâiu centru al românismului, patria lui Boiagi, care a fost excomunicat de patriarh, la începutul secolului trecut, pentru că tipărise la Viena cea d'ântâiu gramatică a dialectului armânesc... Le știu toate astea de la nașu-meu Apostol Mărgărit. Ali-pașa lăsă Moscopolea în voia Albanezilor jefuitori. Dacă ruina ei a fost mai puțin re-

pede de cât a Gramostei, mărețul oraș rămase însă un biet sat de trei sute de case... A! babo, stăpânul tău de altă dată a fost grozav. Pentru noi, timpurile rele au început de la dânsul; înainte nici un alt popor nu gustase ca al nostru farmecul vieții...

Pe când Toli Samota isprăvea vorba, niște pași pripiți răsunară pe scară; ușa se învârti în balamalele sale ruginite și Garelia apărui. Salamura, care se prefăcea că doarme, sări în picioare.

— Fraților, zise căpitanul, bine v'am găsit... În urma mea vin insurgenții bulgari; iute la munte!

— Du-te, fiule, zise Perla neagră lui Toli, și, când vei mânca pepeni verzi, gândește-te la mine.

Tânărul căută să înțeleagă; n'avea să izbutească de cât mai târziu. Adresându-se însă lui Garelia:

— Femeia asta m'a vindecat, dă-i, te rog, o liră turcească!

— Da, e foarte drept, răspunse șeful, o voiu trece la socoteala ta.

CAP. XII

Cine aude numai un clopot...

Să lăsăm pe Toli Samota să recapete forțe la munte, unde a fost dus cu precauțiunile cunoscute deja. Garelia l-a pus în curent cu stadiul în care ajunseră negocierile. Se învoiseră asupra sumei, sau, mai bine zis, familia s'a resemnat să plătească enorma sumă de 1000 de lire, șeful haiducilor nevoind să lase mai jos nici măcar cu o pară; însă, turburările care frământă țara, constituind o piedică serioasă, atât pentru vân-

zări cât și pentru împrumuturi, Mitri Samota a cerut timp și un nou termen i s'a acordat.

Dar acum nu mai sânt alergături istovitoare ca în primele zile care au urmat răpirea; ostaticul și cei trei păzitori ai săi au găsit într'o stână părăsită un azil sănătos pe care clemența anotimpului îl face aproape confortabil; e raiul, după pivnița mucegăită din Vlaho-Clisura. Și, fiindcă părinții lui Toli începuseră să se îndoiască că fiul lor ar mai fi încă în viață — o idee care la dânșii a trecut în stare de adevărată obsesiune, de oare-ce călugărul depășise ținta insistând prea mult asupra boalei prizonierului — cea d'ântâiu grijă a lui Garelia a fost să puie pe acesta să scrie o nouă scrisoare, care să-i liniștească pe deplin întru cât privea sănătatea sa și pe care contrabandistul Tușu Burena avea să o ducă la Șopote.

Să ne întoarcem deci la Vlaho-Clisura, pe care bandele bulgare, urmând de aproape pe Garelia, au ocupat-o fără rezistență în ziua S-lui Ilie, profetul prepus la tunet, după credința populară, — și în adevăr vije-lia care s'a abătut asupra acestui liniștit orășel atuncea a fost teribilă.

Cu toate acestea, mărginindu-ne privirea numai la oraș, iar nu și la satele vecine, nu vom avea din fericire să înregistrăm excесе groasnice ca acelea care vor însoți, câte-va zile mai târziu, luarea Crușovei, unde insurgenții vor începe prin a târâ în pădurea vecină, pentru a-i măcelari fără milă, pe reprezentanții autorității, în număr de zece, pe câți vor fi putut să pue mâna.

Cei câți-va turci din Vlaho-Clisura a căror soco-teală am încheiat-o, *mudir*, secretar și jandarmi, s'au dat afund cu înțelepciune; cât pentru populația ar-

mână, locuitorii, pe de o parte, neavând câtuși de puțin dorința de a pactiza cu tovarășii lui Boris Saraffof, iar, pe de alta, neputând să se scape de dânșii, s'au închis în casele lor, pentru a evita cel puțin orice contact cu acești oaspeți compromițatori, care s'au încuartierat în casele părăsite, atât de numeroase, după cum am spus-o, în acest oraș decăzut.

Cât pentru rechizițiunile lor în bani și în natură, n'aveau ce face, trebuia să se supue.

Am pomenit numele lui Boris Saraffof. Cauza e că, dacă bandele pe care le-am întâlnit sânt, cum s'ar zice, oficial comandate de Ciacalaroff și Mitru — acesta din urmă un român, din nenorocire, — partizani care în 1903 au făcut lumea să se înfioare de cruzimile lor — organizațiunea supremă a mișcării revoluționare bulgărești s'a grăbit a le da concursul ei în vederea rezistenței ce va trebui în curând să opuiе forțelor turcești, care fără îndoială erau să vie să le dispute o pozițiune strategică a cărei importanță reiese din descrierea ce am făcut despre Vlaho-Clisura.

Dar nu e de ajuns numai să ne întâlnim cu Boris Saraffof. Acest enigmatic personagiu ne va spune oare secretul său? Afla-vom adevăratul mobil al acțiunii sale? Este el oare un mare ambițios sau un mare emancipator de popoare? Toate proporțiile păstrate, precede oare de la Ali-pașa sau de la Washington? Inclinaș spre cel d'ântâi și aceasta e și părerea unui om foarte fin, care va pipâi personagiul.

Cititorii *Cavalerilor Toporului* au făcut cunoștința lui Archibald Sullivan, reporter al ziarului *Times*, care, în 1900, venise, pentru a interviua pe Boris Saraffof, de la Londra la Sofia, așa cum ne-am duce noi bu-nioară de la București la Ploești.

Archibald Sullivan e mereu proprietar al unei bărbi roșcate superbe, destășurată în formă de evantaliu, asemuită prin cele câteva fire de argint ce s'au strecurat într'ânsa de trei ani, cu o bucată de argint aurit despoleit pe la colțuri. În afară de asta, regele reporterilor a rămas același, cu obrazul tare colorat, cu nasul acvilin, ceva cam sucit la dreapta și cu ochii săi ca de oțel pe aceeași linie cu baza frunții.

Rechemat în Macedonia de evenimentele din primăvara anului 1903, s'a unit cu o bandă de insurgenți care veneau să îngroașe rândurile lui Mitru și ale lui Ciacalaroff.

Și iată că a cerut o întrevedere vechiului său interlocutor, care, nici el, nu s'a prea schimbat: mereu tipul ofițerului sclivisit căruiă ostelile unei campanii i-ar fi scofălcit puțin obraji; trei-zeci și trei de ani, o talie mijlocie, o mustață fină, neagră ca și părul îmbelșugat și îngrijit, nasul cam gros, ochii frumoși întunecați, pielea obrazului fără lustru, fruntea largă și cu un aer mai puțin de erou decât de locotenent norocos în dragoste, după care oftează modestele.

După o strângere de mână zdravănă, cei doi bărbați schimbă în franțuzește — singura limbă occidentală pe care o vorbește rău șeful comitagiilor — formulele de politeță convenite între oameni, care, de și nu s'au văzut de cât o singură dată acum trei ani, nu s'au uitat de sigur.

Apoi Archibald Sullivan își întepenește monoclul în arcada sprâncenei drepte și, scoțându-și nelipsitul carnet:

— Imi dați voe, nu-i așa?

Și, reportându-se la vechile sale note:

— Mă rog, întru cât privește Macedonia, faceți mereu vină Turcilor...

— Că continuă să stea aici ¹⁾..

— Se înțelege.

— Că mențin tradițiile arbitrariului, destrăbălărei, neresponsabilității, de care nu se pot desbăra... căci totul s'a înrăutățit de trei ani încoace, în această nefericită țară...

— Și acțiunea d-voastră s'a înrăutățit, pare-mi-se, și la violență răspundeți cu violență... Bombele din Salonic...

— Bombele din Salonic? Mă așteptam la asta!.. Dar corăbiile aprinzătoare ale lui Canaris! Pentru-ce două greutăți și două măsuri?... Corsarii revoluțiunii grecești au scufundat flote de războiu și de comerț, ba chiar și vase d'ale unor neutri, și lumea cugetătoare din Europa a aclamat pe acești pirați; poezii ei au cântat pe acești răsvrățiți; pictorii ei au zugrăvit isprăvile acestor anarhiști; mâini patriciane au brodat steaguri pentru acești răsturnători. Și pentru că noi n'avem Salamina la spatele noastre, pentru-că nu există pe lângă orașele noastre un sat cu numele de Maraton, pentru-că literatura noastră nu se fălește cu vre-un Platone ori cu vre-un Demostene, lumea își acoperă fața pentru câte-va bombe aruncate de niște desperați, care voiau să deștepte, prin zgomot, Europa adormită, Europa egoistă și mincinoasă!..

— Va să zică, întrerupse englezul, dacă vă n'țeleg

¹⁾ Toată această conversație e alcătuită fie după interviurile reale ale lui Boris Sarafoff, fie după scrieri pe care faimosul agitator le-a inspirat.

bine, aruncați bombe, cum se trage cu tunul de alarmă ori cum se sună cu clopotele de alarmă?...

— Cu deosebirea aceasta, domnule, că trăgătorii și sunătorii noștri știau că se duc la moarte!... Priviți fotografia asta: ¹⁾ cei trei dinamitarzi de la Banca Otomană sânt duși la curtea marțială; priviți cu ce pas merg!... Noi însă sântem Traci, Peonieni, Slavoni, până mai ieri carne pentru târgurile de sclavi; sântem un popor sălbatic, aproape fabulos, pierdut în fundul unei țări barbare, care nu spune nimic imaginației, p'ai căror clasici nu'i îngăimează fiii burghezilor din Apus, ceva abstract, un «punct negru» care dă griji Bursii și culisii; sântem «Bulgrii», batjocura evului de mijloc! Până și Voltaire, îndurător pentu toți cei-palți asupriți, a făcut lumea să răză pe seama noastră în primul capitol din Candide!

— Ce valuri de elocuență! zise englezul printre dinți.

— Bomba este ignobilă în mâinile noastre, pe cât au fost de sublime vasele aprinzătoare în mâinile Elenilor la 1821! Și astăzi acești Eleni se întorc în contra noastră; se fac slugile plecate ale Turcilor, ca și când bătaia ce au mâncat-o la 1897 le-ar fi mlădiat șira spinărei. Dar nici Români nu înțeleg că le aducem libertatea...

— Hm, libertatea! întrerupse reporterul; robindu-le orașele, jefuindu-i?...

— Trebuie să-i galvanizăm! strigă Sarafoff; trebuie să-i scuturăm din amortăală! Și apoi rechizițiunile noastre sânt ca și împrumuturile forțate; totul le va fi înapoiat înzecit. Voim însă ca aceia să plătească cheltuielile revoluției care se vor folosi mai mult de

¹⁾ E reproducă în *Revue universelle* de la 15 Martie 1904.

dânsa : ne refuză brațele lor ; cel puțin să contribuie cu punga. Toți acești oameni, care țin atâta la bani, își vor vedea averea îndoindu-se, dacă mâine Macedonia va fi liberă...

— Dar, dați-mi voie, dacă sânteți sinceri, n'aveți de cât să așteptați în liniște. Apelul vostru a fost auzit. Europa ia în mâinile sale cauza reformelor. Rusia și Austria...

— Rusia și Austria ! ce glumă amară ! De trei ani persecuțiunile și siluirile, împilările și jafurile au crescut și, cu toate acestea, prin ce răspunde Europa la strigătul de durere al năpăstuiților ? prin nota austro-rusă !... N'am destulă putere să strig în gura mare că această notă este o perfidie, o trădare. Bombele... și ciurma chiar, la nevoie — căci ne vom servi și de acest mijloc, căci vom chema, dacă va trebui, microbul în ajutorul nostru. Dar delegații noștri au urcat în genunchi scara nemiloasă a străinătății ; s'au dus din cancelarie în cancelarie pentru a pleda o cauză sfântă ; încă o din urmă oară au implorat cu umilință mila Puterilor. Londra a rămas rece ca ghiata ; Parisul și Roma au dat făgădueli deșerte ; Berlinul a arătat dispreț ; Viena și Petersburgul au amenințat... Asta o știți !

— Vă rog, urmați...

— Da, Petersburgul, care, timp de două-zeci și cinci de ani, ne-a propoveduit răscoala ; Viena, care timp de un pătrar de secol, ne-a dresat pentru revoluție, — au declarat celor care le turburau liniștea că trebuiau să sufere totul, că Sultanul era stăpânul nostru legitim și că supunerea oarbă era cea d'ântâiu datorie a noastră. Atunci, adică la 30 Aprilie trecut, au izbucnit bombele din Salonic.

— Fără muștrare de cuget ați vărsat sângele nevinovaților.

— Fără codire ne-am vărsat pe al nostru.

— Domnule, această crimă este de neertat; necinstește cauza d-voastră.

— Domnule, curagiul acelora cari au îndeplinit'o a fost eroic. Speram că prin aceasta vom obține ceva. Ați străbătut Macedonia; ce ziceți de acest imens câmp de foamete?

— Aoh! exclamă englezul supărat de prostul gust de a'i aminti Transvaalul.

Insă, mușcându-și buzele:

— Dacă ar fi față în față un neam asupritor și un neam asuprit, un popor omogen și un guvern străin, ca Lombardia și Austria înainte de 1859, sau Veneția și Austria înainte de 1866, de pildă, soluția întrevăzută ar fi mai clară. Insă ce voiți d-voastră, alții nu vor. Dacă Bulgarii sânt întărâtați de pretențiile grecești — cele mai puțin justificabile, negreșit, — Grecii sânt înspăimântați de poftele bulgare. Și dacă am întreba pe ori-care din acești Români care populează Vlaho-Clisura, care, acolo sus pe acei munți albaștri, alcătuiesc o trâmbă deasă de 300.000 de suflete, ne-ar răspunde că jugul din Sofia ori din Atena ori din Belgrad ar fi pentru lumea balcanică mai greu și mai de nesuferit de cât jugul din Stambul. In acest haos de propagande, de biserici și de naționalități, Turcul singur poate fi destul de îngăduitor pentru a nu desființa drepturile nimănuia; și, dacă din când în când jignește interesele cui-va, cauza e că e provocat. Iar, la urma urmelor, Rușii au înăbușit cu mai multă asprime răscoala poloneză; guvernul din Versailles a fost cu mult mai aspru pentru Comună...

— Nu cuprindeți în enumerația d-voastră și Irlanda și Africa de Sud? zise Sarafoff ironic.

— Cuvântul de lealism poate fi pronunțat aci, urmă englezul fără a releva întreruperea, de vreme ce Românii îl revendică... Și apoi Europa e hotărâtă să menție integritatea Turciei; e condiția principală pentru pace...

— Pacea d-voastră o plătim prea scump, de vreme ce cere din partea noastră tăcerea și robia... Dar tăcerea s'a întrerupt și nu se va mai statornici iarăși. Aceia care și-au ridicat fruntea nu o vor mai pleca.

Se auzi pe stradă un zgomot de pași, o rumoare. Sarafoff apucă pe englez de braț și-l târâ spre fereastră.

— Priviți, îi zise, arătându-i pe oamenii prăpădiți și zdrențăroși care treceau cu pușca la umăr, priviți pe acești voinici. Nu arată a fi ceva de capul lor, nu-i așa? Nu sunt ca «hainele voastre roșii» hrăniți cu rosbeaf și adăpați cu porter. Ei, iacă, în contra lor Turcul a trebuit să-și mobilizeze toate rezervele din Asia și să îmbrace cea mai grea armură de războiu. Dar această armură apasă greu asupra bugetului său. Și cu toate acestea la primăvară va trebui să se îmbrace iar cu ea.

— Afară numai dacă nu s'o produce vr'o diversiune din partea unor oameni mici și galbeni care... Dar urmați înainte că vă ascult.

Boris Sarafoff nu'l auzise ce zise; se înfierbântase și vorbea ca prins de friguri.

— ...Și putea-va Turcul să-și echipeze și să-și hrănească soldații? Macedonia, strivită sub picioare și jefuită, putea-va să le dea pâinea zilnică? Asia Mică, lipsită de plugarii săi, nu va suferi oare ea însăși de

foamete? Treceți p'aci peste nouă luni, domnule, și veți vedea cât fac îndrăzneala și disperarea!

— Mă uit împrejurul meu — și știu să privesc, n'aveți grijă! — și întimpin numai protestări în contra-vă.

— Încremenire posomorâtă sau entusiasm nebun, ce'mi pasă! Plugul sfâșie ogorul pe care'l rodește; e oare un rău-făcător? Cu atât mai rău pentru români care vor să se adăpostească în locuința pe care vrem s'o dărâmăm! Eu zidesc casa viitorului.

— Spuneți mai bine că voiți să adăugați o aripă la casa voastră, să faceți o Bulgarie mare.

— În privința asta ideile mele s'au modificat de trei ani încoace; sunt un posibilist. Nu e prin urmare vorba de o Bulgarie mare, ci de o Bulgarie independentă și autonomă și, ca posibilist, ași primi chiar o legătură nominală cu imperiul otoman, ca aceea care unește Creta cu Turcia...

— Ca să nu vorbesc de cât de Români, ei nu vor Balcania voastră, nu cred în Balcania voastră, nu sunt așa de proști în cât să facă jocul altora...

— Știu bine că nu cred în Balcania mea și că dorința lor este să rămâie sub turci. Pentru a'mi împlini însă misiunea ce mi-am luat, n'am să le cer consimțământul, eu care nu cer pe al Europei.

— Credeți în Dumnezeu? întrebă repede englezul. Boris Sarafoff își ridică fruntea cu mândrie:

— Cred mai mult în mine!

— Semeția are să te piarză, tinere, zise grav Archibald Sullivan.

Și scandând silabele:

— Doamnule, credința mea e că Macedonia nu se va mișca anul viitor.

— Vom mai vorbi peste nouă luni, și-o repet.

— N'avem să mai vorbim... afară numai dacă vei veni să mă găsești acolo unde am să fiu atunci, și e departe, pe partea cea-l'altă a planetei.

CAP. XIII

...Aude numai un sunet.

Peste o jumătate de ceas după aceea, regele reporterilor vorbea cu un notabil român. Nimic din emfaza lui Boris Sarafoff; judecata rece, bunul simț înlocuiesc valurile de elocuență pretențioasă.

N'am putea reproduce în întregime această convorbire fără a repeta lucruri zise, de oare-ce Apostol Mărgărit și predica preotului român au spus aproape tot ce era de spus asupra acestor chestiuni. Va fi de ajuns să însemnăm cum a sfârșit interlocutorul lui Archibald Sullivan vorba sa :

— ...Mă rezum deci. A tăgădui că condițiunea plugarului slav este mai proastă de cât a negustorului sau a păstorului român, ar fi a tăgădui un lucru vădit; perceperea dijmelor, adjudecată prin licitație, dă loc la abuzuri; dar, la urma urmelor, fie-care naționalitate aici își are pe Turcul ce merită. Ca să te bați, trebuie să aibi pentru ce, nu-i așa? Nimeni nu se bate pentru a schimba un cal chior cu un cal orb. Vorbesc din experiență, domnule: părinții noștri s'au făcut prea adesea părtași răscoarelor grecești, și Dumnezeu știe ce am suferit din cauza asta; — comparați numai cele trei-zeci de sate din Pind pe cari tractatul din Berlin le-a cedat Greciei cu acelea care au rămas în Turcia, duceți-vă să vedeți pe unele și pe altele cu

nepărtinire. — Tot așa am suferi făcându-ne complicitii răscoalei bulgărești...

— Chiar dacă ar isbuti?

— Mai cu seamă dacă ar isbuti... Mă întrebai însă mai adineaori, cum se face că noi ne împăcăm cu Turcul. E foarte simplu: i-am inspirat stimă și încredere în acelaș timp... Dintre toate popoarele peninsulei balcanice, unul singur n'a răbdat robia, n'a suferit niciodată asupra și acesta e poporul armân. Ș'acest sentiment de demnitate, el și l-a găsit în totdeauna în el însuși, n'a fost adus din afară ca pentru Bulgarii din Macedonia, pe cari agitațiunile streine i-au galvanizat abia de la 1890 încoace... și care lăsaț în voia lor nici azi nu s'ar mișca nicidecum... Și fără provocațiuni, fără desfideri am știut să merităm respectul stăpânului pe care ni l'a dat soarta. El a ținut de asemenea seamă că ne-am ferit de schimbări rușinoase: dacă cutreerați țara în lung și în larg veți da peste Albanezi, Greci, Bulgari Sârbi, care s'au făcut musulmani, care s'au lepădat de legea lor, pe când românii și-au păstrat pe a lor cu o tărie ne înfrântă și cu toate astea sultanii le-au acordat privilegii. Veți găsi de asemenea clăcași din toate cele-l'alte neamuri, adevărați robi ai țarinei; nu veți găsi însă un sat românesc care să nu fie independent.

— Care va să zică, întrebă Englezul, stăpânii pe care i-ați primit cu lealitate au recunoscut în voi un element de ordine, cel mai harnic, cel mai priceput... Așa-i?

— Da, cel mai harnic, cel mai priceput... și cel mai practic încă, căci, dacă nu poate fi o chestie de sentiment între Turc și noi, poate să existe și există între noi și dânsul o chestie de interes bine înțeles...

Poziția noastră geografică în raport cu a fraților noștri de acelaș neam ne porunca de altfel să fim înțelepți; ei sânt prea departe de noi pentru a putea spera vr'o dată în acea unire politică a cărei idee Sofia, Atena și Belgradul o întrețin printre Bulgarii, Grecii și Sârbii din Macedonia... La drept vorbind, domnule, cei cinci Turci care stau în orașelul nostru nu ne supărau de fel, pe când cei câte-va sute de Bulgari năpustiți asupra orașelului nostru ca un nor de lăcuste ne supără nespus de mult. Puteți să vă faceți singur o idee și să vă încredințați despre asta și mai bine, dacă veți sta cât-va timp printre noi. Credeți că am ajuns a spune: Numai de n'ar mai ține mult așa!.. Căci insurgentul bulgar care este o urgie, atrage după dânsul altă urgie, pe bașibuzuc... Se vor răsboi pe spetele noastre și vom fi puși între ciocan și ni-covală.

— Va să zică vă temeți?...

— O, poate că bașibuzucii prădători vor cruța orașul nostru când soldații Maestății Sale Imperiale Sultanul vor fi alungat dintr'ânsul bandele nesuferite, ceea-ce nici că ar putea să întârzie; prezența armatei regulate ar putea să ne apere pe noi ăștia de aci, însă plâng satele bulgărești de prin prejur, — ruina lor va fi rezultatul cel mai sigur al întreprinderii lui Sarafoff... și, în fond, Sarafoff nu cere de cât răni și sânge; el nădăjduște mult în efectul rapoartelor consulilor care vor țipa în contra barbariei turcești, pe când barbaria aci nu e de loc numai dintr'o parte... În fine, cine va trăi, va vedea!

Românul prevăzuse bine. Patru săptămâni mai târziu insurgenții evacua Vlaho-Clisura, după o luptă crâncenă. Trupele regulate turcești intrau aci fără a se

deda la nici un exces în contra populațiunei, pe care un sentiment de demnitate totuși o împedica de a le primi cu demonstrațiunile cu care de obicei se salută liberatorii.

CAP. XIV

Toli Samota către Apostol Mărgărit.

SCUMPE ȘI VENERATE NAȘ.

Știți de sigur cum providența m'a zmulș din mâinile răpitorilor mei, după acea lungă captivitate în care cât p'aci era să mor. Fiind-că d-voastră ați împărtășit durerea familiei și fiind-că d-voastră ați mijlocit pentru urmărirea de la început, care ar fi isbutit dacă un concurs extraordinar de împrejurări n'ar fi împedecat'o, mă simt dator a vă da d-voastră mai ântâiu oare-care amănunte asupra liberărei mele.

Voiu rezuma evenimentele care au precedat'o ¹⁾.

După șederea la munte, care m'a făcut să'mi recapăt sănătatea, am fost adus iarăși în pivnița din Vlaho Clisura. Au trecut astfel încă două săptămâni. Am aflat mai târziu că părinții mei nu mă mai credeau în viață, de oare-ce scrisoarea pe deplin asigurătoare ce le scrisesem după boala mea, de care avuseseră cunoștință, nu le fusese înmănată. Găsiseră banii pentru răscumpărare, însă cu condițiuni atât de grele în cât, înainte de a le primi, tată-meu a avut pru-

¹⁾ Vom trece peste această parte din scrisoarea lui Toli Samota, de oare-ce cititorii noștri cunosc amănuntele.

dența să ceară a fi asigurat că n'ar face un sacrificiu nefolositor.

S'a stabilit deci învoiala, prin mijlocirea călugărului care servea de intermediar între părinții mei și capul cetii, ca mama să vie, într'un anumit loc, într'o pădure unde aveam să fiu dus în timpul nopții, pentru ca să aibă cu mine o întrevedere care să risipească îndoiala cumplită. Era să se dea haiducilor un acout de o sută de lire turcești; după asta, tată-meu avea să semneze creanța de împrumut și aveam să fiu pus în libertate după vărsarea restului de nouă sute de lire; trei-patru zile ar fi fost de ajuns pentru împlinirea tuturilor formalităților împrumutului.

Garelia mă puse în curent cu toate aceste dispozițiuni și-mi spuse, la urmă de tot, cu oare-care veselie, care nu-i era de loc obicinuită: «Și acum, nene Toli, dichisește-te puțin, că ai să dai ochi cu mama d-tale».

Ghiciți de sigur ce era această dichiseală: legătura de la ochi, călușul din gură, cocoloașele de ceară din urechi și fringhia de la coate.

De astă dată m'am lăsat să mi-se facă operația nu cu resemnare, ci cu dragă inimă. Și iată-mă pus iar între voinicul Despali și piciul de Salamura cu Garelia în urma mea ținând capătul frânghiei, — prețuiam o mie de lire, nu era glumă! Eșim din oraș fără nici o piedică, de oare-ce Bulgarii și bașibuzucii care'l ocupaseră făcuseră ca stradele să rămâie pustii. Umblu, umblu fără să-mi dau seama de nimic. Pentru ca să pricepeți povestirea mea, reconstituiesc faptele după cele ce am aflat în urmă.

Ajungem și trecem prin fața satului Goreanțe. Pe acolo sânt grădinari turci cari cultivă legume.

Acești bieți musulmani constataseră că, de câte-va nopți, se introduceau hoți în grădinile lor pentru a le fura pepeni verzi și, tocmai în noaptea aceea, unul dintre ei veghea, cu pușca în mână, pentru ași apăra avutul. Turcul, puțin s'ar fi sinchisit el de patru trecători cari mergeau unde'i ducea voința lui Allah. Lui Salamura însă, lăsând din mână fringhia de care mă ținea în momentul acela, îi veni poftă să fure un pepene verde. Sări deci șanțul, se aplecă, dibui, simți sub degete una din curcubitacee, o rupse — ochii turcului vedeau pentru mine — și, pac! primi o descărcătură de alice în șale.

Salamura o rupse la fugă ca un câine căruia i s'ar fi legat o tinichea de coadă, rana fiindu-'i ușoară, pe când o duzină de grădinari turci, treziți din somn de pocnetul pușcii, vin drept spre cârdul alcătuit din Garelia, Despali și mine, luându-ne fără îndoială drept cercetași ai vre unei bande bulgare.

Mă simt ridicat pe spinarea lui Despali, care o ia la sănătoasa cu mine... De odată însă mă lasă jos, îmi strivește degetele cu o strângere de mână prietenoasă și amândoi haiducii fug cât îi țin picioarele părăsindu-mă acolo, căci cât p'aci erau să fie ajunși.

Nu auzisem nimic; însă sguduitura fugii cu mine în cârcă, strângerea de mână și mai ales părăsirea — vădită prin faptul că nu mă mai țineau de coate și că capătul frânghiei atârna în urma mea — toate acestea îmi deteră de gândit...

Cu atât mai bine, îmi zisei! brațele nu-mi sunt așa strâns legate în cât, încovoindu-mă puțin, să nu pot să 'mi duc mâna până la legătura de la ochi. O zmulg... nimeni alături de mine. Imi scot călușul, mă scap de cocoloșele de ceară care 'mi astupă urechile...

văd mai mulți oameni înarmați cari vin drept spre mine, aud chiotele lor... Nu înțeleg, mă speriu; mă pitulesc într'un șanț, mă dau pe brânci și mă prefac mort. Niște mâini zdravene mă ridică în picioare. «Ce faci acolo?» îmi strigă. Răspund: «Nu știu. Sânt Toli Samota, răpit de haiduci la Șopote...»

«Cum, tu ești prizonierul despre care s'a vorbit atâta!» răspunde un bun Turc. Și toți vorbesc de odată; nimeni nu se mai gândește la cei trei haiduci care fug. Grădinarul, care a tras cu pușca, aduce în triumf un pepene verde și-mi spune cum s'au petrecut lucrurile. «Gustă cel puțin din pepenele mântuirii tale!» Ce ironie a soartei: eu am mâncat pepenele care i-a costat o mie de lire pe haiducii mei! Numai e de trebuință să-ți spun, scumpe și venerate naș, cât mi s'a părut de bun!

«Allah să fie slăvit! zise *muhtarul* satului. Te voiu găzdui până mâine dimineață, apoi te vom duce la autoritățile din Vlaho-Clisura (căci aci fusesem ținut în pivniță) cărora ai să le spui cum s'au petrecut lucrurile.

Și în timpul acesta, biata mamă aștepta în pădure cu cele o sută de lire în buzunar. Ce urâtă noapte a petrecut, crezându-mă mort, de vreme ce nu mai veniam. Firește, nu avea de ce să se teamă pentru banii ce-i avea cu dânsa și călugărul o însoți iar până la pragul casei noastre pe femeea care-și plângea fiul.

A doua zi gazda mea mă duse până la Vlaho-Clisura. Aș fi putut să denunț pe Teșa, pivnița cu tutun, modul cum era construită, firida ce-mi servea de pat de culcare, semnele ce le făcusem pe perete, data celor două petreceri cu danț. Imi luasem seama însă în

timpul nopții. Teșă mă căutase cât se poate de bine; conștiința mă oprea să o dau pe față.

Am spus magistratului când m'a chemat să-mi ia interogatorul: «Nu știu nimic; am fost cu ochii legați și cu urechile astupate cât m'au ținut lângă ei. Vă rog deci să mă lăsați să plec, căci mi-e de grabă să-mi văz nevasta și părinții».

Știu că veți încerunța sprâncenile, scumpe și venerate naș, d-voastră care sânteți așa de aspru pentru haiduci, pe care îi numiți plaga și rușinea ținutului nostru! N'am putut însă face altfel! Și să nu credeți că mă gândeam numai la Teșă, o tănuitoare: vă voi mărturisi slăbiciunea mea pentru Despali și, dacă mi-ați da zor, aș pleda circumstanțe ușurătoare și în favoarea lui Cianaca, ba chiar și a lui Garelia... Un -episcop grec e vinovat; vă voi povesti altă dată.

După trei zile, Vasilichia plângea de bucurie pe umărul meu: se bucura, după atâtea săptămâni de chinuri sufletești cumplite, că și-a revăzut pe bărbatu-său, iar părinții mei mulțumeau lui Dumnezeu că și-au regăsit copilul — și încă fără să dea un ban.

Vai, cât au suferit cu toții! Tâmpilele tatălui meu au albit; mama și nevasta nu mai sânt de cât umbra a ceea ce au fost. Mulțumim însă lui Dumnezeu că, după ce au fost cât p'aci să moară de durere, au putut să reziste la această a doua încercare: bucuria.

Nu mă îndoesc, scumpe și venerate naș, că această bucurie o vei împărtăși și d-ta; aș putea să'ți spui că lucrurile s'au sfârșit cu bine, dacă nu s'ar fi prăpădit din această pricină bătrânul nostru păstor Simu. Ah, cât mi-a părut de rău când am aflat de trista lui soartă! Iartă-mi lungimea scrisorii. Imi rămâne numai

să vă urez deplină însănătoșire. Știți cât de scumpă ne este sănătatea d-voastră tuturilor.

Primește, dar scumpe și venerate naș, expresiunea respectului și recunoștinței mele.

Toli Samota

P. S. — O să vă vorbesc altă dată despre un punct misterios: dispariția, chiar în noaptea răpirei mele, a unei femei și a ficei sale dintr'o familie din Gridali, ajunsă dușmana noastră din pricina... Dar, ce copil sânt! D-ta trebuie să le știi toate acestea, căci te affai acolo.

Este o problemă chinuitoare, la care n'aș vrea să mă mai gândesc. Dacă cum-va familia Strambu e amestecată în răpirea mea, îi dau și ei ca și celorlalți iertarea. Sânt prea fericit că să mai pot urâ pe cine-va.

T. S.

CAP. XV

Sufletul liberat, mâna tăiată.

Moșneagul de la Munte se întorsese la locuința sa de iarnă în mănăstirea S-tei Treimi, devenind iarăși cerșetorul anonim, săracul lui Dumnezeu, căruia milostenia monastică îi da un adăpost.

În ziua aceea, părintele Isaia se întorsese și el la mănăstire. Și pe la amurgul serei se înfățișă foarte plouat înaintea centenarului, căci avea să-i dea socoteală de liberarea lui Toli Samota.

Proastă treabă se făcuse, de vreme ce nu numai

că câștigul era nul, nu numai că nici măcar cheltuelile de întreținere ale tânărului nu vor fi acoperite, ba încă cele cinci sute de lire date ca zestre Frosei Strâmbu constituiau o pierdere curată pentru comunitatea haiducilor.

Călugărul vorbi fără a fi întrerupt o singură dată. Nici o urmă de necaz nu se arătă la Moșneagul de la Munte, a cărui filozofie resemnată uimi pe părintele Isaia.

— Ei și? Dacă așa s'au petrecut lucrurile, pe semne că nu trebuia să se petreacă altfel. Să i se dea lui Salamura două zeci de lovituri sdravene de curea pentru a se vindeca de păcatul lăcomiei, și atâta tot. Garelia va ști să pue la cale o expediție rodnică ca să luăm de la alt-cineva ce gândeam să zmulgem de la familia Samota — căci s'a isprăvit cu ea; nu o să ne mai îndârjim în potriiva acestei familii care nu s'a dat în lături de la nici una din rechizițiunile noastre, al cărei moș, Dumnezeu să-l ierte, a adăpostit și căutat odată pe un om din ceata mea rănit într'o încăerare. Nu o să mai răzbunăm pe Gurguli al nostru, precum nici ei n'au să răzbune pe păstorul lor Simu; și unul și altul și-au făcut datoria; de amândouă părțile a căzut câte un viteaz, suntem chit. Samoteștii au suferit destul în timpul robirii lui Toli, căci nu suferă omul numai prin pungă; îi iert, să se știe! Să-i dai de veste lui Garelia despre asta.

Chilia mizerabilă era luminată numai de flacăra focului. Stând încovoiat pe teancul său de piei, Moșneagul de la Munte vorbea cu greutate; vocea'i șuera, o tuse răgușită îi sfâșia pieptul. Călugărul îi trase băgarea de seamă în această privință, propunându-i să-i aducă pe o babă, care știa leacuri minunate pentru tot felul de boale.

— E o boală, răspunse bătrânul, de care nu mă va putea vindeca nimeni, sau, mai bine, de care numai Dumnezeu mă va mântui în curând: veacul apasă asupra păcătosului meu cap..... Părinte, apropie-ți urechia de buzele mele. Știi ce e mai însemnat în viața mea, vreau însă să-mi aduc aminte vorbind și, după ce-mi voi fi amintit, să-ți spui cele din urmă rândueli. Dacă voiu scăpa, dacă voiu mai vedea floarea sălbatică a primăverii viitoare nu voiu mai avea să-ți repet poruncile de astăzi. Tu le vei îndeplini, când ceasul va veni.

— Da, stăpâne, le voiu îndeplini, zise călugărul.

Moșneagul de la Munte se gândi și, cu o voce foarte slabă, cruțându-și puterile:

— În tinerețea mea totul era pentru Greci; s'ar fi părut că lumea întreagă n'avea ochi de cât pentru dânșii; noi Armânii nu știam ce sântem — împlinisem șai-zeci de ani, când am aflat-o. Credeam că lucrurile stăteau astfel: de o parte grămada musulmană; de cea-l-altă, grămada creștină. Nici odată nu ne întrebam de ce, printre acești creștini, unii vorbeau grecește, iar alții românește. Religia era totul, naționalitatea nu era luată în seamă. Ne închipuiam că, pentru a libera Orientul, ar fi fost de ajuns să dăm jos semiluna de pe Acropola din Atena, — căci prin mănăstiri ni se spunea că tot ce mai rămânea de făcut avea să vie de la sine, că creștinii se vor face iarăși stăpâni, cu toții fericiți, că minaretele se vor surpa până la Bosfor, că sfântul preot care a pătruns printr'o minune în zidul S-tei Sofii, când cuceritorul intră în biserica lui Justinian cu soldații și cu dervișii săi, se va întoarce să-și urmeze slujba religioasă tocmai de acolo de unde a lăsat-o la 1453... Hrănit cu aceste idei, mă

dusesem să-mi încerc norocul în Țara Românească, la București, unde p'atunci toată lumea aleasă vorbea grecește, pe când poporului îi cam era rușine de limba pe care o grăia și care își aduce atât de mult cu a noastră; eram mândru că știam limba greacă... Astfel îmi și găsiu ușor de lucru la un negustor venit din Constantinopol. Impărtășeam ideile stăpânului meu; cu atâția alți români sau armâni fanatizați, am îngenunchiat, în cârciumile de la Sf. Gheorghe, înaintea sfintei icoane pusă pe o masă, pentru a cânta strofele lui Riga:

Mai bine un ceas de viață liberă
De cât o lungă viață în robie.

apoi, întinzând mâna peste icoană, am făcut marele jurământ de atunci;

Impărate al lumii, jur a nu mă pleca
Nici odată sub voința tiranilor!

«Și curând urmară zilele eteriei, zilele lui Alexandru Ipsilanti. Mă angajai în bandele sale; eram cu el în Martie 1821... Ce de vreme a trecut de atunci, și cu toate astea mi se pare că ar fi ieri!

«Da, eram dintre aceia care păzeau la ușă în timpul primei sale întrevederi cu Tudor Vladimirescu, venit la București cu pandurii săi... Știi cine a fost Tudor și eu nu mă înșelasem recunoscând într'ânsul pe dușmanul grecilor, prin urmare pe amicul Turcilor, — însă un amic, am cugetat mai târziu, care nu se temea să le ceară, cu armele în mână, dreptul pentru țara sa de a se cârmui ea însăși, în loc de a suferi exploatarea rușinoasă a Fanarului. Și îl uram de moarte pentru aceasta; îl consideram ca operând o

diversiune care ar stânjini, ar nimici poate mișcarea emancipării elene. Ofițerii milițieni din Țara Românească, cu armânul Iordache Olimpiotul în frunte, erau cu toții de partea lui Ipsilante. Acesta porunci o faptă mârșavă. Olimpiotul se descărcă de sarcina dată lui trecând'o grecului Sava: era vorba să pue mâna pe Tudor prin trădare. A fost ușor. Pandurii lui, sătui de asprimea unei căpetenii care pedepsea jaful, îl părăsiră; nimeni nu-l apăra... Il văd încă, pe acest viteaz, strâns în mondirul lui lung în poale, pe cap cu o căciulă înaltă care semăna cu potcapiul tău, mândru și frumos sub lanțurile sale, când fu adus înaintea lui Ipsilante, care, după o formă de judecată, îl dete pe mâna ucigașilor...

Flacăra din vatră punea reflecte de sânge pe barba și pe părul alb al centenarului, și părintele Isaia, care o știa cu toate acestea, părintele Isaia tresări când vocea de dincolo de mormânt adăogă:

— Călugăre, eram dintre acești ucigași și încă cel mai înverșunat... De trei ori îmi împlântai pumnalul în nobilul lui piept... și un sânge căldicel se revărsă pe mâna care lovia, — așa că se făcuse roșie mâna neagră care e colo, în săculeț... Și în seara aceea am dormit mulțumit...

După o lungă pauză, vocea vizionară o porni iar de-alungul veacului de amintiri.

— După aceea, mă dusei să mă bat în Etolia, alătura de Bociari; am fost printre apărătorii orașului Misolonghi... Într'o zi am dat titva mea cu apă de băut unui Englez de neam mare și poet care se chema Byron... Am luat parte la războiul de șapte ani, din care a eșit independența Greciei, proclamată la 1829...

«Și când se isprăvi, mi se dădu drumul; mă în-

torsei în munții mei lipsit de totul, numai de răni nu, pentru a mă face, rând pe rând, haiduc, păstor și cărăuș... Nu mă mai gândeam aproape de loc la Tudor Vladimirescu. Mă întrebam numai, ce ne folosise noă, Românilor din Pind, această liberare a Greciei, care se arăta nerecunoscătoare către apărătorii ei? A urmat chestia cu *autohtonii*, politicieni îmbuibăți, și cu *eterohtonii*, cari fuseseră buni de luptă, dar cărora li se tăgăduiau acum drepturile de cetățean...

Un acces de tuse sfâșie pieptul bătrânului. Bău puțin lapte din ceașcă și urmă iarăși:

— Acum, părinte, ascultă cu luare-aminte !.. La 1868 îmi veni gustul să mă duc să văd mănăstirile de la Sf. Munte. Aci făcui cunoștință cu un stariț, părintele Averchie, care trebuia să se ducă în România, ca să se plângă în contra secularizării mănăstirilor. Îi spusei că cunoșteam țara, de oare-ce petrecusem în ea un an sau doi în tinerețea mea; îmi propuse să mă ia drept cavas; primii. Starițul era foarte supărat pe Cuza, care voia să puie mâna pe toate averile bisericesti. Și eu mi-l închipuiam ca pe un alt Tudor Vladimirescu, însă mai norocos în întreprinderea lui. Dar aceasta mă lăsa nepăsător; nu-i doriaș nici bine nici rău. Principatele Unite, România întreagă, era pentru mine o țară ca ori-care altă țară străină; mă simțiam tot atât de înrudit cu locuitorii ei, ca și cu Sârbii ori cu Ungurii; veneam în țara lor, pentru că-mi plăceau schimbările și pentru că părintele Averchie se purta frumos cu mine...

Centenarul visa. Pauza fu atât de lungă, în cât călugărul Isaia crezu că trebuie să spue și el un cuvânt.

— Părintele Averchie, da, știu, era din Avdela... Câți băieți n'a dus el mai târziu în România ca bursieri !..

— Și cu toate astea, părea grecizat ! întrerupse Moșneagul de la Munte. La București, stăpânul meu, ieșea mai toată ziua, și, când se întorcea, era mai totdeauna furios, blestemând pe nelegiuții, pe schismaticii, care aveau să despoaie locurile sfinte de un venit mare... Eram în gazdă la niște greci ; grecește vorbea Averchie pentru a-și împlini misiunea ; venind în această țară pentru prima dată, nu băgase încă de seamă cât de puțin limba copilăriei sale, pe care o uitase pe jumătate în cuibul elinesc în care chemarea sa religioasă îl vârâse, se deosebia de limba vorbită aci de un popor întreg... Intâmplarea însă sau vre-o treabă îl dusesse pe șesul Cotrocenilor, într'o zi când Cuza împărțea steaguri oastei. Urmasem pe stăpânul meu. Aude slujba în limba românească, apoi cuvântarea prințului tot în limba românească ; se simte mișcat la vederea celor trei culori românești. Tremurând de emoțiune, se apropie, vrea să vorbească, nu-l înțeleg... și de-o dată călugărul de la muntele Athos strigă în dialectul nostru : *Și eu hiu Armân !..* Și Cuza făcu o nobilă mișcare : luă un steag și înfășură în cutele lui pe sărmanul călugăr care venea să-și ofere inima lui și inima tuturor fraților săi... Eu însă rămăsei înlemnit ; înghețasem de groază : căci dacă părintele Averchie era român, atunci și eu eram ca și dânsul... Eram român, eu ucigașul lui Tudor Vladimirescu ! Și de-o dată, îmi înțelesei nelegiuirea... Și mâna mea dreaptă mi se făcu nesuferită...

— S-ta Scriptură a spus-o, șopti Isaia : «Dacă mâna ta dreaptă te supără, tai-o !»

— Da, mâna dreaptă mă apăsa ca și cum ar fi fost de plumb, îmi otrăvea sângele ca și când ar fi fost cangrenată. O luai la fugă ca un nebun ; coborâi

dealul de la Cotroceni spre oraș... Făcusem cunoștință cu un om de pe la noi, care se făcuse cărnățar la București. Intraî în odaia din fundul prăvăliei; eram singur. Atunci, apucând un satâr cu mâna stângă, pusei dreapta pe tocător, și, cu o singură lovitură, o făcui să sară. Cumplită a fost durerea, însă bucuria a fost mai mare. La zgomotul făcut, cărnățarul alergă. Îi întinsei mâna tăiată: «Pune asta să se afume, că să o păstrez... și mai cu seamă, frate, nu mă întreba nimic!» Infășurându-mi ciompu cu o pânză groasă, mă dusei să cer îngrijiri la spitalul Colțea... Nu, n'ași fi putut să mă simt român și să văd la capătul brațului meu mâna ucigașă a unui mare român, mâna lui Cain roșită de sângele lui Tudor.

— Îți ușurai sufletul, zise călugărul.

— Da, și căința mea fu atât de adîncă în cît nu-mi mai este frică de Dumnezeu. Și mîna aceasta a putut să fie, la haiduci, simbolul dreptății. Știi cum am întrunit cetele răspîndite; știi ce silințe mi-am dat, foarte adesea în zadar, pentru a-i împedica de a da ajutorul lor întreprinderilor politice ale Grecilor. Ei sînt grăniceri, streji de pază pe cari ași fi vrut să le pui în Pind pentru a apăra țara noastră rîvnită de Greci; — n'aș fi izbutit, dar a trecut cel puțin timpul cînd Grecii puteau să vie să-și croiască eroi naționali din stofa haiducilor armâni.

Vocea centenarului abia se mai auzea.

— Și acum, stăpâne, dă-mi rînduelile tale din urmă, zise călugărul îngrijat.

— Ascultă, după ce voiuri muri, să'mi iei mîna uscată; să nu o îngropi cu mine, ci s'o arunci în apa Aspropotamului care curge spre Grecia. Nu e vrednică de o înmormântare creștinească mîna care a făptuit nele-

giuirea în potrive neamului; să se ducă deci spre marea Ionică; o-fac dar acelora pentru care am omorât pe Tudor Vladimirescu!

Moșneagul de la munte făcu semn că voia să rămîie singur. Călugărul Isaia se închină adânc și ieși în vârful degetelor.

Însă, în momentul când intra în chilia sa, bombăni:

— Bine, bine, dar e vorba că cinci sute de lire în cap, și vre-o zece altele cât ne-a costat hrana lui Toli Samota... Zău, mergem la ruină cu toate aiurările astea frumoase, poate.

EPILOG

Testamentul lui Mărgărit

Neamul armânesc are durerea a face cunoscut Lumei pierderea crudă ce a suferit în persoana lui Apostol Mărgărit, încelat din viață la vârsta de șapte-zeci și trei de ani, în Bitolia, în ziua de 6/19 Octombrie 1903.

Anunțul mortuar s'ar fi părut ambițios, nu-i așa ? și cu toate astea, aceia care au fost inimici îl vor aproba cu toții astăzi, — îl aprobau deja la 12/25 Octombrie, ziua neuitatelor funeralii cu caracter național făcute pe cheltuiala statului român.

Steagul regatului este o emblemă politică ; putea să fie lăsat pe jumătate la consulatul din Bitolia, nu însă și să acopere în cutele sale tricolore sicriul umil și glorios pe care-l urma o mulțime mișcată și

îngândurată, în care Mărgăritiști și Eforiști se aflau în fine amestecați și împăcați.

Căci bunul lucrător al marei Idei, harnicul semănător care azvârlise cu pumnii plini sămânța secerișurilor viitoare avea să se odihnească de munca sa zdrobitoare, — și nu într'un cimitir grecesc, unde oasele sale de luptător nu s'ar fi simțit la largul lor, ci în *Campo-santo* al Romînilor, de două ori sfânt, căci îi făcea el începutul.

Bitolia este topograficește ca o reducere a Lionului: de o parte, dealuri ținând de Peristera, de cea-l'altă o câmpie largă, cu râurile Dragorul și Curderesi, cari ar reprezenta Ronul și Saona. Dar a se opri în fața priverii orașului, pe care numai Turcii și geografii îl numesc Monastir, nici gând n'avea nimeni dintre delegații principalelor comune românești din Macedonia, Epir și Albania — căci mai toate comunele care posedă o școală românească erau reprezentate, — nimeni, nici chiar aceia care nu mai veniseră încă în orașul înfloritor, în care 15,000 mii de Români, adunați în mare parte din Moscopole, formând aproape o treime din populație, au a se apăra în contra propagandei grecești și slave. Ochii tuturilor erau ațintiți la sicriul, înaintea căruia mergeau zece preoți români, slujind în limba noastră, lucru nepomenit încă în Bitolia, victorie postumă a lui Apostol Mărgărit.

Și noi, în această zi de jale, nu ne vom folosi de privilegiul istoricului, care are dreptul, ba chiar și datoria de a rămâne nepăsător înaintea catastrofelor celor mai mișcătoare, pentru a nu omite nici-un amănunt și a le pune în cadrul lor.

Vom urma deci cortegiul funebru al lui Apostol Mărgărit, fără măcar a ridica ochii peste cartierul ro-

mînesc din Bitolia, cel mai bogat din tot orașul și singurul care represintă centrele civilizate din Apus. Dacă am trece peste pragul liceului de băieți, al școlii normale și profesionale de fete în care învățămîntul se face în limba română, n'am întîlni, de alt-fel, de cît singurătate, precum am găsi deșert de asemenea și mărețul bazar acoperit din care negustorii români au înlăturat pe toți rivalii de alte neamuri, nevoiți a se așeza prin prăvăliioarele din apropiere. Ori-ce viață e suspendată, — și aceasta pentru un biet bătrîn pensionar, aproape urgisit, și a cărui urgie a fost voită de mulți dintre aceia care astăzi îl plîng.

Întru cît privește pe Toli Samota, delegat al comunei Șopote, el plînge pe nașul său, pe prietenul familiei sale, pe acela care și-a istovit ultimele forțe pentru liberarea prizonierului lui Garelia!

Și tânărul acesta merge drept înainte, automaticește, pierdut în mulțimea enormă pentru care ar fi, în ori care alt moment, un obiect de curiozitate simpatică.

În curând au să fie rostite discursuri; mai mulți oratori vor veni, unul după altul, să aducă un omagiu suprem înaintea mormîntului deschis al lui Apostol Mărgărit. Și nu numai că Toli Samota va tăcea, ci chiar va asculta alt-ceva de cît aceste voci, din care unele sînt cu adevărat elocvente. El aude răsunînd în sufletul lui «bocetele» lui Mărgărit, așa cum i le-ar fi înșirat matroanele din Avdela, dacă comuna natală ar fi primit rămășițele pămîntești ale celui mai ilustru dintre fii săi, căci în Bitolia acest obicei a căzut în părăsire.

S'a dus apărătorul neamului nostru,
 Atletul care a răpus pe Grec.
 S'a dus apostolul Românismului,
 Cel atât de priceput și de iscusit,
 Patriot ce nu s'a descurajat nici-odată,
 A cărui credință mișca munții din loc!
 Dar vecinic va trăi printre noi amintirea lui,
 Printre florile albastre, galbene și roșii,
 Cu fețele steagului frățesc,
 Care vor împodobi mormântul lui Apostol Mărgărit.
 Printre frunzișurile verzi ca Speranța,
 Nici-odată «iarba uitărei»¹⁾ nu va crește.
 Fie deci acest mormânt locul nostru de pelerinaj.
 Să fie ca o stâncă de granit
 De care să se spargă valurile
 Pahlenismului și ale Panslavismului
 Vechia lupoaică a Romei îl va păzi;
 Vulturul legioanelor se va învârti în juru-i
 August și apărător!
 Vom aprinde aci un far ideal,
 Văzut din Pindul românesc,
 Văzut din câmpiile Tesaliei,
 Văzut de pretutindeni unde Armânii
 Alcătuesc trâmbe dese,
 Văzut încă de pretutindeni
 Unde sânt numai o pulbere răspândită!

Și de-odată Toli Samota începă să-și aducă aminte că
 Apostol Mărgărit nu fusese îngăduitor pentru tovă-
 rășiile de haiduci, el care, în dorința sa de ordine și
 n disprețul pentru pitorescul romantic, le numea
 ciurma și lepra Macedoniei.

Și cu toate astea tânărul nu putea să urască pe

1) Să se vadă doina din partea II-a, cap. 7 «Iarba Uitării».

niște oameni ca Garelia, ca Despali și ca Cianaca și încă mai puțin să-i disprețuiască. Ori-cum, erau din neamul său și din neamul vitejilor luptători din naintea cuceririi musulmane, nepoți ai «Blachilor», războinici care făcuseră să tremure Bizanțul și băgaseră în draci pe tovarășii lui Willehardouin, pe vremea cruciadelor. Toli nu scârbia de cât pe acel *Greculus*, pe acel Salamura, vițios și guraliv, a cărui abatere dăduse cu toate astea prilej liberării gratuită a ostaticului din Vlaho-Clisura.

Da, Toli Samota simțea încă căldura strângerei de mână a bunului haiduc care 'și lua rămas bun de la prizonierul său, așa de voios. Și apoi vorba lui Garelia se adevărase: bucuria întoarcerii la cămin răsplătise însutit suferințele captivității. Și pe când ochii săi plângeau pe Apostol Mărgărit, buzele-i surâdeau imaginii plăcute a prea iubitei sale Vasilichia.

.....

Când totul se sfârși la cimitir, soarele apunea; era ceasul ultimei rugăciuni a Islamului, a acelei chemări a muezinului, pe care comunele românești din Pind n'au auzit-o nici-odată.

A fost atunci un fior cu totul nou pentru sufletul creștin al acestui tânăr și tot-de-odată amintirea brutală a supunerii raialei, mai simțitoare într'un oraș cu moschee în care glasul clopotelor nu se înalță nici-odată.

Apostol Mărgărit veni iarăși în ajutorul lui Toli Samota, pentru a risipi mâhnirea fiului acelor glorioși învinși de acum patru sute de ani, cari depuseră înaintea căpeteniei Islamului nu o sabie de mână, ci o sabie sfărâmată. Era scris.

Și învățământul auzit altă-dată, învățământul neuitat, se făcu mai vioiu, mai elocuent, mai doveditor, solemnizat de moarte ¹⁾ :

«Cată să scăpăm limba și naționalitatea străbunilor noștri de uneltirile Grecului. Nu trebuiesc deci primite cu nici-un chip sforțările și speranțele de liberare ce ne-ar putea oferi acesta.

«Pe de altă parte, nu ne putem bizui numai pe forțele noastre, de oare-ce, răslețiți în număr mic pe o întindere mare, răspândiți în comunități de negustori între lumea greacă și slavă, nu formăm și nu vom forma niciodată un corp de națiune compact. Și nu ne putem de asemenea întemeia pe ajutorul fraților noștri din România, care, fiind prea departe de noi, nu vor putea niciodată să ne întinză mâna pe de asupra Serbiei sau Bulgariei. Nu ne rămâne deci, pentru a salva naționalitatea noastră, de cât să lucrăm pentru menținerea stăpânului actual, care, cel puțin, depărtează de noi pe Sârbi, pe Bulgari și pe Greci».

Și Toli Samota jură să rămâie credincios testamentului politic al lui Apostol Mărgărit.

F I N E

¹⁾ Citațiunea care urmează este luată dintr'o scriere a lui Mărgărit, intitulată : *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman.* — Bruxelles, 1886.

TABLA DE MATERII

PREFATA

	<u>Pag.</u>
Familia românească	7

PARTEA I.

Păstorii

I. Un semn pe cer.	13
II. Ciuntire și ultragia	19
III. Unde sântem.	23
IV. Care este urmarea capitolului precedent	28
V. La cine sântem.	32
VI. In care autorii, lirici la început, fac, la sfârșit, inventariul unui vestiar.	35
VII. Logodnă timpurie	41
VIII. Întoarcerea absentului	45
IX. De la cântecul de leagăn la cântecul de drum	48
X. Scoborârea	55
XI. Apostol Mărgărit	60
XII. Care începe printr'o prezentare și sfârșește printr'un discurs.	69
XIII. Imeneule, o Imeneule!	75
XIV. Lacrimile prefăcute și lacrimile adevărate	80

PARTEA II.

Străina

I. Mâna Justiției	89
II. Femeia «cu cântec satiric»	94
III. Legământul de răzbanare	100
IV. Ospățul Haidocului	105
V. Un mort și două dispărute	110

	Pag.
VI. Frosa a văzut, Frosa a pipăit	119
VII. În care muntele este un templu	118
VIII. În care muntele este un pretorin	124

PARTEA III.

Haiducii

I. Dacă Dumnezeu s'ar coborî pe pământ.	133
II. Pentru ce Garelia apucă muntele	138
III. Episcopul grec și preotul român	142
IV. Oamenii corturilor.	147
V. Goana	153
VI. Mut, surd și orb	159
VII. Tabăra haiducilor	164
VIII. Înconjuțați!	171
IX. Drumul păsărilor	177
X. Moartea leului	184
XI. «Bocetele» la moartea lui Gurguli.	187
XII. Apa și pâinea	193

PARTEA IV.

Ostaticul

I. Ascunzătoarea	201
II. Musca și păianjenul	208
III. Dulce țară.	213
IV. Cele două dureri	219
V. Ce era într'un potcap	223
VI. Intermezzo	229
VII. Nepoata lui Averoff	236
VIII. O lectură și comentariul ei	244
IX. Nepot de rege	253
X. «Marșul turcesc»	262
XI. Grămostenii	272
XII. Cine aude numai un clopot	278
XIII. ...Aude numai un sunet	288
XIV. Toli Samota către Apostol Mărgărit	291
XV. Sufletul liberat, mâna tăiată	296

Epilog

Testamentul lui Mărgărit

VERIFICAT
2017

BIBLIOTECA
CENTRALĂ

UNIVERSITARA "VERIFICAT"

